حەجکردن بەپێی(٧)ئایەتی سورەتی بقرە.

بەشێک لەماستەرنامەی د.محمد تەرهونی کەلەساڵی١٤١٦ک بۆ زانکۆی ئەزهەرنوسراوە

بەکوردیکردنی :محمد عزیز لۆتەری

حەج بۆ ماڵی خوای گەورە لە ڕو انگەی سوڕەتی بەقەرەوە (ئایەتەکانی ١٩٦-٢٠٣)
کورتەیەک لە نامەی ماستەر
نووسینی: د. محەمەد کوڕی ڕزق کوڕی تەرهونی - ١٤١٦ی کۆچی
وەرگێڕانی بۆ کوردی :
محمد عزیز لۆتەری ٢٠٢٦.
پێشەکی وەرگێڕ:
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ
الحمد لله والصلاة والسلام على رسول الله (ﷺ). أما بعد.
پەیامی حەج؛ گەشتێک بەرەو پاکبوونەوە و یەکگرتوویی
حەج تەنها گەشتێک نییە بۆ شوێنێکی پیرۆز، بەڵکو پڕۆسەیەکی گشتگیرە بۆ پەروەردەکردنی ڕۆحی مرۆڤ و گەڕانەوەی بۆ فەترەتی پاکی خۆی. لە ڕو انگەی ئایەتەکانی سوڕەتی بەقەرەدا، حەج وەک ئەزموونێکی مەعنەوی وێنا کراوە کە تێیدا بڕوادارلە زێدی خۆی دەردەچێت، خۆی لە ئارایشت و ڕواڵەتە جیهانییەکان دادەماڵێت، و بە تەواوی ئیرادەیەوە ڕوو دەکاتە بەدیهێنەری گەردوون.
پەیامی حەج لەم چەند خاڵەدا بەرجەستە دەبێت:
تەقوا؛ ئامانجی کۆتایی: خوای گەورە حەجی بە ئامرازێک داناوە بۆ چاندنی تەقوا لە دڵی مرۆڤدا: {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ}. ئەمە پەیامێکی ڕوونە کە دڵ و کردەوەی بڕوادار دەبێت لەوگەشتەدا بە پاکییەوە بگەشێتەوە.
خۆڕاگری و بەڕێوەبردن: حەج قوتابخانەیەکە بۆ فێربوونی ئارامگرتن لەسەر ناڕەحەتییەکان و بەڕێوەبردنی کات و کردەوەکان بەو شێوەیەی خوا دیاری کردووە، دوور لە هەرجۆرە کێشە و شەڕو ئاژاوەیەک.
یەکگرتوویی و یەکسانی: کاتێک هەموو ان لە کاتێکی دیاریکراو و بە جلی یەکپارچەوە لە "عەرەفات" و "مەشهەری حەرام" کۆدەبنەوە، پەیامێکی گەورەی مرۆیی دەردەخەن؛ ئەوەی کە جیاوازییە چینایەتی و ڕەگەزییەکان لە ئاستی گەورەیی خوادا تواونەتەوە و تەنها کردەوەی چاکە پێوەرە.
یادی خوا و سوپاسگوزاری: ئایەتەکان جەخت لەسەر زیکری زۆری خوا دەکەنەوە لەوساتانەدا، ئەمەش مانای وایە کە حەج دڵ لە بیرکردنی خوا دەپارێزێت و بەردەوام لە ئاستی ئاگاییدا دەیانهێڵێتەوە.
بۆیە، حەج لە سوڕەتی بەقەرەدا، بەرزترین فۆرمی عیبادەتە کە تێیدا جەستە و ڕۆح و ماڵ و کات، هەموویان دەبنە قوربانی بۆ ڕەزامەندیی خوای گەورە. هیوادارم ئەم توێژینەوەیەی دکتۆر تەرهونی ببێتە چرا و ڕێنماییەک بۆ حاجییان و خوێنەرانی زانستی شەرعی، تاکو حەج وەک ئەزموونێکی گۆڕانکاری لە ژیانیاندا ببینن، نەک تەنها وەک ئەنجامدانی ئەرکێک.

منیش هەروەک بەجێگەیاندنی ئەرکی گەیاندنی زانستێک کە خوا فێری کردوم ، ئەم بابەتەی بەڕێز دکتۆر محمد تەرهونی لەبارەی پایەو پەیامی حەج دەکەمەوە کوردی ، چونکە لەزانستی بەڕێزیان لەبارەی زانستی

شەرعی زۆردڵنیام کە تۆیژەرێکی ئەکادیمی ماندوو نەناسە ، زانستی ئەزهەری شەریف وز انستی زانکۆی مەدینە و وانەخوێندنی لەلای زانایانی میسرومەغریب و حجازویەمەن وای لێکردوە کەلەزۆربەی زانستە شەرعیەکان شارەزابێ ، بەندە لەساڵی ٢٠١١-٢٠١٢ لەدیداری بەهرەمەند بووم لە گرتوخانەی عەسیر لەباشوری سعودیە وبەشێک لە تەفسیروسیرەو زانستەکانی قورئان وفەرمەودەم لەلای خوێند، بەڕێزیان پێش من لە زیندان دەرچون لەساڵی ٢٠١٢ زودوای دەرچونیشیان لەبەرناهەمواری وڵاتانی ئیسلامی بۆ بانگخوازان جەنابیان ناچاربوون لەزۆروڵاتانی سودان و میسر بگەڕێن ، ئێستا شێخ الحمد لله لەژیاندایە و بەپێی زانیاری کەمم لەسەرژیانی تایبەتی دەبێ لە میسر نیشتەجێ بێ . .

کورتەیەک لەژیانی نوسەری ماستەرنامەکە:

نوسەری ئەم کتێبە نایابە زاناو شارەزای بواری فقە وزانستەکانی قورئان و تەفسیرو فەرمودەو عەقیدە دکتۆر شێخ محمد کوڕی رزق کوڕی عبد الناصری طەرهونیە ،تەرهونە شارێکە لە لیبیا ،بەڵام باووباپیرانی هاتوونە میسرو لە میسر لە 4)رجب 1379هـ 2 -یناير (1960لەقاهیرە لەدایک بووە ،دکتۆرای لەبارەی زانستی قورئان وتەفسیرلە ئەزهەردا بەدەست هێناوە ،مامۆستای هاوکاربووە لە زانکۆی مەدینەی ڕوناک..

لە بوارەکانی قورئان وزانستی قورئان وزانستی فەرمودە لەزانکۆی مەدینە پلەی یەکەمی بەدەست هێناوە وچەندین خەڵاتی بەدەست هێناوە..

هەرچەندە سەرەتا لە کۆلێژی ئەندازە لە زانکۆی قاهیرە لەساڵی ،1977دەرچوە ، بەڵام دو اتردەستی بەبواری زانستی شەرعی کردوە و مۆڵەتی لە سەرشێوەی عاسم

ونافع بەهەردوو گێڕەرەوەکانیان لای شێخە بەناوبانگەکانی میسر وەرگرتووە ،بۆ فێربوونی زانست دوای دکتۆرای ئەزهەر مەککە ومەدینەو یەمەن گەڕاوە ،لەناو کۆمەڵەی ئەنساری سونە محمدی ڕۆڵی باڵای هەبووە ،لە زانکۆی مەدینە مامۆستای تەفسیر زانستەکانی قورئان بووە.

بابەتی ماستەرنامەکەی تەفسیری حوکمەکانی حەج لە سوڕەتی بەقەرە بووە کەلە 1416ک بەپلەی نایاب تەواوی کردووە ،و دکتۆر اکەشی هەرلە ئەزهەر بەناوی تەفسیرو تەفسیرکارەکانی ڕۆژئاوای ئەفریقیا کە لە 1420دا پلەی نایابترین تەواوکردوە.

مۆڵەتی حەوت خوێندنەوەی شاتبی بەسەنەدەوە لە الشیخ محمود کوڕی عبد الخالق جادو ،وە لە

شیخ محمود کوڕی سیبویە ی بەدەوي ،مۆڵەتی سێ خوێندنەوەکەی تریشی وەرگرتووە ،،لە بوارەکانی فەرمودە و بیروباوەڕووفقە دا مۆڵەتی زانستی لە شیخ حمود عبد الله تویجري و شیخ ئەبو عبد الرحمن عقیل ظاهري و دکتور حکمت بشیریاسین موصلي ،وشیخ ئەبو ئوەیس محمد الأمین حسني وەرگرتووە.

وە بەکالۆریۆسی لە زانکۆی مەدینە دووبارە هێناوەتەوە.

بەخزمەت شێخ عبد العزیز عبد الله بازوشیخ عبد الرزاق عەفیفي وشیخ ئەلباني گەیشتوە وزانستی لێ وەرگرتوون ،جگە لەمامۆستایی وگوتاربێژی وو انە گوتنەوەی مزگەوت وسەرپەرشتی چەندین پرۆژەو خوندنگای ئەهلی کردوە و زۆرخوێندکاری لەهەموو بوارەکان پێ گەیاندوون.

چەندان کتێب وزنجیرەباسی تری نوسیوەو چەند دەستنوس وکتێبی فەرمودە و شوێنەواری تەحقیق کردون وچەندین توێژینەوەی میژوویی وکۆمەڵایەتی وئەدەبی وفقهی وهزری وپەروەردەیی هەیە.

جگە لە چەندان وتارو و انە و توێژینەوەو میژگردی تۆمارکراوکە هەزاران کاتژمێردەبن ،بە هۆی چالاک بوونی لە ساڵی ٢٠٠٥تا ساڵی٢٠١٢گیرا لە سعودیە ، من هەلم بۆڕەخسا کە لە٦-٢٠١١تاکو٦-٢٠١٢لە زیندانی ئەبها-عسیر ،لە جەناحی حەوت وشەش لەخزمەتی دابم ولەو ماوە تەجوید و قورئان و تەفسیری سورەتی مائدە و سیرەی ئیبن هشامم لا خوێند وسودێکی باشم لێ کرد .

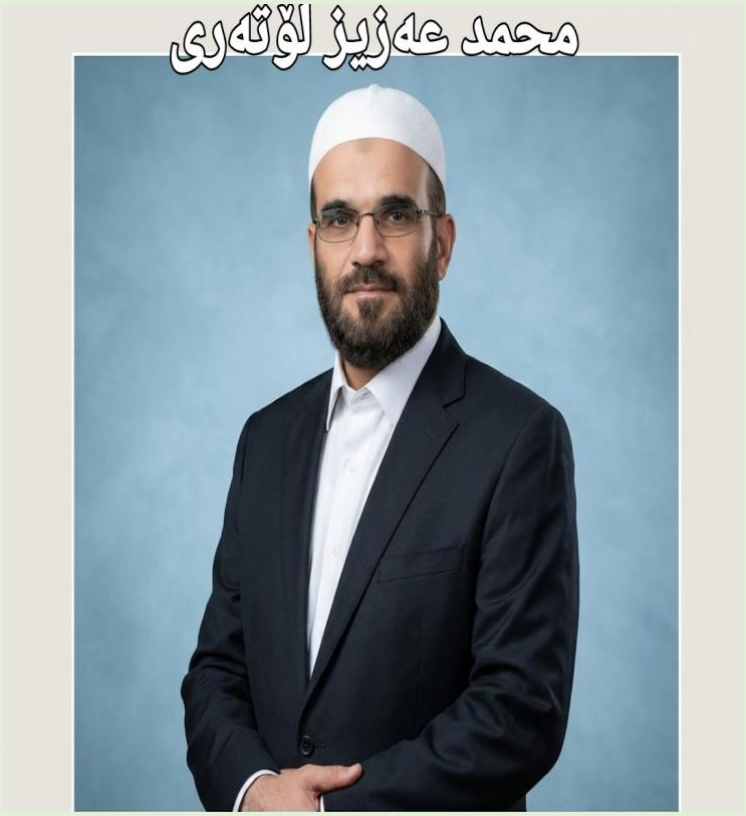

بەڕێزیان پێش من لە زیندان دەرچون لەساڵی ٢٠١٢زودوای دەرچونیشیان لەبەرناهەمواری وڵاتانی ئیسلامی بۆ بانگخوازان جەنابیان ناچاربوون لەزۆروڵاتانی سودان و میسر بگەڕێن ، ئێستا شێخ الحمد لله لەژیاندایە و بەپێی زانیاری کەمم لەسەرژیانی تایبەتی دەبێ لە میسر نیشتەجێ بێ . .

وەرگێڕی کوردی ٢٢-٥-٢٠٢٦ز/ ٥-مانگی قوربانی ١٤٤٧ک ڕۆژی جومعە .

بەشێک لە پێشەکی نوسەر:

ئەم نامیلکە بچووکەم لەونامەی ماستەرە دابڕی کە ساڵی ١٤١٦ی کۆچی لە کۆلیژی بنەماکانی ئایین (أصول الدين) لە زانکۆی ئەزهەرپێشکەشم کرد و بە سوپاسەوە بە پلەی نایاب پەسەند کرا. بابەتی نامەکەش بریتی بوو لە: "تەفسیری ئایەتەکانی سورەتی بەقەرە لە (يسألونك عن الأهلة) تاوەکو (أولئك يرجون رحمة الله والله غفور رحيم)، لێکۆڵینەوە لە گێڕانەوەکان (مرويات) لە تەفسیری بە مأثور و بەراوردکردنی لەگەڵ ڕای شارەزایانی تەفسیردا."

ئەم بەشەی نامەکە پێویستە بۆ هەرکەسێک کە حەزی بە کاروباری حەج و ئەو جیاوازیبانە بێت کە لەنێوان زانایاندا لەو بارەیەوە هەیە. خوای گەورە کردەوە چاکەکانمان لێ وەربگرێت. دروود و سەلام لەسەر پێغەمبەری خۆشەویستمان، محەمەد و ئال و بەیت و هاوەڵانی بێت.

تێبینی: نامەکە بە کۆمپیوتەری ماکینتۆش نووسر ابوو، بەڵام کاتێک گوازر ایەوە بۆ سیستەمی ویندۆز، ڕێکخستنەکەی بە تەواوی تێکچوو،ئەمەش ئەو ڕێکخستنەیە کە بە پەلە و بەخێر ایی تو انیمان دەستکاری بکەین. هەروەها بەهۆی هەڵکوتانی هێزە ئەمنییەکانی سعودیە بۆ سەرکتێبخانەکەمان و گواستنەوەمان لە نێوان وڵاتاندا، بەشێکی زۆری دەقەکە کە بە بەرنامەی "وۆرد" (Word) نووسر ابوو لەدەستمان چوو، بۆیە

ناچاربووین بە وێنەگرتنی لاپەڕەکانی نامە ڕەسەنەکە، قەرەبووی بکەینەوە، و (والله المستعان)؛ هەرخوای گەورە پشتیوان و یارمەتیدەرە.

بە پێنوسی :محمد بن رزق بن طرهوني لەزەوی فراوانی خوادا لەبەرواری 29 محرم 1441 ک .

ئایەتەکان لەسورەتی البقرة :

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم :

﴿ وَ أَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِّن رَّأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِّن صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنتُمْ فَمَن تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ذَٰلِكَ لِمَن لَّمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (196) الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَن فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَ اتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ (197)

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُم مِّنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِندَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِن كُنتُم مِّن قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ (198)

ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (199) فَإِذَا قَضَيْتُم مَّنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ (200)

وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ (201) أُولَٰئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ (202) وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ فَمَن تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَن تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَىٰ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (203)

پوختەی و اتای ئایەتەکان :

حەج و عەمرە بەچاکی و تەواوی بۆ بەدەستهێنانی ڕەزامەندی خوا ئەنجام بدەن، جا ئەگەر ڕێتان لێگیراو ئەرکەکانتان بۆ ئەنجام نەدرا (بەهۆی نەخۆشی یان هەرهۆیەکی تر) ئەوە دەتو انن مااڵتێك بکەن بەقوربانی بەگوێرەی تو انا، سەرتان مەتاشن و (ئیحرام مەشکێنن) تا قوربانییەکە ئەنجام نەدرێت و بەجێی خۆی نەگات، جا هەرکەسێکتان نەخۆش بوو یان برین و ئازارێك لە سەریدا هەبوو (پێویست بوو ووی سەری یان هەندێکی لاببات) با فیدیە بدات (کە بریتیە لەوەی) بەڕۆژوو بێت، یان خێرێك یان قوربانیەك بکات، جا هەرکاتێك کە لە ئاسوودەیی و ئاسایدا بوون، ئەوەی کە دەیەوێت نێوان حەج و عەمرە (ئیحرام بشکێنێت و پۆشاکی ئاسایی لەبەربکات) دەبێت بە گوێرەی تو انای خۆی قوربانییەك بکات، ئەوەش کە نەیبوو قوربانی بکات، با سێ ڕۆژلە حەج بەڕۆژوو بێت و حەوت ڕۆژیش کە گەڕانەوە (ناو ماڵ و حاڵی خۆیان) ئەوە دەکاتە، دە، ڕۆژی تەواو، جا ئەمە بۆ ئەو کەسانەیە کە خەڵکی مەککەو دەورو بەری نین، لە خوا بترسن و پارێزکاربن و بز انن کە بەڕاستی خوا سزاو تۆڵەی زۆرسەختە (لەو انەی کە سەرپێچی دەکەن).★حەج لە چەند مانگێکی دیاریکراودایە و (خۆی بۆ ئامادە دەکرێت و نیەتی لێدەهێنرێت) جا ئەوەی کە لەو مانگانەدا دەستبەکاربوو و بڕیاریدا حەج بکات، ئەوە دەبێت نزیکی هاوسەری نەکەوێت و شەڕە چەپۆک و گوناهو موجادەلە و گوفتاری نادروست ئەنجام نەدات، بێگومان هەرخێرو چاکەیەک ئەنجام بدەن خوا پێی دەزانێت و ئاگاداری لێی، بەردەوام هەوڵ بدەن کە زەخیرەو توێشوو بخەن، بێگومان چاکترین زەخیرەش تەقواو پارێزکاریە، بەردەوامیش لە من بترسن ئەی خاوەن بیرو هۆشەکان.★هیچ گوناهبارنابن ئەگەرلە کاتی حەجدا لە فەزڵی پەروەردگارتان، خۆتان بەهرەوەربکەن (وەک بازرگانی و شت کڕین) هەرکاتێک لە عەرەفات دابەزین و گەڕانەوە، یادی خوا بکەن لەلای (مشعر الحرام کە: کێوێکە لە داوێنی مزدلفة دا) و یادیشی بکەن وەک چۆن ڕێنموویی کردوون و هیدایەتی داوون، چونکە بەڕاستی ئێوە پێش ئەم ئاین و ڕێنوومایيە سەرگەردان و گومڕا بوون.★ لەوەودوا (روو بە قوڕەیش و سەرکردە و دەوڵەمەندان دەفەرموێت): خەڵکی لە کوێوە دابەزین و گەڕانەوە ئێوەش لەوێوە دابەزن و بگەڕێنەوەو (خۆتان جیامەکەنەوە) و داوای لێخۆشبوون لە خوا بکەن، چونکە بەڕاستی پەروەردگارتان زۆرلێخۆشبوو میهرەبانە.★جا هەرکاتێک ئەرک و مەناسیکەکانتان بەجێ هێنا، ئەوکاتە یادی خوا بکەن هەروەکو چۆن یادی باوو باپیرانتان دەکەن (کاتی خۆی عەرەب زۆرخۆیان هەڵکێشاوە بە باوو باپیرانەوەو باسیان کردوون) یاخود زۆرزیاتریش لەوان، جا هەندێک لە خەڵکی هەیە کە دەڵێت: پەروەردگارا هەرچیمان پێ دەبەخشیت لە دنیادا پێمان ببەخشە، بێگومان ئەو جۆرە کەسە لە قیامەتدا بێ بەهرەو بێ بەش و بێ ڕێزە.★ هەشیانە کە دەڵێت: پەروەردگارا لە دنیادا خێرو چاکەو نازو نیعمەتمان پێ ببەخشەو، لە قیامەتیشدا لە نازو نیعمەتەکانی بەهەشت بەهرەمەندمان بکەو، لە سزای ئاگری دۆزەخ بمانپارێزە.★ ئا ئەو انە لە هەندێک لەوکارو کردەو انەی کە ئەنجامیانداوە بەهرەوەردەبن لە دنیاو قیامەتدا و خوا زۆربە خێرایی لێپرسینەوە ئەنجام دەدات (هەرکەسە بەو شوێنە دەگەیەنێت کە لە دنیادا دەست پێشخەری بۆ کردووە).★

لە رۆژانێکی دیاریکراودا (کە رۆژانی جەژنی قوربانە) یادی خوا بکەن ئەوەی کە پەلە بکات و لە دوو رۆژدا شەیتان ڕەجم بکات ئەوە هیچ گوناهی لەسەرنییە، ئەوەش دوای بخات و (بە سێ رۆژ ئەنجامی بدات) هەرگوناهی لەسەرنییە، بەتایبەت بۆ ئەو انەی کە خۆیان لە نافەرمانی خوا دەپارێزن، جا لە خوا بترسن و بزانن سەرئەنجام ئێوە بۆلای ئەو دەگەڕێنەوە، (لەبەردەم دادگای ئەودا) کۆدەکرێنەوە★

تەفسیری ئایەتەکان بەدرێژی :

وتەی خوای گەورە: {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ} [سورة البقرة: ١٩٧]

گێڕانەوەکان (ڕیو ایەتەکان) لەبارەی ئەم ئایەتەوە:

لە "زوهری" (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) گێڕدراوەتەوە کە وتوویەتی: پێمان گەیشتووە کە عومەری کوڕی خەتتاب لەبارەی : {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} [سورة البقرة: ١٩٦] وتوویەتی: «تەواوکەریی حەج وعەمرە ئەوەیە کە هەریەکەیان بە جیا و سەربەخۆ لەوی دیکەیان ئەنجام بدرێن، و عەمرە لە دەرەوەی مانگەکانی حەج بکرێت، چونکە خوای گەورە دەفەرموێت: {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ} [سورة البقرة: ١٩٧]»(١).

١- لە عومەری کوڕی خەتتاب (خوای لێ ڕازی بێت) لەبارەی {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ} گێڕدراوەتەوە کە وتوویەتی: «شەووال و زولقەعدە و دە ڕۆژی سەرەتای زولحیججەن».

٢- لە عەلی کوڕی ئەبوتالیب (خوای لێ ڕازی بێت) بە هەمان شێوە گێڕدراوەتەوە.

٣- لە ئیبنی عومەر(خوا ایان لێ ڕازی بێت) گێڕدراوەتەوە کە وتوویەتی: «ئەوەی نێوان مانگەکانی حەج و عەمرە جیا بکەنەوە و عەمرە لە غەیری مانگەکانی حەج ئەنجام بدەن، بۆ حەج و عەمرەکەتان تەواوتر و چاکترە».

٤- لە محەمەدی کوڕی سیرین (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) گێڕدراوەتەوە کە وتوویەتی: ئیبنی عومەر بە حەکەمی کوڕی ئەعرەج یان کەسێکی دیکەی وت: «ئەگەر گوێڕایەڵیم دەکەیت، چاوەڕێ بکە تا کاتێک مانگی موحەڕەم دەست پێ دەکات، ئەوسا دەچیت بۆ "زاتی عەرق" و لەوێوە ئیحرام بۆ عەمرە دەبەستیت».

٥- لە ئیبنی عومەر(خوا ایان لێ ڕازی بێت) گێڕدراوەتەوە کە وتوویەتی: «ئەوەی لە دە ڕۆژی یەکەمی زولحیججەدا عەمرە بکەم، لە لام خۆشەویستترە لەوەی لە بیست ڕۆژی دوای ئەوە عەمرە بکەم».

٦- لە ئیبنی عومەر(خوا ایان لێ ڕازی بێت) گێڕدراوەتەوە کە وتوویەتی: «عەمرەکردن لە دە ڕۆژی سەرەتای (زولحیججەدا) لە لام خۆشەویستترە لە عەمرەکردن دوای حەج».

(١) ئەمە پێشتر لە ژێر ئایەتی {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} هاتووە و بەڵگەی پشتیوانی بۆ هەیە.

لە ئیبنی عومەر(خوا ایان لێ ڕازی بێت) گێڕدراوەتەوە کە وتوویەتی: «عەمرەکردن لە مانگەکانی حەجدا تەواوە، پێغەمبەری خوداش (صلى الله عليه وسلم) کاری پێ کردووە و خوای گەورەش لە کتێبەکەیدا داینناوە»(١).

(7) عن ابن عمر رضي الله عنهما ، قال : (الحج أشهر معلومات) قال : شوال ، وذو القعدة ، وعشر ذي الحجة

(لە ئیبن عومەرەوە -خوا ایان لێ ڕازی بێت- دەربارەی "الحج أشهر معلومات" فەرمووی: شەووال، ذو القعدة، و دە ڕۆژی سەرەتای ذو الحجة).

(8) عن ابن جريج رحمه الله قال : قلت لنافع : أكان عبد الله يسمي أشهر الحج ؟ قال : نعم ، كان يسمى شوالا ، وذا القعدة ، وذا الحجة زاد في رو اية : قلت لنافع : فإن أهل إنسان بالحج قبلهن ؟ قال : لم أسمع منه في ذلك شيئا

(لە ئیبن جوریجەوە -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- دەڵێت: بە نافعم وت: ئایا عەبدوڵڵا ناوی مانگەکانی حەجی دەهێنا؟ وتی: بەڵێ، ناوی شەووال و ذو القعدة و ذو الحجةی دەهێنا. لە گێڕانەوەیەکی تردا زیادی کردووە: بە نافعم وت: ئەگەرکەسێک پێش ئەو مانگانە ئیحرامی حەجی بەست؟ وتی: لەو بارەیەوە شتێکم لێ نەبیستووە).

(9) عن عبد الله رضي الله عنه (الحج أشهر معلومات) قال : شوال ، وذو القعدة ، وعشر ذي الحجة

(لە عەبدوڵڵاوە -خوای لێ ڕازی بێت- دەربارەی "الحج أشهر معلومات" فەرمووی: شەووال، ذو القعدة، و دە ڕۆژی سەرەتای ذو الحجة).

(10) عن طارق بن شهاب رحمه الله ، قال : سألت ابن مسعود ، عن امرأة منا أرادت أن تجمع مع حجها عمرة ، فقال : أسمع الله يقول (الحج أشهر معلومات) ماأراها إلا أشهر الحج وفي رو اية : (الحج أشهر معلومات) ليس فيهن عمرة

(لە تارق کوڕی شهابەوە -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- دەڵێت: پرسیارم لە ئیبن مەسعوود کرد دەربارەی ئافرەتێک لە ئێمە کە ویستی لەگەڵ حەجەکەیدا عەمرەیەک بکات، فەرمووی: گوێت لێبێ خوا دەفەرموێت "الحج أشهر معلومات" پێم و انییە مەبەست پێی جگە لە مانگەکانی حەج بێت. لە گێڕانەوەیەکی تردا هاتووە: "الحج أشهر معلومات" تەنیاحەجە و عەمرەیان تێدا نییە).

عن ابن عباس رضي الله عنهما في حديث الحج قال : وأشهر الحج التي ذكر الله شوال وذو القعدة وذو الحجة

(لە ئیبن عەببباسەوە -خوا ایان لێ ڕازی بێت- لە فەرموودەی حەجدا فەرمووی: و ئەو مانگانەی حەج کە خوا باسی کردوون شەووال و ذو القعدة و ذو الحجةن).

(11) عن ابن عباس رضي الله عنهما قال : لا يحرم بالحج إلا في أشهر الحج فإن من سنة الحج أن يحرم بالحج في أشهر الحج

(لە ئیبن عەببباسەوە -خوا ایان لێ ڕازی بێت- فەرمووی: کەس نابێت ئیحرام بۆ حەج ببەستێت تەنیا لە مانگەکانی حەجدا نەبێت، چونکە لە سوننەتی حەج و ایە ئیحرامی حەج لە مانگەکانی حەجدا بێت).

(12) عن ابن عباس رضي الله عنهما قوله (الحج أشهر معلومات) وهن : شوال ، وذو القعدة ، وعشر من ذي الحجة ، جعلهن الله سبحانه للحج ، وسائر الشهور للعمرة ، فلا يصلح أن يحرم أحد بالحج إلا في أشهر الحج ، والعمرة يحرم بها في كل شهر

(لە ئیبن عەببباسەوە -خوا ایان لێ ڕازی بێت- دەربارەی قسەی خوا "الحج أشهر معلومات" فەرمووی: ئەو انەش شەووال، ذو القعدة، و دە ڕۆژی سەرەتای ذو الحجةن، خوای گەورە ئەو انی بۆ حەج داناوە و مانگەکانی تریش بۆ عەمرە، بۆیە دروست نییە کەس ئیحرامی حەج ببەستێت تەنیا لە مانگەکانی حەجدا نەبێت، و عەمرەش لە هەموو مانگێکدا ئیحرامی بۆ دەبەسترێت).

(13) عن ابن عباس رضي الله عنهما : (الحج أشهر معلومات) للحج أشهر معلومات يحرم فيها بالحج شوال وذو القعدة وعشر من ذي الحجة

(له ئيبن عەببباسەوە -خوا ايان لێ ڕازى بێت- دەربارەى "الحج أشهر معلومات" فەرمووى: بۆ حەج مانگى دياريكراوەكان كە ئيحرامى حەجى تێدا دەبەسترێت، ئەو انيش شەووال، ذو القعدة، و ده ڕۆژى سەرەتاى ذو الحجةن).

(14) عن جابر بن عبد الله رضي الله عنهما : شوال وذو القعدة وذو الحجة

(له جابرى كوڕى عەبدوڵڵاوە -خوا ايان لێ ڕازى بێت-: شەووال، ذو القعدة، و ذو الحجة).

(15) عن أبي الزبير رحمه الله أنه سمع جابر بن عبدالله يسئل عن الرجل : أيهل بالحج قبل أشهر الحج ؟ فقال : لا

(له ئەبى زوبەيرەوە -ڕەحمەتى خواى لێ بێت- كە گوێى لە جابرى كوڕى عەبدوڵڵا بووە پرسيارى لێكرا: ئايا پياو دەتو انێت پێش مانگەكانى حەج ئيحرامى حەج ببەستێت؟ فەرمووى: نەخێر).

(16) عن عبد الله بن الزبير رضي الله عنهما (الحج أشهر معلومات) قال : شوال وذو القعدة وعشر من ذي الحجة

(له عەبدوڵڵاى كوڕى زوبێرەوە -خوا ايان لێ ڕازى بێت- دەربارەى "الحج أشهر معلومات" فەرمووى: شەووال، ذو القعدة، و ده ڕۆژى سەرەتاى ذو الحجة).

(17) عن مجاهد رحمه الله في قوله : (الحج أشهر معلومات) شوال وذو القعدة وعشر من ذي الحجة

(له موجاهيدەوە -ڕەحمەتى خواى لێ بێت- دەربارەى قسەى خوا "الحج أشهر معلومات" فەرمووى: شەووال، ذو القعدة، و ده ڕۆژى سەرەتاى ذو الحجة).

(18) عن مجاهد رحمه الله في قوله تعالى : (الحج أشهر معلومات) ، قال : شوال وذو القعدة وذو الحجة

(له موجاهيدەوە -ڕەحمەتى خواى لێ بێت- دەربارەى ئايەتى "الحج أشهر معلومات" فەرمووى: شەووال، ذو القعدة، و ذو الحجة).

(19) عن مجاهد رحمه الله : لايحرم بالحج إلا في أشهر الحج

(له موجاهيدەوە -ڕەحمەتى خواى لێ بێت- فەرمووى: ئيحرام بۆ حەج نابەسترێت تەنيا له مانگەكانى حەجدا نەبێت).

(20) عن أيوب رحمه الله أن أبا الحكم البجلي كان يهل بالحج في غير أشهر الحج فلقيه عكرمة فقال : أنت رجل سوء

(له ئەيووبەوە -ڕەحمەتى خواى لێ بێت- كە ئەبولحەكەم بەجەلى ئيحرامى حەجى له دەرەوەى مانگەكانى حەجدا دەبەست، عيكريمە بينى و پێى وت: تۆ پياوێكى خراپيت).

عن قتادة رحمه الله قال : وتمام العمرة ماكان في غير أشهر الحج

(له قەتادەوە -ڕەحمەتى خواى لێ بێت- فەرمووى: تەواوكردنى عەمرە ئەوەيە كە له دەرەوەى مانگەكانى حەجدا بێت).

(21) عن قتادة رحمه الله قوله (الحج أشهر معلومات) أشهر الحج : شوال وذو القعدة وذو الحجة ، وربما قال : وعشر ذي الحجة

(له قەتادەوە -ڕەحمەتى خواى لێ بێت- دەربارەى "الحج أشهر معلومات" فەرمووى: مانگەكانى حەج: شەووال، ذو القعدة، و ذو الحجةن، هەندێک جاريش دەيفەرموو: و ده ڕۆژى ذو الحجة).

(22) عن إبراهيم رحمه الله ، قال : شوال ، وذو القعدة ، وعشر من ذي الحجة

(له ئيبراهيمەوە -رەحمەتى خواى لێ بێت- فەرمووى: شەووال، ذو القعدة، و ده رۆژى ذو الحجة).

(23) عن الشعبي رحمه الله مثله

(له شەعبييەوە -رەحمەتى خواى لێ بێت- هەمان شتى پێشوو).

(24) عن السدي رحمه الله ، مثله

(له سەددييەوە -رەحمەتى خواى لێ بێت- هەمان شتى پێشوو).

(25) عن ابن سيرين ومقاتل بن حيان رحمهما الله نحو ذلك

(له ئيبن سيرين و موقاتلى كورِى حەييانەوە -رەحمەتى خو ايان لێ بێت- به هەمان و اتاى ئەو انە).

(26) عن الضحاك رحمه الله ، قال : شوال ، وذو القعدة ، وعشر من ذي الحجة

(له زەحاكەوە -رەحمەتى خواى لێ بێت- فەرمووى: شەووال، ذو القعدة، و ده رۆژى ذو الحجة).

(27) عن الضحاك رحمه الله ، قال : شوال ، وذو القعدة ، وذو الحجة

(له زەحاكەوە -رەحمەتى خواى لێ بێت- فەرمووى: شەووال، ذو القعدة، و ذو الحجة).

(28) عن الحسن رحمه الله مثله

(له حەسەنەوە -رەحمەتى خواى لێ بێت- هەمان شتى پێشوو).

(29) عن الحسن رحمه الله مثله يعني : شوال وذو القعدة وذو الحجة

(له حەسەنەوە -رەحمەتى خواى لێ بێت- هەمان شتى پێشوو، و اته: شەووال، ذو القعدة، و ذو الحجة).

(30) عن عطاء رحمه الله مثله

(له عەتاوە -رەحمەتى خواى لێ بێت- هەمان شتى پێشوو).

(31) عن عطاء رحمه الله (الحج أشهر معلومات) ، قال : فهي شوال ، وذو القعدة ، وذو الحجة

(له عەتاوە -رەحمەتى خواى لێ بێت- دەربارەى "الحج أشهر معلومات" فەرمووى: ئەو انەش شەووال و ذو القعدة و ذو الحجةن).

(32) عن عطاء رحمه الله قال : إنما قال الله (الحج أشهر معلومات) لئلا يفرض الحج في غيرهن

(له عەتاوە -رەحمەتى خواى لێ بێت- فەرمووى: خواى گەورە تەنيا بۆ ئەوە فەرموويەتى "الحج أشهر معلومات" تاوەكو حەج لە دەرەوەى ئەو مانگانە بە فەرز (ئيحرام) دانەنرێت).

(33) عن خصيف رحمه الله قال : قدم رجل من أهل خراسان قد أحرم بالحج في غير أشهر الحج فقال له عطاء : اجعلها عمرة فإنه ليس لك حج ! فإن الله يقول : (الحج أشهر معلومات فمن فرض فيهن الحج)

(له خەسيفەوە -رەحمەتى خواى لێ بێت- دەڵێت: پياوێک لە خەڵکى خۆراسان هات كه له دەرەوەى مانگەكانى حەج ئيحرامى حەجى بەستبوو، عەتا پێى وت: بيكه به عەمره، چونكه حەجت نييه! چونكه خوا دەفەرموێت: "الحج أشهر معلومات فمن فرض فيهن الحج").

(34) عن عطاء رحمه الله : لايحرم بالحج إلا في أشهر الحج

(له عەتاوە -رەحمەتى خواى لێ بێت- فەرمووى: ئيحرام بۆ حەج نابەسترێت تەنيا له مانگەكانى حەجدا نەبێت).

(35) عن الربيع رحمه الله ، مثله يعني : شوال وذو القعدة وذو الحجة

(له رەبيعەوە -رەحمەتى خواى لێ بێت- هەمان شتى پێشوو، و اته: شەووال و ذو القعدة و ذو الحجة).

(36) عن طاوس رحمه الله ، مثله يعني : شوال وذو القعدة وذو الحجة

(له تاووسەوە -رەحمەتى خواى لێ بێت- هەمان شتى پێشوو، و اته: شەووال و ذو القعدة و ذو الحجة).

(37) عن طاوس رحمه الله : لايحرم بالحج إلا في أشهر الحج
(لە تاووسەوە -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- فەرمووی: ئیحرام بۆ حەج نابەستێت تەنیا لە مانگەکانی حەجدا نەبێت).
(38) عن ابن شهاب رحمه الله ، قال : أشهر الحج : شوال ، وذو القعدة ، وذو الحجة
(لە ئیبن شەهابەوە -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- فەرمووی: مانگەکانی حەج: شەووال و ذو القعدة و ذو الحجةن).
عن ابن عون رحمه الله قال : سمعت القاسم بن محمد يقول : إن العمرة في أشهر الحج ليست بتامة ، قال : فقيل له : العمرة في المحرم ، قال : كانوا يرونها تامة
(لە ئیبن عەونەوە -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- دەڵێت: گوێم لە قاسمی کوڕی محەممەد بوو دەیوت: عەمرە لە مانگەکانی حەجدا تەواو (بێ کەموکوڕی) نییە، وتی: پێی وترا: ئەی عەمرە لە مانگی موحەڕەمدا؟ فەرمووی: ئەوان بە تەواویان دەزانی).
(39) عن محمد رحمه الله مثله قال : شوال ، وذو القعدة ، وصدر ذي الحجة
(لە محەممەدەوە -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- هەمان شتی پێشوو، فەرمووی: شەووال، ذو القعدة، و سەرەتای ذو الحجة).
عن ابن سيرين رحمه الله أنه كان يستحب العمرة في المحرم ، قال : تكون في أشهر الحج ، قال : كانوا لا يرونها تامة
(لە ئیبن سیرینەوە -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- کە پێی باش بوو عەمرە لە مانگی موحەڕەمدا بکرێت، وتی: چونکە لە مانگەکانی حەجدا نەبێت، وتی: ئەوان (سەلەف) بە تەواویان نەدەزانی).
(40) عن محمد بن سيرين رحمه الله قال : ماأحد من أهل العلم شك أن عمرة في غير أشهر الحج أفضل من عمرة في أشهر الحج
(لە محەممەدی کوڕی سیرینەوە -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- فەرمووی: هیچ کەسێک لە زانایان گومانی نییە کە عەمرە لە دەرەوەی مانگەکانی حەجدا باشترە لە عەمرە لەناو مانگەکانی حەجدا).
(41) عن أبي إسحق رحمه الله قال : كان ابن أبي نعم يهل بالحج في غير أشهر الحج فقال عمرو بن ميمون : لو أدرك هذا أصحاب محمد لرجموه
(لە ئەبی ئیسحاقەوە -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- دەڵێت: ئیبن ئەبی نەعم ئیحرامی حەجی لە دەرەوەی مانگەکانی حەجدا دەبەست، عەمری کوڕی مەیموونی وت: ئەگەرهاوەڵانی محەممەد (صلى الله عليه وسلم) ئەمەیان بینیبا، بەردبارانیان دەکرد).
عن يزيد بن أبي مالك رحمه الله في قول الله : (فمن تمتع بالعمرة إلى الحج) قال : منسوخة ، نسختها : (الحج أشهر معلومات)
(لە یەزیدی کوڕی ئەبی مالیکەوە -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- دەربارەی قسەی خوا "فمن تمتع بالعمرة إلى الحج" فەرمووی: مەنسوخە (حوکمەکەی گۆڕاوە)، ئایەتی "الحج أشهر معلومات" حوکمەکەی سڕیوەتەوە).[1]

[1] پەراوێزەکان بۆ ژێدەروسەرچاوەکانی ئەم
چل وپەکە گێڕدراوە :

(1) بەپەق (له السنن الكبرى 342/4) به شێوەی لاواز (به صيغة التمريض) له دوای ئەسەری ئیبن عومەرەوە هێناویەتی: (الحج أشهر معلومات) وتی: شەووال و ذو القعدة و دە رۆژی ذو الحجة. وتیشی: لەبارەی ئەوەوە لە ئیبن عومەرەوە لە عومەری کوڕی خەتتابەوە (خوای لێ ڕازی بێت) گێڕدراوەتەوە، هەروەها لە عروەی کوڕی زوبێرەوە لە عومەرەوە بە مورسەل گێڕدراوەتەوە. ئیبن ئەبی حاتەمیش (ژمارە 1194) لە دوای گێڕانەوەی "عەشر" (دە رۆژەکە) هێناویەتی، سەییوتیش بۆ سەعیدی کوڕی مەنسوور و ئیبن مونزیر گێڕاوەتەوە بە دەق: "وذو الحجة" (الدر 218/1).

(2) ئیبن ئەبی حاتەم (ژمارە 1194) هێناویەتی، بەڵام دەستکەوت نەبوو بۆم و سەییوتیش باسی نەکردووە.

(3) ئیبن جەریر (259/2) دەریهێناوە و دەڵێت: یەعقووبی کوڕی ئیبراهیم بۆی گێڕامەوە، وتی: ئیبن عەلەییە بۆی گێڕاینەوە، وتی: ئەیووب لە نافعەوە بۆی گێڕاینەوە بە هەمان سەنەد و سەنەدەکەشی سەحیحە. ئیبن ئەبی شەیبە لە ئیبن عومەرەوە دەریهێناوە کە وتی: عومەر فەرمووی: نێوان حەج و عەمرەکەتان جیابکەنەوە، حەج لە مانگەکانی حەجدا بکەن و عەمرەش لە دەرەوەی مانگەکانی حەجدا بکەن، ئەمە بۆ حەج و عەمرەکەتان تەواوترە. سەییوتی بەم شێوەیە (الدر 218/1) ئاماژەی پێداوە و من لە کتێبی "المصنف" نەمدۆزیەوە، تەنیا بە کورتی لە ڕێگەی نافعەوە لە ئیبن عومەرەوە دۆزیمەوە (الجزء المفقود ل129).

(4) ئیبن جەریر (260/2) دەریهێناوە و دەڵێت: ئیبن بەیان بۆی گێڕامەوە، وتی: ئیسحاق لە ئیبن عەونەوە لە محەممەدەوە بە هەمان شێوە، سەنەدەکەشی سەحیحە. ئیبن بەیان بریتییە لە عەبدولحەمیدی واسیتی، ئیسحاقیش کوڕی یووسفی ئەزرقە، ئیبن عەونیش عەبدوڵڵایە. سەییوتی باسی نەکردووە.

(5) ئیبن جەریر (260/2) دەریهێناوە و دەڵێت: ئیبن موتەننا بۆی گێڕامەوە، وتی: وەهبی کوڕی جەریر بۆی گێڕاینەوە، وتی: شوعبە لە ئەبی یەعفوورەوە، وتی: گوێم لە ئیبن عومەر بوو، پاشان باسی کرد، سەنەدەکەشی سەحیحە. "ئەبو یەعفوور" بە هەڵە نووسراوە "ئەبو یەعقووب" و ڕاستەکە ئەوەیە کە دامەزراوە چونکە لەگەڵ کتێبەکانی ژیاننامە (تراجم) یەک دەگرێتەوە، ئەویش ئەبو یەعفووری عەبدییە و ناوەکەیشی وەقدانە کە ناسراوە بە گێڕانەوە لە ئیبن عومەر و گێڕانەوەی شوعبە لێی (الکنی بۆ دەولابی 169/2). سەییوتی باسی نەکردووە.

(6) ئیبن ئەبی شەیبە (المصنف الجزء المفقود ل130) دەریهێناوە، دەڵێت: وەکیع لە سوفیانەوە لە سەدەقەی کوڕی یەسارەوە هێناویەتی، سەنەدەکەشی سەحیحە. سەییوتی باسی نەکردووە.

(7) ئیبن جەریر (258/2) دەریهێناوە، دەڵێت: ئەحمەدی کوڕی حازم بۆی گێڕامەوە، وتی: ئەبو نەعیم بۆی گێڕاینەوە، وتی: وەرقا لە عەبدوڵڵای کوڕی دینارەوە هێناویەتی. داروقوتنی (226/2) بە ڕێگەی وەرقا دەریهێناوە، بوخاریش بە شێوەی جەزم (419/3) ئاماژەی پێداوە و ئیبن حەجەر وتوویەتی: سەنەدەکەی سەحیحە (الفتح 420/3)، ئیبن کەسیر-یش هەمان شتی وتووە (التفسير 342/1). مالیک لە عەبدوڵڵای کوڕی دینارەوە لەناو ئەسەرێکی درێژدا دەریهێناوە (الموطأ 344/1). ئیبن حەجەر کۆی کردۆتەوە بەوەی کە ڕێگەپێدراوە ذو الحجة بە ئازادی بەکاربهێنرێت. ئیبن جەریر (258/2) دەریهێناوە بە سەنەدێکی تر لە حەمادەوە، حاکیمیش (276/2) دەریهێناوە و وتوویەتی: لەسەر مەرجی شێخەین (بوخاری و موسلیم) سەحیحە و ئەوان دەریاننەهێناوە، زەهەبی بێدەنگ بووە. سەییوتیش بۆ سەعیدی کوڕی مەنسوور و عەبد کوڕی حومەید و ئیبن مونزیر گێڕاوەتەوە.

(8) ئیبن جەریر (258/2) دەریهێناوە، ئیبن ئەبی حاتەمیش (ژمارە 1189) لە ڕێگەی ئیبن وەهبەوە لە ئیبن جوریجەوە هێناویەتی، سەنەدەکەشی سەحیحە. ئیمامی شافیعی لە الأم (ص121-122) هێناویەتی. ئیبن جەریر (259/2) بە ڕێگەی موجاهید لە ئیبن عومەرەوە هەمان شتی دەرهێناوە. سەییوتیش بۆ سەعیدی کوڕی مەنسوور و عەبد کوڕی حومەید و ئیبن مونزیر گێڕاوەتەوە (الدر 218/1).

(9) وەکیع (الدر 218/1) دەریهێناوە، ئیبن ئەبی شەیبە و ئیبن ئەبی حاتەم (ژمارە 1192) و داروقوتنی (226/2) دەریانهێناوە. سەعیدی کوڕی مەنسووریش دەریهێناوە و بەپەق لە السنن الكبرى (342/4) بە سەنەدێکی سەحیح هێناویەتی. ئیبن جەریر (257/2) بە ڕێگەی ئەبو ئەحمەد هێناویەتی. خەتیب لە التاريخ (63/5) هێناویەتی و پیاوێکی تری زیاد کردووە کە ئەوە هەڵەی هەندێک لە گێڕەرەوەکانە. سەییوتیش بۆ عەبد کوڕی حومەید و ئیبن مونزیر گێڕاوەتەوە.

(10) ئیبن جەریر (260/2) دەریهێناوە، دەڵێت: ئیبن بەششار بۆی گێڕامەوە، وتی: عەبدولڕەحمان بۆی گێڕاینەوە، وتی: سوفیان لە قەیسی کوڕی موسلیمەوە لە تارقەوە هێناویەتی. ئیبن ئەبی شەیبە و ئیبن ئەبی حاتەم (ژمارە 1210) و بەپەق (23/5) بە سەنەدێک هێناویانە. ئیبن کەسیر وتوویەتی: ئەم سەنەدەکە سەحیحە (التفسير 343/1). سەییوتی بۆ تەبەرانیش گێڕاوەتەوە.

(11) ئیبن خزەیمە و حاکیم (448/1) و بەپەق (343/4) دەریانهێناوە، دەڵێت: ئەبو کورەیب بۆی گێڕاینەوە، وتی: ئەبو خالیدی ئەحمەر لە شوعبەوە لە حەکەمەوە لە موقەسەمەوە لە ئیبن عەبباسەوە هێناویەتی. ئیبن ئەبی شەیبە و داروقوتنی (233/2) و ئیبن مەردەوێهـ دەریانهێناوە. سەنەدەکەشی سەحیحە. حاکیم وتوویەتی: لەسەر مەرجی شێخەین سەحیحە و ئەوان دەریاننەهێناوە، زەهەبی بێدەنگ بووە. بوخاریش بە جەزم هێناویەتی (الفتح 420/3). سەییوتیش ئاماژەی پێداوە.

(12) ئیبن جەریر (257/2-258) دەریهێناوە، دەڵێت: موسەننا بۆی گێڕامەوە، وتی: ئەبو سالح بۆی گێڕاینەوە، وتی: موعاوە لە عەلیی کوڕی ئەبی تەڵحەوە هێناویەتی، سەنەدەکەشی حەسەنە. ئیبن ئەبی شەیبە، ئیبن جەریر، ئیبن ئەبی حاتەم (ژمارە 1211)، داروقوتنی، بەیهەقی، و شافیعی لە ڕێگەی عیکریمە و موقەسەم و زەححاک و عەتاوە لە ئیبن عەبباسەوە بە لەفزی جیاواز دەریانهێناوە. سەییوتی بۆ عەبد کوڕی حومەید و ئیبن مونزیر و تەبەرانی گێڕاوەتەوە (الدر 218/1).

(13) خاوەنی تنویر المقباس لە تەفسیرەکەی ئیبن عەببادا (96/1) لە ڕێگەی سەددی بچووکەوە لە کەلبییەوە لە ئەبی سالحەوە لە ئیبن عەببادەوە هێناویەتی، ئەمە تەفسیرێکی دروستکراوە (موضوع) و پێشتر باسی کراوە. سەییوتی باسی نەکردووە.

(14) ئیبن ئەبی حاتەم (ژمارە 1192) دەریهێناوە. دەڵێت: ئیبن شەهاب و عەتا و جابری کوڕی عەبدوڵڵا (هاوەڵی پێغەمبەر) هەمان شتیان وتووە. لە سەنەدەکەیدا پچڕان (انقطاع) هەیە لە نێوان ئیبن جوریج و جابرد. سەییوتی باسی نەکردووە.

(15) شافیعی (المسند ص121) دەریهێناوە، سەنەدەکەی باشە (جید). داروقوتنی (234/2) و بەیهەق (343/4) بە سەنەدێکی تر دەریانهێناوە. ئیبن کەسیر وتوویەتی: ئەم وەستانە (موقوف - وتەی هاوەڵ) لەو فەرموودەیەی کە دەگاتەوە پێغەمبەر (مرفوع) ڕاستر و جێگیرترە (التفسیر 342/1). ئیبن ئەبی شەیبە بە لەفزی "لا یحرم بالحج إلا في أشهر الحج" دەریهێناوە. سەیبوتیش هێناویەتی (الدر 218/1).

(16) داروقوتنی (226/2) و بەیهەق (342/4) دەریانهێناوە. لە سەنەدەکەیدا ئەبو سەعدی بەققاڵ هەیە و لە "التعلیق المغني" وتراوە: لاوازە. تەبەرانی لە الکبیر بە درێژی هێناویەتی و تێیدا کەسێک هەیە ناوی سەعیدی کوڕی مەرزەبانە و قسەی زۆری لەسەرە. سەیبوتی بۆ ئیبن مونزیر گێڕاوەتەوە.

(17) تەفسیری منسوب بە موجاهید (101/1) هێناویەتی، سەنەدەکەشی سەحیحە. ئیبن جەریر (258/2) بە ڕێگەی شوبڵ لە ئیبن ئەبی نەجیحەوە و بە ڕێگەی حەججاج لە موجاهیدەوە دەریهێناوە. ئیبن ئەبی حاتەم (ژمارە 1099) باسی کردووە و سەیبوتی باسی نەکردووە.

(18) عەبدولڕەززاق (93/1) و ئیبن جەریر (259/2) دەریانهێناوە، سەنەدەکەشی سەحیحە. سەیبوتی باسی نەکردووە.

(19) ئیبن ئەبی شەیبە (المصنف الجزء المفقود ل361) دەریهێناوە، سەنەدەکەی لاوازی تێدایە بەهۆی لاوازی لەیسی کوڕی ئەبی سولەیم. سەیبوتی باسی نەکردووە.

(20) ئیبن ئەبی شەیبە (المصنف الجزء المفقود ل362) دەریهێناوە، سەنەدەکەشی سەحیحە. ئەبولحەکەم بەجەلی ناوی عەبدولڕەحمانی کوڕی ئەبی نەعمە، عابدێکی ڕاستگۆیە. ئیبن سەعدیش وتوویەتی: ساڵ بۆ ساڵ ئیحرامی دەبەست.

(21) ئیبن جەریر (259/2) دەریهێناوە، سەنەدەکەشی سەحیحە. ئیبن ئەبی حاتەم (ژمارە 1207) باسی کردووە. سەیبوتی باسی نەکردووە.

(22) تەفسیری منسوب بە موجاهید (101/1) هێناویەتی، سەنەدەکەشی سەحیحە. ئیبن ئەبی شەیبە و ئیبن جەریر (258/2) بە چەند ڕێگەیەک دەریانهێناوە. سەیبوتی هێناویەتی و تەنیا بۆ ئیبن ئەبی شەیبە گێڕاوەتەوە.

(23) ئیبن جەریر (258/2) دەریهێناوە، سەنەدەکەشی سەحیحە. ئیبن ئەبی حاتەم (ژمارە 1200) باسی کردووە و سەیبوتی باسی نەکردووە.

(24) ئیبن جەریر (258/2) دەریهێناوە و سەنەدێکی باشی هەیە. ئیبن ئەبی حاتەم (ژمارە 1204) باسی کردووە و سەیبوتی باسی نەکردووە.

(25) ئیبن ئەبی حاتەم (ژمارە 1205، 1209) باسی کردووە. ئەسەری موقاتل بەو سەنەدەی لە پێشەکییەکەدا هەیە بەستراوە. ئەسەری ئیبن سیرینم نەدۆزیەوە و سەیبوتی باسی هەردووکیانی نەکردووە.

(26) ئیبن جەریر (258/2) دەریهێناوە، سەنەدەکەشی سەحیحە. حوسێنی کوڕی عەقیل ئیبن مەعین وتوویەتی: متمانەپێکراوە (ثقة). ئیبن ئەبی حاتەم (ژمارە 1203) باسی کردووە و سەیبوتی باسی نەکردووە.

(27) ئیبن ئەبی شەیبە (المصنف الجزء المفقود ل219) دەریهێناوە، سەنەدەکەشی سەحیحە، سەیبوتی هێناویەتی و تەنیا بۆ ئیبن ئەبی شەیبە گێڕاوەتەوە.

(28) ئیبن جەریر (258/2) دەریهێناوە، سەنەدەکەی لاوازی تێدایە چونکە حوسێنی کوڕی داوود ناسراو بە "سەنید" تێدایە کە لاوازە. ئیبن ئەبی حاتەم (ژمارە 1202) باسی کردووە و سەیبوتی باسی نەکردووە.

(29) ئیبن ئەبی شەیبە (المصنف الجزء المفقود ل218) دەریهێناوە، سەنەدەکەشی سەحیحە، سەیبوتی هێناویەتی و تەنیا بۆ ئیبن ئەبی شەیبە گێڕاوەتەوە.

(30) ئیبن جەریر (258/2) دەریهێناوە، سەنەدەکەی لاوازی تێدایە بەهۆی حوسێنی کوڕی داوود (سەنید). ئیبن ئەبی حاتەم (ژمارە 1195) باسی کردووە و سەیبوتی باسی نەکردووە.

(31) ئیبن جەریر (259/2) دەریهێناوە. ئیبن کەسیر وتوویەتی: سەنەدەکەی تا ئیبن جوریج سەحیحە. ئیبن ئەبی حاتەم (ژمارە 1191) و ئیبن ئەبی شەیبە دەریانهێناوە. سەیبوتی هێناویەتی و تەنیا بۆ ئیبن ئەبی شەیبە گێڕاوەتەوە.

(32) داروقوتنی (234/2) و بەیهەق (343/4) دەریانهێناوە، سەنەدەکەشی سەحیحە، سەیبوتی باسی نەکردووە.

(33) ئیبن ئەبی شەیبە (المصنف الجزء المفقود ل361) دەریهێناوە، سەنەدەکەی لاوازی تێدایە بەهۆی خەسیف، بەڵام ڕێگەیەکی تری هەیە کە پشتگیری دەکات و بەو هۆیەوە دەبێتە "حەسەن". سەیبوتی هێناویەتی و تەنیا بۆ ئیبن ئەبی شەیبە گێڕاوەتەوە.

(34) ئیبن ئەبی شەیبە (المصنف الجزء المفقود ل361) دەریهێناوە، سەنەدەکەی لاوازی تێدایە بەهۆی لاوازی لەیسی کوڕی ئەبی سولەیم. سەیبوتی باسی نەکردووە.

(35) ئیبن جەریر (259/2) دەریهێناوە، سەنەدەکەی لاوازی تێدایە بەهۆی نادیاریی مامۆستاکەی ئیبن جەریر. ئیبن ئەبی حاتەم (ژمارە 1208) باسی کردووە و سەیبوتی باسی نەکردووە.

(36) ئیبن جەریر (259/2) و ئیبن ئەبی شەیبە (المصنف الجزء المفقود ل218) دەریانهێناوە، سەنەدەکەشی سەحیحە. ئیبن ئەبی حاتەم (ژمارە 1196) باسی کردووە و سەیبوتی باسی نەکردووە.

(37) ئیبن ئەبی شەیبە (المصنف الجزء المفقود ل361) دەریهێناوە، سەنەدەکەی لاوازی تێدایە بەهۆی لاوازی لەیسی کوڕی ئەبی سولەیم. سەیبوتی باسی نەکردووە.

(38) ئیبن ئەبی حاتەم (ژمارە 1190) دەریهێناوە، سەنەدەکەشی سەحیحە. ئیبن جەریر (259/2) لە ڕێگەی عوقەیلەوە دەریهێناوە. ئیبن ئەبی حاتەم (ژمارە 1206) باسی کردووە و سەیبوتی باسی نەکردووە.

(39) ئیبن ئەبی شەیبە (المصنف الجزء المفقود ل218) دەریهێناوە، سەنەدەکەشی سەحیحە. محەممەد لێرەدا ئیبن سیرینە. ئەمە ئەوە دەگەیەنێت کە لە لەفزی "دە ڕۆژ" یان "مانگ" دا کەمتەرخەم بوون چونکە مەبەست لە مانگەکە ئەو دە ڕۆژەیە، بەڵێنم داوە لە گفتوگۆکەدا ڕوونی بکەمەوە. سەیبوتی هێناویەتی و تەنیا بۆ ئیبن ئەبی شەیبە گێڕاوەتەوە.

(40) ئیبن جەریر (260/2) و ئیبن ئەبی شەیبە (المصنف الجزء المفقود ل129) دەریانهێناوە، سەنەدەکەشی سەحیحە. سەیبوتی باسی کردووە (الدر 218/1).

پەیوەندی و مناسبەتی ئایەتەکە لەگەڵ پێش خۆی
ئەبو حەییان: دەڵێت کاتێک خودای گەورە فەرمانی بە تەواوکردنی حەج و عومرە کرد، ئاماژەی بەوەدا کە عومرە کاتێکی دیاریکراوی نییە، بەڵام حەج کاتێکی دیاریکراوی هەیە، بۆیە ئەم ئایەتە بۆ دیاریکردنی ئەو کاتەیە.
البحر المحیط (84/2)
بەقاعی: پێیو ایە کاتێک پێشتر ئاماژە بەوە کرا کە حەج بە بینینی مانگ (ئەهیلە) کاتەکەی دیاری دەکرێت، دڵەکان چاوەڕێی ئەوە بوون بزانن ئەوکاتە چییە، بۆیە ئەم ئایەتە وەڵامی ئەو پرسیارە دەداتەوە.
نظم الدرر (138/3)

و اتای (اشهر معلومات:مانگە دیاریکراوەکان)
شارەزایانی کۆکن لەسەرئەوەی "شەوال" و "زولقەعدە" لەو مانگانەن. جیاوازییەکە لە "زولحەججە"دایە:
بۆچوونی شافیعی: تەنها دە ڕۆژی سەرەتای زولحەججەیە.
بۆچوونی مالیکی: هەموو مانگی زولحەججەیە.
زانایانی تر: دە ڕۆژی یەکەمی زولحەججەیە.

ئایا دەکرێت پێش ئەم مانگانە ئیحرام بۆ حەج ببەسترێت؟
ئیمامی شافیعی، ئەحمەد و ئیسحاق: پێیان وایە ناکرێت پێش مانگەکانی حەج ئیحرام بۆ حەج ببەسترێت، چونکە خودا کاتەکەی دیاری کردووە وەک چۆن کاتی نوێژەکان دیاریکراون.
ئیمامی مالیک، ئەبو حەنیفە وسۆفیان: پێیان وایە لە هەموو ساڵەکەدا دروستە ئیحرام بۆ حەج ببەسترێت، وەک چۆن بۆ عومرە دروستە. ئەوان بەڵگەیان بە ئایەتی {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ} هێناوەتەوە.
ڕای پێشەو ایانی تەفسیر:
لێکدانەوەی ئیبن جەریر:
[و اتای ئەمە لای خودای گەورە ئەوەیە: کاتی حەج چەند مانگێکی دیاریکراوە. وشەی (الأشهر) لێرەدا بە نیشانەی ڕەفع (مرفوع) هاتووە چونکە هەواڵە بۆ (الحج)، هەرچەندە کاتەکە وەک سیفەت و ڕوونکردنەوەیەک نییە (بۆ حەجەکە)، چونکە ئەو مانگانە بە ناسراوکردن (تعریف) یان بە زیادکردن بۆ ناوێکی ناسراو (إضافة إلى معرفة) یان شتێکی دیاریکراو نەهاتوون.
بۆیە ڕەفعبوونیان لەم دەقەدا وەک ئەو شێوازەیە کە عەرەب لە شوێنی خۆیدا بەکاری دەهێنێت، وەک ئەوەی بڵێن: (المسلمون جانب، والكفار جانب - موسڵمانان لایەک، کافر انیش لایەک)، لێرەدا وشەی (جانب)یان بە ڕەفع هێناوە چونکە سنووردارنەکراوە بە حدێکی ناسراو. بەڵام ئەگەربیانووتایە (جانب أرضهم أو بلادهم - لای زەوی یان وڵاتەکەیان)، ئەوا دەبوو بە نەصب (جانبَ) بیخوێنیتەوە.

(41) ئیبن ئەبی شەیبە (المصنف الجزء المفقود ل362) دەریهێناوە، سەنەدەکەشی سەحیحە. ئیبن ئەبی نەعم بریتییە لە ئەبولحەکەم بەجەلی. سەیبوتی باسی نەکردووە.

پاشان زانایانی تەفسیرلە و اتای (الحج أشهر معلومات) جیاوازبوون: هەندێکیان دەڵێن: مەبەست لەو مانگە دیاریکراو انە بریتییە لە: (شەوال، زولقەعدە، و دە رۆژی سەرەتای زولحەججە).]
و اتە تەبەری پێیو ایە مەبەست لە "اشهر معلومات" دوو مانگ و دە رۆژە، دەڵێت عەرەب باوەڕیان بەوە هەبووە کە بەشێک لە مانگ بە مانگ دەژمێرن (وەک چۆن دەڵێن فلان کەس دوو رۆژە نەهاتووە، مەبەستیان رۆژێک و بەشێکی رۆژی دووەمە).

جامع البیان (2/257-260)

بەڵام گرووپێکی دیکە دەڵێن: بەڵکو مەبەست لەو مانگانە بریتییە لە (شەوال، زولقەعدە، و هەموو مانگی زولحەججە).
ئەگەرکەسێک بپرسێت: ڕای ئەو انە چییە کە دەڵێن سێ مانگی تەواوە، لە کاتێکدا دەزانین کردارەکانی حەج دوای تەواوبوونی ڕۆژانی "مەنا" ئەنجام نادرێن؟
وەڵام دەدرێتەوە: مانای قسەکەیان ئەوە نییە کە تۆ تێگەیشتوویت؛ ئەوان مەبەستیان لەوەی کە دەڵێن "حەج سێ مانگی تەواوە"، ئەوەیە کە ئەمانە مانگەکانی حەجن نەک مانگەکانی عومرە، و مانگەکانی عومرە جگە لەمانەن.
ئەوەی بەڵگەیە لەسەرئەوەی مەبەستیان ئەمەیە، ئەوەیە کە ئاسەوارێکی (فەرموودەیەک) لە ئیبن عومەرو کەسانی دیکەوە گێڕاوەتەوە کە پێیان باش نەبووە عومرە لە مانگەکانی حەجدا بکرێت.
پاشان ئیبن جەریر دەڵێت: نموونەی ئەمەش زۆرە و باسکردنیان کتێبەکە درێژدەکاتەوە، هەموویان ئاماژەن بۆ ئەوەی کە و اتای قسەی ئەو انەی دەیانوت "کاتی حەج سێ مانگی تەواوە" ئەوەیە کە ئەمانە مانگی تایبەت بە کرداری حەجن نەک کرداری عومرە، ئەگەرچی کرداری حەجیش لە هەموو ئەو مانگانەدا ناکرێت، بەڵکو تەنها لە بەشێکیاندا دەکرێت.
بەڵام ئەو انەی دەڵێن تەفسیری ئایەتەکە بریتییە لە: (شەوال، زولقەعدە، و دە رۆژی زولحەججە)، ئەوان دەڵێن: مەبەستی خودای گەورە لەو ئایەتەدا تەنها ناساندنی میقاتی حەج بووە بۆ بەندەکانی، نەک هەواڵدان لەسەرکاتی عومرە.
دەڵێن: سەبارەت بە عومرە، هەموو ساڵەکە کاتی ئەنجامدانیەتی، چونکە فەرموودە گەیشتووە لە پێغەمبەری خوداوە (صلى الله عليه وسلم) کە لە هەندێک لە مانگەکانی حەجدا عومرەی کردووە، و هیچ فەرموودەیەکی ڕاستیش لەوە بەدەرنەهاتووە. کاتێک وای لێهات و کرداری حەجیش کاتەکەی بە کۆتایی هاتنی دەیەمین رۆژی زولحەججە تەواو دەبێت، بۆیە دەزانین و اتای (الحج أشهر معلومات) تەنها بریتییە لە دوو مانگ و بەشێک لە مانگی سێیەم.
لەلای ئێمە، ڕای ڕاست لەم بابەتەدا ئەوەیە: مانای ئایەتەکە بریتییە لە دوو مانگ و دە رۆژلە مانگی سێیەم، چونکە ئەمە هەواڵدانێکە لەلایەن خوداوە دەربارەی کاتی حەج، و هیچ کردارێکی حەج نییە دوای تەواوبوونی ڕۆژانی "مەنا" ئەنجام بدرێت، بۆیە دەزانرێت مەبەستی خودا هەموو مانگی سێیەم نەبووە. کاتێک مەبەست هەمووی نەبێت، ئەوا قسەی ئەو انەی دەڵێن "دە رۆژی زولحەججە" ڕاست دەردەکەوێت.

ئەگەر کەسێک بڵێت: چۆن دەگوترێت "حەج چەند مانگێکە" (بەشێوەی کۆ) لە کاتێکدا تەنها دوو مانگ و بەشێکە لە مانگی سێیەم؟
وەڵام دەدرێتەوە: زمانی عەرەبی رێگری ناکات لە بەکارهێنانی ئەم شێوازە لە کاتەکاندا؛ بۆ نموونە دەڵێن: "دوو رۆژە نەمدیویت" لە کاتێکدا مەبەستیان رۆژێک و بەشێکی رۆژی دووەمە. هەروەها وەک ئەوەی خودای گەورە دەفەرموێت: {فَمَن تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ} (هەرکەسێک پەلە بکات لە دوو رۆژدا) لە کاتێکدا لە یەک رۆژو نیودا پەلە دەکات. مرۆڤ هەندێک جارکردەیەک لە کاتێکی کەمدا ئەنجام دەدات و پاشان دەخاتە پاڵ ساڵ یان مانگ، دەڵێت: "ئەمساڵ سەردانیم کرد" یان "ئەمڕۆ سەردانیم کرد"، مەبەستی ئەوە نییە کە کارەکەی لە سەرەتای ئەو کاتەوە تا کۆتاییەکەی خایاندووە، بەڵکو مەبەستی ئەوەیە لەو کاتەدا ئەنجامی داوە.
کەو اتە "الحج أشهر"یش بەهەمان شێوەیە؛ مەبەست لێی دوو مانگ و بەشێک لە مانگی سێیەمە.
کەو اتە و اتای ئایەتەکە بەم شێوەیە: کاتی حەجەکەتان ئەی خەڵکینە، دوو مانگ و بەشێکە لە مانگی سێیەم، کە ئەو انیش شەوال و زولقەعدە و دە رۆژی زولحەججەیە.]

فەخرەدینی ڕازی: گفتوگۆیەکی وردی لەسەرمەزهەبەکان کردووە و پێیو ایە "خاص" (ئەم ئایەتە) پێش "عام" (ئایەتی پێشتر) دەکەوێت.
فەخرەدینی ڕازی دەڵێت: ئەوە بە پێویست دەزانرێت کە حەج خۆی نابێتە هەمان مانگەکان، کەو اتە دەبێت لێکدانەوەیەک بۆ ئایەتەکە هەبێت، و چەند ڕێگەیەک بۆ ئەوە هەیە:
یەکەم: خەملاندنەکە بەم شێوەیەیە: "ئەشهورُ الحجِ أشهرٌ معلوماتٌ" (مانگەکانی حەج، مانگێکی دیاریکراون)، لێرەدا مضافەکە سڕدراوەتەوە، وەک ئەوەی بڵێیت: "البردُ شهرانِ" (سەرما دوو مانگە)، و اتە کاتی سەرما دوو مانگە.
دووەم: خەملاندنەکە بەم شێوەیەیە: "الحجُّ حجُّ أشهرٍ معلوماتٍ" (حەج، حەجی مانگێکی دیاریکراوە)، و اتە حەج تەنها لەم مانگانەدا دەبێت و لە غەیری ئەمانەدا دروست نییە، وەک چۆن خەڵکی سەردەمی نەفامی (جاهلی) لە مانگەکانی تردا دەیانکرد. لێرەدا مەسدەرەکە سڕدراوەتەوە.
سێیەم: دەکرێت ئایەتەکە بەبێ زیادکردن و سڕینەوە ڕاست بکەینەوە، ئەویش ئەوەیە کە مانگەکان بکەینە خۆی حەجەکە، چونکە حەجەکە لەوکاتانەدا دەبێت، وەک ئەوەی بڵێن: "ليلٌ قائمٌ" (شەو نوێژکەرە) یان "نهارٌ صائمٌ" (ڕۆژبە ڕۆژووە).
پاشان ڕازی دەڵێت: مفسیران کۆکن لەسەر ئەوەی "شەوال" و "زولقەعدە" لە مانگەکانی حەجن، بەڵام لەسەر "زولحەججە" جیاوازبوون:
عروەی کوڕی زوبەیر و ئیمامی مالیک: دەڵێن هەموو مانگی زولحەججەیە.
ئەبو حەنیفە: دەڵێت دە ڕۆژی یەکەمی زولحەججەیە (ئەمە بۆچوونی ئیبن عەباس، ئیبن عومەر، نەخەعی، شەعبی، موجاهید و حەسەنیشە).
ئیمامی شافیعی: دەڵێت نۆ ڕۆژی یەکەمی زولحەججە لەگەڵ شەوی جەژنی قوربانە.
بەڵگەکانی ئیمامی مالیک:
١. خودا مانگەکانی بە شێوەی کۆ (جمع) هێناوە، کەمترین ژمارەی کۆش سێیە.
٢. ڕۆژانی جەژن هەندێک کاری حەجی تێدا دەکرێت وەک "ڕامی جەمرات"، هەروەها ئەگەر ئافرەتێک تووشی سووڕی مانگانە بوو، دەتو انێت تافی زەیارەت (تەوافی حەج) دو ابخات بۆ دوای ئەو دە ڕۆژە.

(ڕازی وەڵامی ئەمەی داوەتەوە بەوەی کە ڕامی جەمرات دوای ئەوەیە مرۆڤ لە ئیحرام دەبێتەوە ولە حوکمی حەجدا نییە، وتافی حەیزیش وەک قەزایە نەک ئەدا).

بەڵگەی ئیمامی شافیعی:

ئەوپێیو ایە حەج بە دەرکەوتنی بەرەبەیانی ڕۆژی جەژن کۆتایی دێت (واتە کاتەکەی دەفەوتێت)، عیبادەتیش بە مانەوەی کاتەکەی "فەوتان"ی بۆ دروست نابێت.

دوو کێشە ووەڵامەکەیان:

١. پرسیار: خودا لە ئایەتێکی پێشتردا دەفەرموێت: {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَ اقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ} (پرسیارت لێ دەکەن دەربارەی مانگەکان، بڵێ ئەوانە کات بۆ خەڵک وحەجن)، واتە هەموو مانگێک کاتی حەجە؟

وەڵام: ئایەتەکەی پێشوو گشتییە (عام)، بەڵام ئەم ئایەتە تایبەتە (خاص)، ولە زانستی ئوسوڵدا "خاص" پێش "عام" دەکەوێت.

٢. پرسیار: ئەسەری هاوەڵان هەیە کە دەڵێن "لە تەواوی حەج ئەوەیە لە مانگی خۆتەوە ئیحرام ببەستیت"، کەواتە حەج کاتێکی دیاریکراوی نییە؟

وەڵام: دەق (قورئان) بە قسەی هاوەڵان بەتاڵ نابێتەوە.

پاشان ڕازی دەڵێت:

شافیعی، ئەحمەد وئیسحاق دەڵێن: دروست نییە پێش مانگەکانی حەج ئیحرام بۆ حەج ببەسترێت. بەڵام مالیک، سۆفی وئەبو حەنیفە دەڵێن: لە هەموو ساڵەکەدا دروستە.

بەڵگەی شافیعی: ئایەتی {الحج أشهر معلومات}ە. وشەی (أشهر) کۆی کەمینەیە (جمع قلة) بە شێوەی نەکرا (تنکیر) هاتووە، بۆیە تەنها سێ مانگ دەگرێتەوە، کەواتە حەج تەنها لەوکاتەدا دەبێت وئیحرام پێش ئەوکاتە دروست نییە.

بەڵگەی ئەبو حەنیفە: هەمان ئایەتی {مواقیت للناس والحج}ە، دەڵێت ئەگەرمانگەکان کاتی حەج بن، کەواتە هەرمانگێک دەتوانرێت ئیحرام بەستن تێیدا ڕاست بێت، چونکە ئیحرام بەستن نزیکترە لە حەجەکەوە وەک لەوەی تەنها کاتەکەی بێت.]

مفاتیح الغیب (5/160-162)

ئیبن کەسیر: ئاماژە بەوە دەکات کە ئەم ئایەتە کات و میقاتی حەجە، هەرچەندە زانایان لەسەردەستپێکی ئیحرام بۆ حەج جیاوازییان هەیە، بەڵام ئەمە کاتێکە کە حەج تیایدا ئەنجام دەدرێت.

تێڕوانینی ئیبن کەسیرە لە تەفسیرەکەیدا سەبارەت بەم ئایەتە بۆکوردیی سۆرانی:

[زانایانی زمانەوانی لە واتای (الحج أشهر معلومات) جیاوازبوون: هەندێکیان دەڵێن: مەبەست ئەوەیە "حەج، حەجی مانگێکی دیاریکراوە"، لەسەرئەم خەملاندنە، ئیحرام بەستن بۆ حەج لەو مانگانەدا تەواوترو باشترە لە غەیری ئەو مانگانە، هەرچەندە ئەوەی تریش (ئیحرام لە دەرەوەی مانگەکان) بە دروست دەزانن. بۆچوونی دروستبوونی ئیحرامی حەج لە هەموو مانگەکانی ساڵدا، مەزهەبی ئیمامانی وەک: (مالیک، ئەبو حەنیفە، ئەحمەد کوڕی حەنبەل وئیسحاق کوڕی ڕاهوویە)ە، هەروەها ئیبراهیمی نەخەعی، سۆفی و لەیسی کوڕی سەعدیش هەمان بۆچوونیان هەبووە. ئەوان بەڵگەیان بە ئایەتی: {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَ اقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ} هێناوەتەوە، هەروەها دەڵێن حەج وەک عومرە وایە، یەکێکە لە دوو

پەرستشەکە (نوسەک)، بۆیە وەک چۆن ئیحرام بۆ عومرە لە هەموو ساڵێکدا دەبێت، بۆ حەجیش دروستە.

بەڵام ئیمامی شافیعی -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- بۆچوونی وایە کە ئیحرام بەستن بۆ حەج تەنها لە مانگەکانی خۆیدا دروستە، ئەگەرکەسێک پێش ئەوکاتە ئیحرامی بۆ حەج بەست، حەجەکەی ئەنجام نابێت، سەبارەت بەوەی ئایا بە عومرە دەژمێردرێت یان نا، دوو بۆچوونی لەوبارەیەوە هەیە. ئەم بۆچوونەی شافیعی لە ئیبن عەباس و جابریشەوە گێڕدراوەتەوە، هەروەها عەتا، تاووس و موجاهیدیش هەمان بۆچوونیان هەبووە. بەڵگەی ئەوان ئایەتی {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ}ە، کە دیارە وشەی "کات" یان "میقات" لێرەدا مەبەستە، بەوەش حەج لەنێو مانگەکانی ساڵدا تایبەتمەند کراوە، بۆیە وەک کاتی نوێژەکان، پێش ئەوکاتە دروست نییە.

ئینجا ئیبن کەسیر ئاسەواری (قسەی) ئیبن عەباس باس دەکات و دەڵێت: ئەم ئیسنادە سەحیحە، وقسەی هاوەڵ کە دەڵێت "لە سوننەت وایە" لای زۆربەی زانایان حوکمی فەرموودەی بەرزکراوەی (مەرفوع) بۆ پێغەمبەری هەیە، بەتایبەت ئیبن عەباس کە لێکدەرەوەی قورئانە. هەروەها ئاماژە بە فەرموودەیەکی جابر دەکات کە لە ئیبن مەردەویەدا هاتووە و دەڵێت ئیسنادەکەی کێشەی نییە، پاشان کە بە مووقەف (وەستاو لە هاوەڵ) دەیهێنێتەوە دەڵێت: ئەمە لە ڕووی سەحیحییەوە لە فەرموودەی مەرفوع بەهێزترە، بۆیە دەمێنێتەوە سەرئەوەی کە ئەمە ڕای هاوەڵە و بە قسەی ئیبن عەباسیش بەهێزتر بووە کە دەڵێت: "لە سوننەتە کە کەس بۆ حەج ئیحرام نەبەستێت مەگەرلە مانگەکانی خۆیدا".

ئینجا ئاسەواری ئیبن عومەری باس کردووە لە دیاریکردنی مانگەکان، پاشان دەڵێت: ئیمام مالیک دەفەرموێت: مانگەکانی حەج بریتین لە: (شەوال، زولقەعدە، وهەموو مانگی زولحەججە). ئەمەش گێڕدراوەتەوە لە ئیبن عومەرەوە. هەروەها باس لە فەرموودەیەکی مەرفوع دەکات لەوبارەیەوە و دەڵێت: ئەو فەرموودەیە دروستکراوە (مەوزووعە)، چونکە "حوسەین کوڕی موخاریق" لە ئیسنادەکەیدا هەیە کە تۆمەتبارە بە درۆ وداتاشین.

ئیبن کەسیرلە کۆتاییدا دەڵێت: سوودی بۆچوونەکەی مالیک ئەوەیە کە حەج تا کۆتایی مانگی زولحەججە درێژدەبێتەوە، و اتە مانگی زولحەججە تایبەتە بە حەج، بۆیە پێیان باش نییە لە باقی ڕۆژەکانی زولحەججە عومرە بکرێت، نەک ئەوەی حەج دوای ڕۆژی جەژن دروست بێت. هەروەها ئاماژە بەوە دەکات کە لە عومەر وعوسمانیشەوە جێگیربووە کە پێیان باش بووە عومرە لە دەرەوەی مانگەکانی حەجدا بکرێت ولە مانگەکانی حەجدا ڕێگریان لێ کردووە .

تفسیرالقرآن العظیم (1/341-343)

پوختەی ئەنجام:

ئەم ئایەتە باس لە "میقاتی زەمانی" یان کاتی دیاریکراوی حەج دەکات. زانایان بەگشتی کۆکن کە مەبەست پێی (شەوال، زولقەعدە، وده ڕۆژی سەرەتای زولحەججە)ە، بەڵام لەسەرئەوەی ئایا پێش ئەم کاتە ئیحرام بەستن بۆ حەج دروستە یان نا، جیاوازیی قووڵی فیقهی هەیە کە لەودەقەدا بە وردی خراوەتە ڕوو.

ئەمە ناوەرۆکی ئەو ئاسەوار و فەرموودانەیە کە دەربارەی ئایەتی (فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ) هاتوون، بە زمانی عەرەبی و وەرگێڕانی کوردیی سۆرانی:

دەقە عەرەبییەکان و وەرگێڕانەکەیان:

٤٢- عن ابن عمر رضي الله عنهما قوله (فمن فرض فيهن الحج) قال : من أهل فيهن الحج.

وەرگێڕان: لە ئیبن عومەرەوە (خوای لێ ڕازی بێت) دەربارەی ئەم ئایەتە فەرمووی: مەبەست ئەوەیە هەرکەسێک لەو مانگانەدا ئیهلال (ئیحرام بەستن و دەستپێکردنی) حەجی کرد.

٤٣- عن ابن عباس رضي الله عنهما (فمن فرض فيهن الحج) يقول : من أحرم بحج أو عمرة.

وەرگێڕان: لە ئیبن عەباسەوە (خوای لێ ڕازی بێت) دەربارەی ئەم ئایەتە فەرمووی: مەبەست ئەوەیە هەرکەسێک ئیحرامی بۆ حەج یان عومرە بەست.

٤٤- عن ابن عباس رضي الله عنهما ، أنه قال : (فمن فرض فيهن الحج) : فلا ينبغي أن يلبي بالحج ، ثم يقيم بأرض.

وەرگێڕان: لە ئیبن عەباسەوە (خوای لێ ڕازی بێت) فەرمووی: (فمن فرض فيهن الحج) واتە: ناکرێت کەسێک تەلبیەی حەج بکات (ئیحرام ببەستێت) و پاشان لە زەوییەک (لە ماڵی خۆی یان شارەکەی) بمێنێتەوە.

٤٥- عن ابن عباس رضي الله عنهما قال : الفرض : الإحرام.

وەرگێڕان: ئیبن عەباس (خوای لێ ڕازی بێت) فەرمووی: "فەرز" لێرەدا واتە: ئیحرام بەستن.

٤٦- عن ابن عباس رضي الله عنهما : (فمن فرض فيهن الحج) فمن أحرم فيهن بالحج.

وەرگێڕان: لە ئیبن عەباسەوە: (فمن فرض فيهن الحج) واتە: هەرکەسێک لەو مانگانەدا ئیحرامی بۆ حەج بەست.

٤٧- عن ابن مسعود رضي الله عنه قال : فرض الحج الإحرام.

وەرگێڕان: ئیبن مەسعوود (خوای لێ ڕازی بێت) فەرمووی: فەرزی حەج (مەبەست لەو ئایەتە) ئیحرام بەستنە.

٤٨- عن ابن مسعود رضي الله عنه (فمن فرض فيهن الحج) قال : التلبية.

وەرگێڕان: ئیبن مەسعوود (خوای لێ ڕازی بێت) فەرمووی: (فمن فرض فيهن الحج) واتە: تەلبیەکردن (لەیبەی اللە)ە.

٤٩- عن عبد الله بن الزبير رضي الله عنهما قال : فرض الحج الإحرام.

وەرگێڕان: عەبدوڵڵای کوڕی زوبەیر (خوای لێ ڕازی بێت) فەرمووی: فەرزی حەج، ئیحرام بەستنە.

٥٠- عن ابن الزبير (فمن فرض فيهن الحج) قال : الإهلال.

وەرگێڕان: ئیبن زوبەیر فەرمووی: (فمن فرض فيهن الحج) واتە: ئیهلال (دەستپێکردنی ئیحرام).

٥١- عن مجاهد رحمه الله : (فمن فرض فيهن الحج) يعنى من أهل.

وەرگێڕان: موجاهید (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) فەرمووی: واتە هەرکەسێک دەستی بە ئیحرام کرد.

٥٢- عن عطاء رحمه الله ، قال : التلبية.

وەرگێڕان: عەتا (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) فەرمووی: فەرز واتە تەلبیەکردن.

٥٣- عن عطاء رحمه الله ، قال : الفرض : الإحرام.

وەرگێڕان: عەتا (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) فەرمووی: فەرز واتە ئیحرام بەستن.

٥٤- عن الحسن رحمه الله في قوله (فمن فرض فيهن الحج) قال : فرض الحج : الإحرام.

وەرگێڕان: حەسەنی بەسری (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) دەربارەی ئایەتەکە فەرمووی: فەرزی حەج واتە ئیحرام بەستن.

٥٥- عن إبراهيم رحمه الله ، قال : الفرض التلبية ، ويرجع إن شاء مالم يحرم.

وەرگێڕان: ئیبراهیم (نەخەعی) فەرمووی: فەرز واتە تەلبیەکردن، و دەتوانێت بگەڕێتەوە (بۆ ماڵەوە) ئەگەر هێشتا بەتەواوی ئیحرامی نەبەستبێت.

٥٦- عن إبراهيم رحمه الله (فمن فرض فيهن الحج) قال : من أحرم.

وەرگێڕان: ئیبراهیم (نەخەعی) فەرمووی: واتە هەرکەسێک ئیحرامی بەست.

٥٧- عن طاوس رحمه الله (فمن فرض فيهن الحج) قال : التلبية.

وەرگێڕان: تاووس (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) فەرمووی: واتە تەلبیەکردن.

٥٨- عن جبر بن حبيب رحمه الله ، قال : سألت القاسم بن محمد عمن فرض فيهن الحج ، قال : إذا اغتسلت ولبست ثوبك ولبيت ، فقد فرضت الحج.

وەرگێڕان: جەبر کوڕی حەبیب فەرمووی: لە قاسم کوڕی محەمەدم پرسی دەربارەی ئەو کەسەی حەجی فەرز کردووە (ئیحرامی بەستووە)، فەرمووی: کاتێک خۆت شۆرد و جلی ئیحرامت لەبەر کرد و تەلبیەت کرد (لەیبەی اللە)، ئەوا حەجت فەرز کردووە.

٥٩- عن قتادة رحمه الله (فمن فرض فيهن الحج) فهذا عند الإحرام.

وەرگێڕان: قەتادە (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) فەرمووی: ئەمە (مەبەست لەو ئایەتە) کاتی ئیحرام بەستنە.

٦٠- عن الضحاك بن مزاحم رحمه الله مثله الفرض : الإحرام.

وەرگێڕان: زەحاکی کوڕی موزاحیمیش هەمان شتی گوت: فەرز واتە ئیحرام بەستن.

٦١- عن الزهري رحمه الله قال : الإهلال فريضة الحج.

وەرگێڕان: زوهری (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) فەرمووی: ئیهلال (دەستپێکردنی ئیحرام) فەرزی حەجە.

٦٢- عن مقاتل بن حيان رحمه الله نحو ذلك.

وەرگێڕان: موقاتیلی کوڕی حەییان هەمان شتی گوت.

٦٣- عن عكرمة رحمه الله نحو ذلك.

وەرگێڕان: عیکریمە (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) هەمان شتی گوت.

کورتەی واتاکە:

هەموو ئەم ئاسەوارانە کۆکن لەسەر ئەوەی وشەی (فَرَضَ) لە ئایەتەکەدا بە واتای ئیحرام بەستن یان تەلبیەکردن دێت، کە بەو کردەوەیە حەج لەسەر کەسەکە دەبێتە فەرز و پابەند دەبێت بە ئەنجامدانی.[2]

[2] پەراوێزەکان:

٤٢- ئیبن ئەبی حاتەم (ژمارە ١٢١٢) دەربهێناوە و دەڵێت: حەجاجی کوڕی حەمزە بۆی گێڕاینەوە، یەحیای کوڕی ئادەم بۆی گێڕاینەوە، وەرەقا، لە عەبدوڵلای کوڕی دینار، لە ئیبن عومەرەوە بەم شێوەیە. حەجاجی کوڕی حەمزە، ئەبو زەرعە دەربارەی دەڵێت: شێخی موسلیمە و پاستگۆیە (ئەلجەرح و تەعدیل ١٥٨/٣). ئەم فەرموودەیە پشتڕاستکراوەتەوە (تویع)، ئیبن جەریر (٢٦١/٢) و دارەقوتنی (٢٢٧/٢) و بەیهەقی (٣٤٢/٤) لە ڕێگەی وەرەقاوە دەریان هێناوە، ئیسنادەکەی سەحیحە. ئەلسیوتیش ئاماژەی بەوە کردووە کە عەبد بن حەمیدیش هێناویەتی (ئەلدور ٢١٨/١)، هەروەها لە کتێبی "ئەلوەسەت"ی تەبەرانیدا بەم دەقە گێڕاویەتیەوە: "التلبية والإحرام" (ئەلدور ٢١٨/١).

٤٣- ئیبن جەریر (٢٦١/٢) دەڕەێناوە و دەڵێت: موسەننا بۆی گێڕامەوە، وتی: ئەبو سالح بۆی گێڕاینەوە، وتی: معاویە بۆی گێڕامەوە، لە عەلی، لە ئەوەوە (ئیبن عەباس) بەم شێوەیە. ئەم ئیسنادە حەسەنە و پێشتر لە (ناسەواری ژمارە ١١، ئایەتی ١٩٠) باسی کراوە. ئەلسیووتیش ناوی هێناوە و تەنها بۆ ئیبن جەریری گێڕاوەتەوە (ئەلدور ٢١٨/١).

٤٤- ئیبن ئەبی حاتەم (ژمارە ١٢١٣) دەڕەێناوە و دەڵێت: ئەحمەدی کوڕی یەحیای کوڕی مالیکی سووسی بۆی گێڕاینەوە، حەجاجی کوڕی محەمەد بۆی گێڕاینەوە و وتی: ئیبن جوریج وتی: عومەر کوڕی عەتا هەواڵی پێدام، لە عیکریمەی مەوالی ئیبن عەباسەوە بەم شێوەیە. ئیسنادەکەی زەعیفە چونکە "عومەر کوڕی عەتا کوڕی وراز"ی تێدایە، حافیز دەڵێت: زەعیفە (ئەلتەقریب ل٤١٦). ئەلسیووتی ناوی هێناوە و بۆ کەسی تری نەگێڕاوەتەوە (ئەلدور ٢١٨/١).

٤٥- ئیبن جەریر (٢٦٢/٢) دەڕەێناوە و دەڵێت: ئەحمەدی کوڕی حازم بۆی گێڕاینەوە، وتی: ئەبو نوعەیم بۆی گێڕاینەوە، وتی: حوسێنی کوڕی عەقیل بۆی گێڕاینەوە، لە زەحاک، لە ئەوەوە (ئیبن عەباس) بەم شێوەیە. تێبدا لاوازییەک هەیە بەهۆی پچڕانی ئیسنادەکەیەوە (ئینقیتاع)، چونکە زەحاک هیچ شتێکی لە ئیبن عەباس نەبیستووە (ئەلمەراسیل بۆ ئیبن ئەبی حاتەم ل٨٥، ٨٦). ئیبن مونزیر لە ئیبن عەباسەوە دەڕەێناوە کە وتی: مەبەست لە "فەرز" ئیهلالە (ئەلدور ٢١٨/١). ئیبن ئەبی حاتەم بەشێوەی هەڵواسراو (تعلیق) هێناویەتی (ژمارە ١٢١٥).

٤٦- خاوەنی "تەنویری ئەلمیقباس" لە تەفسیری ئیبن عەباسدا (٩٦/١) لە ڕێگەی سەددی بچووک، لە کەلبی، لە ئەبو سالح، لە ئیبن عەباسەوە دەڕەێناوە بەم شێوەیە، ئەمە تەفسیرێکی دروستکراوە (مەوزووع) و پێشتر باسی کراوە (ناسەواری ژمارە ٣، ئایەتی ١٨٩)، ئەلسیووتی ناوی نەهێناوە.

٤٧- دارەقوتنی (٢٢٧/٢) دەڕەێناوە و لەو ڕێگەیەوە بەیەقی (٣٤٢/٤) گێڕاویەتیەوە و دەڵێت: عەبدوڵڵا بۆی گێڕاینەوە، عوسمان بۆی گێڕاینەوە، شەریک، لە ئەبو ئیسحاق - عوسمان وتی: هاوڕێکانمان پێیان وتم: ئەمە لە ئەبو ئەلحەوصەوەیە - وتی: عەبدوڵڵا.. ئینجا باسی کردووە، ئیسنادەکەی کێشەی نییە. ئەلسیووتی ئاماژەی بەوە کردووە کە عەبد بن حەمید و ئیبن مونزیر-یش هێناویەتی (ئەلدور ٢١٨/١). ئیبن ئەبی حاتەم بە هەڵواسراوی هێناویەتی (ژمارە ١٢١٤).

٤٨- ئیبن ئەبی شەیبە (ئەلموسەننەف، بەشی ونبوو، ل٢١٩) دەڕەێناوە و دەڵێت: وەکەیع بۆی گێڕاینەوە، لە شەریک، لە ئەبو ئیسحاق، لە ئەوەوە بەم شێوەیە. ئیسنادەکەی سەحیحە بەڵام کەموکوڕی و دەستکاری تێدایە، ئەلسیووتی تەنها بۆ ئیبن ئەبی شەیبەی گێڕاوەتەوە (ئەلدور ٢١٨/١).

٤٩- دارەقوتنی (٢٢٧/٢) دەڕەێناوە و لە ڕێگەی ئەوەوە بەیەقی (٣٤٢/٤) هێناویەتی و دەڵێت: عەبدوڵڵا بۆی گێڕاینەوە، عوسمان بۆی گێڕاینەوە، یەحیای کوڕی زەکەریا، لە سەعیدی ئەبو سەعد، لە محەمەدی کوڕی عوبەیدوڵڵای سەقەفی، وتی: گوێم لە عەبدوڵڵای کوڕی زوبەیر بوو... ئینجا باسی کردووە. پێشتر باس کرا کە ئەم سەعیدە (ئەبو سەعدی بەققال) زەعیفە، بۆیە ئیسنادەکە زەعیفە، خوا باشتر دەزانێت. ئەلسیووتی ئاماژەی بەوە کردووە کە ئیبن مونزیر-یش هێناویەتی (ئەلدور ٢١٨/١). ئیبن ئەبی حاتەم بە هەڵواسراوی هێناویەتی (ژمارە ١٢١٦).

٥٠- ئیبن ئەبی شەیبە دەڕەێناوە (ئەلدور ٢١٨/١)، بەڵام لە کتێبی "ئەلموسەننەف"دا نەمدۆزیەوە.

٥١- تەفسیری منسوب بە موجاهید (١٠٢/١) دەڵێت: عەبدولڕەحمان بۆی گێڕاینەوە، وتی: ئیبراهیم بۆی گێڕاینەوە، وتی: ئادەم بۆی گێڕاینەوە، وتی: وەرەقا بۆی گێڕاینەوە، لە ئیبن ئەبی نەجیح، لە ئەوەوە بەم شێوەیە. عەبدولڕەززاق (٩٣/١) و لە ڕێگەی ئەوەوە ئیبن جەریر (٢٦١/٢) لە مەعمەر، لە ئیبن ئەبی نەجیحەوە دەربان هێناوە. ئیبن جەریر لە ڕێگەی ئیبراهیمی کوڕی موهاجیر لە موجاهیدەوە بەم دەقە هێناویەتی: "الفریضة التلبیة". ئیبن ئەبی حاتەم بە هەڵواسراوی هێناویەتی (ژمارە ١٢١٧)، ئەلسیووتی ناوی نەهێناوە.

٥٢- ئیبن جەریر (٢٦١/٢) دەڕەێناوە و دەڵێت: ئیبنی وەکەیع بۆی گێڕاینەوە، وتی: باوکم بۆی گێڕاینەوە، و حەسەنی کوڕی یەحیا بۆی گێڕاینەوە، وتی: عەبدولڕەززاق هەواڵی پێداین، وتی: سەورەی کوڕی موسەییب هەواڵی پێداین، لە ئەوەوە بەم شێوەیە. ئیسنادەکەی سەحیحە. ئیبن ئەبی شەیبە (ئەلموسەننەف، بەشی ونبوو، ل٢١٩) لە ڕێگەی عەلاء-وە دەڕەێناوە، ئەلسیووتی تەنها بۆ ئەوی گێڕاوەتەوە (ئەلدور ٢١٨/١)، هەروەها لە ڕێگەی ئیبن جوریج-یشەوە لە ئەوەوە بەم دەقە هێناویەتی: "من أهل فهن بالحج".

٥٣- ئیبن جەریر (٢٦٢/٢) دەڕەێناوە و دەڵێت: ئەحمەد بۆی گێڕاینەوە، وتی: ئەبو ئەحمەد بۆی گێڕاینەوە، وتی: شەریک و حەسەنی کوڕی سالح بۆی گێڕاینەوە، لە لەیس، لە ئەوەوە بەم شێوەیە. ئیسنادەکەی زەعیفە بەهۆی لاوازیی "لەیسی کوڕی ئەبی سولەیم". هەروەها لە ڕێگەی حەجاج لە عەتاوە بە هەمان شێوە هێناویەتی کە لە ئیسنادەکەیدا "سونەید" هەیە کە ئەویش زەعیفە. ئیبن ئەبی حاتەم بە هەڵواسراوی هێناویەتی (ژمارە ١٢١٨)، ئەلسیووتی ناوی نەهێناوە.

٥٤- ئیبن جەریر (٢٦٢/٢) دەڕەێناوە و دەڵێت: قاسم بۆی گێڕاینەوە، وتی: حوسێن بۆی گێڕاینەوە، وتی: هوشەیم بۆی گێڕاینەوە، وتی: هەندێک لە مامۆستاکانمان لە حەسەنەوە بۆیان گێڕاینەوە بەم شێوەیە. ئیسنادەکەی زەعیفە بەهۆی لاوازیی سونەید، ئەلسیووتی ناوی نەهێناوە.

٥٥- ئیبن جەریر (٢٦١/٢) دەڕەێناوە و دەڵێت: ئەحمەدی کوڕی حازم بۆی گێڕامەوە، وتی: ئەبو نوعەیم بۆی گێڕاینەوە، وتی: شەریک بۆی گێڕاینەوە، لە موغەیرە، لە ئەوەوە بەم شێوەیە. ئەلسیووتی تەنها بۆ ئیبن ئەبی شەیبەی گێڕاوەتەوە (ئەلدور ٢١٨/١).

٥٦- ئیبن جەریر (٢٦٢/٢) دەڕەێناوە و دەڵێت: حەسەنی کوڕی یەحیا بۆی گێڕاینەوە، وتی: عەبدولڕەززاق هەواڵی پێداین، وتی: سەورە هەواڵی پێداین، وتی: موغەیرە هەواڵی پێداین، لە ئەوەوە بەم شێوەیە. ئیسنادەکەی سەحیحە. هەروەها لە ڕێگەی تروەە لە سەفیانەوە هێناویەتی. ئیبن ئەبی حاتەم بە هەڵواسراوی هێناویەتی (ژمارە ١٢١٩)، ئەلسیووتی ناوی نەهێناوە.

٥٧- ئیبن جەریر (٢٦١/٢) دەڕەێناوە و دەڵێت: حەسەنی کوڕی یەحیا بۆی گێڕاینەوە، وتی: عەبدولڕەززاق هەواڵی پێداین، وتی: مەعمەر هەواڵی پێداین، لە ئیبن تاووس، لە ئەوەوە بەم شێوەیە. ئەلسیووتی تەنها بۆ ئیبن ئەبی شەیبەی گێڕاوەتەوە (ئەلدور ٢١٨/١). ئیبن ئەبی حاتەم بە هەڵواسراوی هێناویەتی (ژمارە ١٢٢٦).

٥٨- ئیبن جەریر (٢٦١/٢) دەڕەێناوە و دەڵێت: ئیبراهیمی کوڕی عەبدوڵڵای کوڕی موسلیم بۆی گێڕاینەوە، وتی: ئەبو عەمری زەریر بۆی گێڕاینەوە، وتی: حەممادی کوڕی سەلەمە هەواڵی پێداین، لە ئەوەوە بەم شێوەیە. ئیبن ئەبی حاتەم بە هەڵواسراوی هێناویەتی (ژمارە ١٢٢٧)، ئەلسیووتی ناوی نەهێناوە.

٥٩- ئیبن جەریر (٢٦٢/٢) دەریهێناوە و دەڵێت: بەشری کوڕی موعاز بۆی گێڕاینەوە، وتی: یەزید بۆی گێڕاینەوە، وتی: سەعید بۆی گێڕاینەوە، لە ئەوەوە بەم شێوەیە. ئیبن ئەبی حاتەم بە هەڵواسراوی هێناویەتی (ژمارە ١٢٢٣)، ئەلسیوتی ناوی نەهێناوە.

٦٠- ئیبن جەریر (٢٦٢/٢) دەریهێناوە و دەڵێت: حەسەنی کوڕی یەحیا بۆی گێڕاینەوە، وتی: عەبدولڕەززاق هەواڵی پێداین، وتی: حوسێنی کوڕی عەقیلی خۆراسانی هەواڵی پێداین، وتی: گوێم لە زەحاک بوو وتی... ئینجا باسی کردووە، ئیسنادەکەی سەحیحە. ئیبن ئەبی شەیبە (ئەلموسەننەف، بەشی ونبوو، ل٢١٩) لە وەکەیع لە حوسێنەوە هێناویەتی. ئەلسیوتی لە "ئەلدور" (٢١٨/١) تەنها بۆ ئەوی گێڕاوەتەوە. ئیبن ئەبی حاتەم بە هەڵواسراوی هێناویەتی (ژمارە ١٢٢٠).

٦١- ئیبن ئەبی شەیبە (ئەلموسەننەف، بەشی ونبوو، ل٢٢٠) دەریهێناوە و دەڵێت: مەعن کوڕی عیسا لە ئیبن ئەبی زئب، لە زوهریبەوە بۆی گێڕاینەوە. ئیسنادەکەی سەحیحە. ئەلسیوتی بۆ کەسی تری نەگێڕاوەتەوە (ئەلدور ٢١٨/١). ئیبن ئەبی حاتەم بە هەڵواسراوی هێناویەتی (ژمارە ١٢٢٤).

٦٢- ئیبن ئەبی حاتەم بە هەڵواسراوی هێناویەتی (ژمارە ١٢٢٥)، و بە ئیسنادێکی مەوسوول (پەیوندیدار) لە پێشەکییەکەدا هاتووە. ئەلسیوتی ناوی نەهێناوە.

٦٣- ئیبن ئەبی حاتەم بە هەڵواسراوی هێناویەتی (ژمارە ١٢٢١)، بەڵام نەمدۆزییەوە. ئەلسیوتی ناوی نەهێناوە.

واتای گشتیی ئایەتەکە لە تێڕوانینی زانایاندا:

سۆفیانی سەوری:

سۆفیانی سەوری (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) دەربارەی ئەم ئایەتە دەڵێت: فەرزبوونی حەج بریتییە لە ئیحرام، و ئیحرامیش بریتییە لە تەلبیەکردن.

ئیبن جەریر تەبەری:

ئەو دەڵێت: مەبەست لە "فرض فيهن الحج" ئەوەیە هەرکەسێک حەجی لەو مانگانەدا (مانگە دیاریکراوەکان) خستە ئەستۆی خۆی و پابەند بوو پێوەی. پابەندبوونەکەش بەوە دەبێت کە بەتەمای ئەنجامدانی هەموو ئەو کارانە بێت کە خودا بۆ حاجیی فەرز کردووە و وازهێنان لەو شتانەی خودا فەرمانی پێ کردووە لێی دوور بکەوێتەوە.

ئینجا تەبەری دەڵێت: زانایان کۆکن کە واتای "فەرز" لێرەدا "ئیلزامکردن و خستنە ئەستۆ"یە، بەڵام جیاوازن لەوەی ئەو کرداڕە چییە کە حەجی پێ فەرز دەبێت (ئایا ئیهلالە یان ئیحرامە؟).

تەبەری خۆی پێی وایە کە "ئیحرام" بریتییە لەوەی مرۆڤەکە بە عەزم و نیەتەوە ئەو شتانە لەسەر خۆی قەدەغە بکات کە لەسەر حاجی قەدەغەن، ئەگەرچی هێشتا بە کرداریش تەلبیەی نەکردبێت یان جلی ئیحرامی لەبەر نەکردبێت.

فەخرەدینی ڕازی:

ڕازی دەڵێت: ئایەتەکە شتێکی تێدا سڕدراوەتەوە و واتاکەی ئەوەیە: "هەرکەسێک حەجی لەو مانگانەدا لەسەر خۆی واجب کرد".

دەڵێت: ئەم "فەرزە" ئەو کرداڕەیە کە کەسەکە پێی دەبێتە "مُحرم" (حاجی)، چونکە بەبێ کردارێکی دیاریکراو کەسەکە نابێتە حاجی و ڕاوکردن و پۆشینی جلی ئاسایی و بۆنخۆشکردن لەسەری قەدەغە نابێت.

ئینجا ئاماژە بە جیاوازیی فیقهی دەکات:

شافیعی: دەڵێت ئیحرام تەنها بە "نیەت" دەبەسترێت و پێویست بە تەلبیەکردن ناکات.

ئەبو حەنیفە: دەڵێت ئیحرام بە تەنها نیەت دروست نابێت، تاوەکو تەلبیەکردن یان بەڕێکردنی "هەدی" (قوربانیی حەج) نەبێت.

ئیبن کەسیر:

ئیبن کەسیر دەڵێت: واتای "فمن فرض فيهن الحج" واتە هەرکەسێک بە ئیحرامەکەی حەجی لەسەر خۆی واجب کرد، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە کاتێک کەسێک ئیحرامی بۆ حەج بەست، دەبێت حەجەکەی تەواو بکات و بەردەوام بێت لەسەری.

کورتەی ئەنجام:

زانایان لەسەر واتای "فەرز" لەم ئایەتەدا کۆکن کە بریتییە لە "واجبکردنی حەج لەسەر خۆ"، بەڵام جیاوازن لەوەی کام کرداری ئەو "فەرزە"یە (ئیحرام، تەلبیەکردن، یان تەنها نیەت)، و هەموویان بەو کرداری دەڵێن "ئیحرام" کە تێیدا حەلالەکان لەسەر مرۆڤ دەبێتە حەرام و دەبێتە حاجی.

(1) جامع البيان (2/261-262)

(2) مفاتيح الغيب (5/163)

(3) تفسير القرآن العظيم (1/344)

کۆمەڵێک گێڕدراوە و ئاسەوار و فەرموودەی پێشەوایانی پێشین وشارەزایانی تەفسیر لەسەر تەفسیری ئایەتی {فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ}.

ئاسەوار و ڕافەکان:

٦٤. ئیبن عەباس: ڕەفەس واتە جووتبوون. هەروەها وتی: خودا بەزەییداراە و بە کینایە (ناڕاستەوخۆ) باسی شتەکان دەکات.

٦٥. تاووس: لە ئیبن عەباسم پرسی، وتی: ئەم ڕەفەسەی لێرەدا هاتووە جیاوازە لەوەی (ليلة الصيام). ڕەفەس لێرەدا واتە ئاماژەکردن بە جووتبوون (تەعریز).

٦٦. ئەبولعالیە: بیستم ئیبن عەباس شیعرێکی دەخوێندەوە کە باسی ئافرەتی تێدا بوو، وتم ئایا ئەمە ڕەفەس نییە؟ وتی: نەخێر، ڕەفەس واتە جووتبوون.

٦٧. ئیبن عەباس: ڕەفەس واتە جووتبوون، ماچکردن، دەستلێدان، و قسەی ناشیرینی سێکسی بەرامبەر ئافرەت.

٦٨. ئیبن عەباس: فووسوق واتە گشت تاوانەکانی خودا.

٦٩. ئیبن عەباس: فووسوق واتە جوێن و بانگکردنی یەکتر بە ناوی ناشیرین (یا ظالم، یا فاسق).

٧٠. ئیبن عەباس: جیدال واتە دەمەقاڵێ و مشتومڕ تاوەکو هاوەڵەکەت تووڕە بکەیت.

٧١. ئیبن عەباس: جیدال واتە مشتومڕکردن لە حەجدا.

٧٢. ئیبن عەباس: جیدال واتە جوێن.

٧٣. ئیبن عەباس: ڕەفەس= جووتبوون، فووسوق= جوێن و نازناونان، جیدال= دەمەقاڵێ.

٧٤. ئیبن عومەر: ڕەفەس واتە جووتبوون.

٧٥. ئیبن عومەر: ڕەفەس واتە دەستبازیی ئافرەت و قسەکردن دەربارەی ئەوە.

٧٦. ئیبن عومەر: فووسوق واتە ئەنجامدانی تاوان لە حەرەمدا.

٧٧. ئیبن عومەر: فووسوق واتە هەر تاوانێک بکرێت، وەک ڕاوکردن.

٧٨. ئیبن عومەر: فووسوق واتە جوێن.

٧٩. ئیبن عومەر: جیدال واتە جوێن، مشتومڕ و شەڕ.

٨٠. موجاهید: ئیبن عومەر بە حادیيەکەی (گۆرانیبێژی حەج) دەوت: بە ناوی ئافرەتانەوە قسە مەکە.

٨١. عەبدوڵڵا (ئیبن مەسعوود): ڕەفەس واتە دەستبازیی ئافرەت.

٨٢. عەبدوڵڵا: جیدال واتە مشتومڕکردن لەگەڵ هاوەڵت تا تووڕەی بکەیت.

٨٣. ئیبن زوبەیر: ڕەفەس= جووتبوون، فووسوق= جوێن، جیدال= مشتومڕ.

٨٤. ئیبن زوبەیر: بۆ محریم دروست نییە تەعریز (ئاماژەی سێکسی) بکات. ئیبن عەباسیش وتی: ڕاست دەکات.

٨٥. محەمەدی کوڕی کەعب: ڕەفەس واتە دەستبازیی ئافرەت و قسەکردن دەربارەی.

٨٦. محەمەدی کوڕی کەعب: فووسوق واتە هەموو تاوانەکان.

٨٧. محەمەدی کوڕی کەعب: جیدال واتە مشتومڕ.

٨٨. محەمەدی کوڕی کەعب: جیدال ئەوە بوو قوڕەیش لە مەنا دەیانگوت حەجی ئێمە لە هی ئێوە تەواوترە.

٨٩. تاووس: دروست نییە کەسێک لە ئیحرامدا بڵێت: کاتێک ئیحرامەکەم شکاند دێم بۆ لات.

٩٠. تاووس: ڕەفەس بریتییە لە قسەی ناشیرینی سێکسی.

٩١. تاووس: فووسوق واتە تاوان.

٩٢. جابری کوڕی زەید: جیدال ئەوەیە مشتومڕ لەگەڵ هاوەڵەکەت بکەیت تا تووڕەی بکەیت.

٩٣. عەتای کوڕی ئەبو ڕەباح: ڕەفەس واتە جووتبوون.

٩٤. عەتا: ڕەفەس تەنها جووتبوون نییە، قسەی ناشیرینیش دەگرێتەوە.

٩٥. عەتا: ئەوان حەزیان نەدەکرد ئاماژەی سێکسی بە ئافرەت بکرێت لە ئیحرامدا.

٩٦. عەتا: فووسوق واتە هەموو تاوانەکان.

٩٧. عەتا: جیدال واتە تووڕەکردنی هاوەڵەکەت.

٩٨. موجاهید: ڕەفەس واتە جووتبوون.

٩٩. موجاهید: فووسوق واتە هەموو تاوانەکان.

١٠٠. موجاهید: فووسوق واتە جوێن.

١٠١. موجاهید: جیدال واتە مشتومڕکردن.

١٠٢. موجاهید: باسی مێژووی سەردەمی جاهلی دەکات کە چۆن مانگەکانی حەجیان بۆ مەرامی خۆیان دەگۆڕی.

١٠٣. موجاهید: حەج ڕێکخراوەتەوە و چیتر مشتومڕ لەسەر کاتەکەی نەماوە.

١٠٤. ئەبولعالیە: ڕەفەس تەنها ئەو قسانەیە کە ڕووبەڕووی ئافرەت دەکرێت.

١٠٥. ئەبولعالیە: جیدال واتە تووڕەکردنی هاوەڵەکەت.

١٠٦. موقسەم: ڕەفەس واتە جووتبوون.

١٠٧. حەسەنی بەسری: ڕەفەس= جووتبوون، فووسوق= جوێن، جیدال= ناکۆکی.

١٠٨. حەسەنی بەسری: فووسوق واتە تاوان.

١٠٩. حەسەنی بەسری: جیدال واتە مشتومڕ.

١١٠. عەمری کوڕی دینار: ڕەفەس واتە جووتبوون و هەر کارێکی پەیوەندی بە ئافرەتەوە هەبێت.

١١١. عەمری کوڕی دینار: جیدال واتە تووڕەکردنی هاوەڵەکەت.

١١٢. قەتادە: ڕەفەس واتە جووتبوون.

١١٣. قەتادە: فووسوق واتە تاوان.

١١٤. قەتادە: جیدال واتە دەمەقاڵێ و مشتومڕ لە کاتی ئیحرامدا.

١١٥. قەتادە: جیدال واتە جوێن.

١١٦. سەعیدی کوڕی جوبەیر: ڕەفەس واتە جووتبوون.

١١٧. سەعیدی کوڕی جوبەیر: فووسوق واتە تاوان.

١١٨. سەعیدی کوڕی جوبەیر: جیدال واتە تووڕەکردنی هاوەڵەکەت.

١١٩. سەددی: ڕەفەس واتە جووتبوون.

١٢٠. سەددی: فووسوق واتە جوێن.

١٢١. سەددی: جیدال واتە تووڕەکردنی هاوەڵەکەت.

١٢٢. سەددی: بابەتەکانی حەج ڕێکخراوە، چیتر لەسەری مشتومڕ مەکەن.

١٢٣. ڕەبیع: ڕەفەس واتە جووتبوون.

١٢٤. ڕەبیع: فووسوق واتە تاوان.

١٢٥. ڕەبیع: جیدال واتە مشتومڕ تا تووڕەبوون.

١٢٦. ئیبراهیم (نەخەعی): ڕەفەس واتە جووتبوون.

١٢٧. ئیبراهیم: فووسوق واتە تاوان.

١٢٨. ئیبراهیم: فووسوق واتە جوێن.

١٢٩. ئیبراهیم: جیدال واتە مشتومڕکردن.

١٣٠. عەتای کوڕی یەسار: ڕەفەس= جووتبوون، فووسوق= تاوان، جیدال= جوێن.

١٣١. عەتای کوڕی یەسار: فووسوق= جوێن، جیدال= مشتومڕ.

١٣٢. عەتای خوراسانی: ڕەفەس واتە جووتبوون.

١٣٣. عەتای خوراسانی: فووسوق واتە تاوان.

١٣٤. عەتای خوراسانی: جیدال واتە تووڕەکردنی هاوەڵەکەت.

١٣٥. عەتای خوراسانی: جیدال واتە جوێن.

١٣٦. عیکریمە: ڕەفەس واتە جووتبوون.

١٣٧. عیکریمە: فووسوق واتە تاوان.

١٣٨. عیکریمە: جیدال واتە تووڕەکردنی هاوەڵەکەت.

١٣٩. زەححاک: ڕەفەس واتە جووتبوون.

١٤٠. زەححاک: فووسوق واتە تاوان.

١٤١. زەححاک: فووسوق واتە نازناو نان بۆ یەکتر.

١٤٢. زەححاک: جیدال واتە تووڕەکردنی هاوەڵەکەت.

١٤٣. زوهری: ڕەفەس واتە دەستبازیی ئافرەت.

١٤٤. زوهری: فووسوق واتە تاوان.

١٤٥. زوهری: جیدال واتە دەمەقاڵێ لە کاتی ئیحرامدا.

١٤٦. ئیبنی زەید: ڕەفەس واتە جووتبوون.

١٤٧. ئیبنی زەید: فووسوق واتە سەربڕین بۆ بت.

١٤٨. ئیبنی زەید: جیدال واتە مشتومڕی جاهلییەکان لەسەر شوێنی وەستانی حەج.

١٤٩. قاسمی کوڕی محەمەد: جیدال واتە ناکۆکی لەسەر ڕۆژی حەج.

١٥٠. مەکحول و عەتییە: ڕەفەس واتە جووتبوون.

١٥١. مەکحول: فووسوق واتە تاوان.

١٥٢. مەکحول: جیدال واتە تووڕەکردنی هاوەڵەکەت.

١٥٣. موقاتیلی کوڕی حەییان: ڕەفەس= جووتبوون، فووسوق= تاوان.

١٥٤. موقاتیلی کوڕی حەییان: جیدال واتە تووڕەکردنی هاوەڵەکەت.[3]

---

[3] پەراوێزەکانی ڕاڤەی (ڕەفەس، فووسوق، جیدال)

٦٤- ئیبن عەباس، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

٦٥- تاووس، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

٦٦- ئەبولعالیە، تەفسیری تەبەری، جەید.

٦٧- ئیبن عەباس، تەفسیری تەبەری، حەسەن.

٦٨- ئیبن عەباس، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

٦٩- ئیبن عەباس، تەفسیری تەبەری، زەعیف.

٧٠- ئیبن عەباس، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

٧١- ئیبن عەباس، تەفسیری تەبەری، زەعیف.

٧٢- ئیبن عەباس، تەفسیری تەبەری، زەعیف.

٧٣- ئیبن عەباس، تەنویری ئەلمیقباس، مەوزووع.

٧٤- ئیبن عومەر، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

٧٥- ئیبن عومەر، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

٧٦- ئیبن عومەر، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

٧٧- ئیبن عومەر، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

٧٨- ئیبن عومەر، تەفسیری تەبەری، زەعیف.

٧٩- ئیبن عومەر، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
٨٠- ئیبن عومەر، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
٨١- ئیبن مەسعوود، تەفسیری تەبەری، زەعیف.
٨٢- ئیبن مەسعوود، تەفسیری تەبەری، زەعیف.
٨٣- ئیبن زوبەیر، تەفسیری تەبەری، زەعیف.
٨٤- ئیبن زوبەیر، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
٨٥- محەمەدی کوڕی کەعب، تەفسیری تەبەری، حەسەن.
٨٦- محەمەدی کوڕی کەعب، تەفسیری تەبەری، حەسەن.
٨٧- محەمەدی کوڕی کەعب، تەفسیری تەبەری، نەدۆزراوە.
٨٨- محەمەدی کوڕی کەعب، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
٨٩- تاووس، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
٩٠- تاووس، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
٩١- تاووس، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
٩٢- جابری کوڕی زەید، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
٩٣- عەتا، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
٩٤- عەتا، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
٩٥- عەتا، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
٩٦- عەتا، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
٩٧- عەتا، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
٩٨- موجاهید، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
٩٩- موجاهید، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
١٠٠- موجاهید، تەفسیری تەبەری، زەعیف.
١٠١- موجاهید، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
١٠٢- موجاهید، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
١٠٣- موجاهید، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
١٠٤- ئەبولعالیە، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
١٠٥- ئەبولعالیە، تەفسیری تەبەری، نەدۆزراوە.
١٠٦- موقسەم، تەفسیری تەبەری، زەعیف.
١٠٧- حەسەنی بەسری، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
١٠٨- حەسەنی بەسری، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
١٠٩- حەسەنی بەسری، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
١١٠- عەمری کوڕی دینار، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
١١١- عەمری کوڕی دینار، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
١١٢- قەتادە، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
١١٣- قەتادە، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
١١٤- قەتادە، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
١١٥- قەتادە، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
١١٦- سەعیدی کوڕی جوبەیر، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
١١٧- سەعیدی کوڕی جوبەیر، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
١١٨- سەعیدی کوڕی جوبەیر، تەفسیری تەبەری، سەحیح.
١١٩- سەددی، تەفسیری تەبەری، جەید.
١٢٠- سەددی، تەفسیری تەبەری، جەید.
١٢١- سەددی، تەفسیری تەبەری، جەید.
١٢٢- سەددی، تەفسیری تەبەری، جەید.
١٢٣- ڕەبیع، تەفسیری تەبەری، زەعیف.
١٢٤- ڕەبیع، تەفسیری تەبەری، زەعیف.
١٢٥- ڕەبیع، تەفسیری تەبەری، زەعیف.
١٢٦- ئیبراهیم نەخەعی، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

پوختەی تێگەیشتنی زانایانی پێشینە بۆ ئەو سێ وشەیە لە ئایەتی حەجدا.

ووتەی ئیمامی مالیک:

ئیمامی مالیک سەبارەت بە ئایەتی (فَلا رَفَثَ وَلا فُسُوقَ وَلا جِدَالَ فِي الْحَجِّ) دەفەرموویت:

رەفەس: بریتییە لە جووتبوون لەگەڵ ئافرەتان. (ئاماژە بۆ ئایەتی: أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَائِكُمْ دەکات).

فووسوق: بریتییە لە سەربڕینی ئاژەڵ بۆ بت و پەرستگاکان. (ئاماژە بۆ ئایەتی: أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ دەکات).

١٢٧- ئیبراهیم نەخەعی، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

١٢٨- ئیبراهیم نەخەعی، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

١٢٩- ئیبراهیم نەخەعی، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

١٣٠- عەتای کوڕی یەسار، تەفسیری تەبەری، زەعیف.

١٣١- عەتای کوڕی یەسار، تەفسیری تەبەری، جەید.

١٣٢- عەتای خوراسانی، تەفسیری تەبەری، نەدۆزراوە.

١٣٣- عەتای خوراسانی، تەفسیری تەبەری، نەدۆزراوە.

١٣٤- عەتای خوراسانی، تەفسیری تەبەری، نەدۆزراوە.

١٣٥- عەتای خوراسانی، تەفسیری تەبەری، زەعیف.

١٣٦- عیکریمە، تەفسیری تەبەری، جەید.

١٣٧- عیکریمە، تەفسیری تەبەری، جەید.

١٣٨- عیکریمە، تەفسیری تەبەری، جەید.

١٣٩- زەححاک، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

١٤٠- زەححاک، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

١٤١- زەححاک، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

١٤٢- زەححاک، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

١٤٣- زوهری، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

١٤٤- زوهری، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

١٤٥- زوهری، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

١٤٦- ئیبنی زەید، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

١٤٧- ئیبنی زەید، تەفسیری تەبەری، زەعیف.

١٤٨- ئیبنی زەید، تەفسیری تەبەری، زەعیف.

١٤٩- قاسمی کوڕی محەمەد، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

١٥٠- مەکحول، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

١٥١- مەکحول، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

١٥٢- مەکحول، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

١٥٣- موقاتیلی کوڕی حەییان، تەفسیری تەبەری، زەعیف.

١٥٤- موقاتیلی کوڕی حەییان، تەفسیری تەبەری، سەحیح.

جیدال: واتا مشتومڕکردن لە حەجدا. ئیمامی مالیک ڕوونی دەکاتەوە کە لە سەردەمی جاهلییەتدا هۆزی قوڕەیش لە شوێنێک (قزح لە موزدەلیفە) دەوەستان، و عەرەبەکانی تر لە شوێنێکی تر (عەرەفە) دەوەستان، و هەر کامیان بە خۆیانیان دەوت ئێمە لەسەر هەقین و ئەوانی تر هەڵەن. خودای گەورە ئەم مشتومڕەی قەدەغە کرد و فەرمانی کرد کە تەنها بانگەواز بۆ لای خودا بکەن.

٢. ووتەی ئیمامی ئەحمەدی کوڕی حەنبەل (بە گێڕانەوەی کوڕەکەی، عەبدوڵڵا):

ئیمامی ئەحمەد پێناسەی ئەم سێ وشەیەی بەم شێوەیە کردووە:

ڕەفەس: جووتبوونە.

فووسوق: جوێن و قسەی ناشیرینە.

جیدال: مشتومڕ و ناکۆکییە.

پاشان ئیمامی ئەحمەد ئاموژگاری دەکات و دەفەرموێت: "کاتێک ئیحرامت بەست، ئەوا بە یارمەتی خودا خۆت لەو شتانە بەدوور بگرە کە خودا قەدەغەی کردووە."

پوختەی جیاوازیی بۆچوونەکان:

ئیمامی مالیک: زیاتر تەرکیزی خستووەتە سەر مێژووی "جیدال" وەک ڕووداوێکی مێژوویی (قوڕەیش و عەرەب) و "فووسوق"یشی بە مانای سەربڕین بۆ بتەکان لێکداوەتەوە.

ئیمامی ئەحمەد: پێناسەکانی بە گشتی و بۆ هەموو کاتێک داناوە (جوێن و مشتومڕ)، کە ئەمەش تێگەیشتنێکی بەربڵاوترە بۆ پەیڕەوکردنی حاجی لە کاتی ئیحرامدا.

الموطأ -رواية يحيى (389/1)

مسائل الإمام أحمد بن حنبل رواية ابنه عبدالله (ص200)

پوختەی شیکارییەکەی تەبەری:

١. ڕاڤەی "ڕەفەس" (الرفث):

تەبەری دەڵێت:

هەندێک لە ڕاڤەکاران دەڵێن: مەبەست قسەی سێکسی و ئاماژەی ناشیرینە بۆ ئافرەت.

هەندێکیش دەڵێن: مەبەست هەر خۆی جووتبوونە.

بۆچوونی تەبەری: دەڵێت ڕەفەس لە زمانی عەرەبیدا سەرەتا بە واتای "قسەی ناشیرین" دێت، پاشان وەک کینایە (ناونیشان) بۆ جووتبوون بەکارهاتووە. لەبەر ئەوەی بەڵگەی تایبەت نییە کە تەنها یەکێکیان قەدەغە بێت، بۆیە دەبێت هەموو واتاکانی بگرێتەوە (واتە: قسەی سێکسی و خودی جووتبوونیش قەدەغەن).

٢. ڕاڤەی "فووسوق" (الفسوق):

تەبەری لێرەدا بۆچوونێکی ئوسوڵی جیاوازی هەیە:

زۆربەی ڕاڤەکاران پێیان وایە بریتییە لە تاوانەکان یان جوێن.

بۆچوونی تەبەری: دەڵێت ئەمە ناگونجێت! چونکە جوێن و تاوانکردن لە دەرەوەی حەج و لە ناو حەجیشدا بە گشتی لە ئیسلامدا حەرامن، کەواتە بۆچی خودا بە تایبەتی لە حەجدا قەدەغەی کردووە؟

ڕاجیح: پێی وایە مەبەست لە "فووسوق" لەم ئایەتەدا ئەو کارانەیە کە لە دۆخی ئاساییدا حەڵاڵن، بەڵام لە کاتی ئیحرامدا حەرام دەبن (وەک: کوشتنی نێچیر، بڕینی قژ، بڕینی نینۆک، و بەکارهێنانی بۆن و لەبەرکردنی جلوبەرگ). ئەمە ئەو "فووسوق"ەیە کە تایبەتە بە ئیحرام.

٣. ڕاڤەی "جیدال" (الجدال):

تەبەری ڕەتیدەکاتەوە "جیدال" بە واتای "جوێن" یان "مشتومڕی نێوان دوو کەس" بێت. بۆچوونی تەبەری: دەڵێت جیدال لەم ئایەتەدا هەواڵێکی مێژوویی، واتە: "مشتومڕ و ناکۆکی لەسەر کاتی حەج و شوێنی حەج کۆتایی هات".

پێشتر عەرەبەکانی جاهلییەت لەسەر کاتی حەج (نەسیئ) و شوێنی وەستان (عەرەفە و موزدەلیفە) ناکۆک بوون و مشتومڕیان دەکرد. تەبەری پێی وایە خودا پێمان دەڵێت: ئیتر ئەم مشتومڕانە کۆتاییان هات و کاتی حەج و مەناسیکەکەی جێگیر بوون، ئیتر هیچ ناکۆکییەک لە کات و شوێنی حەجدا نەماوە.

خاڵی سەرنجڕاکێشی تەبەری:

تەبەری بنەمایەکی زانستی دەخاتە ڕوو: کاتێک خودا شتێک بە تایبەتی لە حەجدا قەدەغە دەکات، ئەوا دەبێت ئەو شتە لە دۆخی ئاساییدا حەڵاڵ بووبێت. ئەگەر شتێک لە هەموو کاتێکدا حەرام بوو (وەک جوێن)، ئەوا تایبەتکردنی بە حەج مانایەکی ئەوتۆی

نامێنێت. بۆیە دەبێت واتای ئایەتەکە ئەو شتانە بێت کە تەنها لە کاتی ئیحرامدا دەبنە تاوان (الفسوق المحرم للإحرام).
ئەم شیکارییەی تەبەری زۆر بەهێزە و لە چوارچێوەی "تەفسیری ئوسوڵی" دادەنرێت کە تێیدا ڕێز لە بەکارهێنانی وشەکان لە چوارچێوەی کات و شوێنی خۆیان دەگرێت.

(1) تقدم تخريجه في المرفوعات

لێکدانەوەی تەبەری بۆ جیاوازیی مانای "جیدال" لەگەڵ "ڕەفەس" و "فووسوق":
تەبەری بەڵگەیەکی عەقڵیی زۆر بەهێز دەهێنێتەوە:
پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) دەفەرموێت: هەر کەسێک حەج بکات و "ڕەفەس" و "فووسوق" نەکات، خەڵاتی کرامی خودای پێ دەدرێت.
تەبەری دەڵێت: سەرنج بدەن، پێغەمبەر تەنها باسی دوو شتی کردووە (ڕەفەس و فووسوق). ئەگەر "جیدال"یش وەک ئەوان بوایە (واتە نهی و قەدەغەکردن)، دەبوایە پێغەمبەر ئەوەشی لەگەڵ ئەواندا باس بکردایە.
کەچی پێغەمبەر باسی نەکردووە، ئەمەش نیشانەی ئەوەیە "جیدال" جیاوازە. "ڕەفەس" و "فووسوق" نهین و قەدەغەکردنن (پێویستە حاجی خۆی لێ بپارێزێت)، بەڵام "جیدال" لەم ئایەتەدا هەواڵ و گێڕانەوەیە (نەفیی ناکۆکییە)، بۆیە پێویست ناکات حاجی لە کاتی حەجدا خۆی لێ بپارێزێت چونکە هەر لە بنەڕەتدا بە فەرمانی خودا ئەو مشتومڕانە کۆتاییان هاتووە.
٢. شیکاری زمانەوانی (نحو):
تەبەری پشتیوانی لە قراءەتی "جماعة البصريين" دەکات:
خوێندنەوەکە: (فَلا رَفَثٌ وَلا فُسُوقٌ... وَلَا جِدَالَ).
تەبەری دەڵێت ئەوەی "ڕەفەس" و "فووسوق"ی بە "رفع" (دامین) خوێندۆتەوە و "جیدال"ی بە "فتح" (فەتحە) بێ تەنوین، ئەمە نیشانەی ئەوەیە کە جیاوازییەک لە مانادا هەیە.

ئەم خوێندنەوەیە دەیسەلمێنێت کە "جیدال" لە ڕووی ڕێزمانییەوە جیاوازە لەوانەی تر، چونکە مەبەستیشی لێی جیاوازە (ئەوان نەین، ئەمە هەواڵ و نەفییە).

٣. ڕەتکردنەوەی بۆچوونە لاوازەکان:

تەبەری ڕای ئەو کەسانە بە "لاواز" ناودەبات کە دەڵێن:

مەبەست لە جیدال، مشتومڕە لەسەر ئەوەی کێ حەجەکەی باشترە؟

یان مشتومڕە لەسەر ئەوەی "سبەی حەجە" یان "ئەمڕۆ حەجە"؟

تەبەری دەڵێت: ئەم قسانە هیچ بەڵگەیەکی متمانەپێکراو و فەرموودەیەکی ڕاستیان لەگەڵ نییە، تەنها قسەی بێ بنەمان.

٤. بەڵگەی مێژوویی (نەسیئ):

لە کۆتاییدا تەبەری دەچێتە سەر بنەمای مێژوویی مشتومڕەکانی جاهلییەت:

عەرەبی جاهلییەت کارێکیان دەکرد پێی دەوترا "نەسیئ" (دواخستنی مانگە حەرامەکان بۆ ئەوەی حەج بکەنە کاتی خۆیان).

ئەوان مشتومڕیان دەکرد و کاتەکانی حەجیان دەگۆڕی.

تەبەری دەڵێت: خودا بەم ئایەتە دەیەوێت بڵێت: ئیتر ئەو سەردەمە تێپەڕی، کاتی حەج جێگیر بوو، چیتر مشتومڕ و ناکۆکی لەسەر کاتی حەج و مەناسیکەکەی نەماوە. ئەوەش بە بەڵگەی ئایەتی (إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ) دەسەلمێنێت.

پوختەی قسەی تەبەری: "جیدال" لەم ئایەتەدا قەدەغەکردنی جوێن نییە، بەڵکو ڕاگەیاندنی کۆتایهاتنی ئەو ناکۆکییە مێژووییەیە کە عەرەبەکان لەسەر کاتی حەج هەیانبوو

(1) جامع البيان (2/263-278)

لە تەفسیری "مەفاتیح الغیب"دا بۆ هەمان سێ وشەکە. ڕازی زیاتر وەک موتەکەلیمێک (زانای کەلام) و بیرمەندێک سەیری وشەکان دەکات و هەوڵ دەدات لە ڕووی زمانەوانی و بەکارهێنانی وشەوە ماناکانیان ڕوون بکاتەوە:

١. ڕاڤەی "ڕەفەس" (الرفث):

ڕازی ڕایەکی فراوانتر دەخاتە ڕوو:

واتای سەرەکی: جووتبوونە.

بۆچوونی حەسەنی بەسری: ڕازی پێشنیاری دەکات کە ڕەفەس هەموو ئەو کارانە دەگرێتەوە کە پەیوەندییان بە سێکسەوە هەیە:

بە زمان: باسی جووتبوون یان قسەی سێکسی.

بە دەست: دەستلێدان یان ئاماژەی سێکسی.

بە ئەندامی زاوزێ: خودی جووتبوون.

تێبینی: ڕازی ئاماژە بەوە دەکات ئەوانەی ئەم بۆچوونەیان هەیە پێیان وایە ئەگەر مرۆڤ لەبەردەم ئافرەتدا نەبێت و باسی ئەم شتانەش بکات، ئەوا بە "ڕەفەس" هەژمار ناکرێت.

٢. ڕاڤەی "فووسوق" (الفسوق):

ڕازی لێرەدا بە دەستەواژەی "موحەققیقان" (لێکۆڵەران) دەست پێ دەکات:

واتای بنەڕەتی: "فسق" واتە دەرچوون لە فەرمان (الخروج عن الطاعة).

بۆچوونی بەهێز (لای ڕازی): ئەو دەڵێت زۆرێک لە زانایانی لێکۆڵەر پێیان وایە فووسوق هەموو تاوانەکان دەگرێتەوە.

بەڵگەیان: وشەکە گشتییە و نابێت بێ بەڵگە تایبەت بکرێت بە تەنها جۆرێک لە تاوان. کاتێک خودا دەڵێت "فووسوق مەکەن"، ئەمە فەرمانێکی گشتییە بۆ دووركەوتنەوە لە هەر جۆرە سەرپێچییەک، وەک ئەوەی لە ئایەتەکانی تری قورئاندا هاتووە (وەک: وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ).

٣. ڕاڤەی "جیدال" (الجدال):

ڕازی لە ڕووی زمانەوانییەوە شیکردنەوەیەکی زۆر جوانی بۆ وشەکە هەیە:

ڕەگ و ڕیشەی وشەکە: لە "جَدْل"ەوە هاتووە کە واتای "هۆنینەوە" (الفتل)ە. وەک چۆن پەت هۆنراوەتەوە (مجدول).

پەیوەندیی مانا: "موجادەلە" (مشتومڕ) پێی دەوترێت چونکە هەر یەکێک لە دوو کەسە ناکۆکەکە دەیەوێت بە قسەی خۆی ئەوی تریان "بپسێنێت" یان "سەری لێ بشێوێنێت" و لە ڕای خۆی لای بدات، وەک ئەوەی پەتێک دەهۆنیتەوە و دەتەوێت ئاراستەکەی بگۆڕیت.

ڕازی لێرەدا دەچێتە سەر باسی ئەوەی کە مفسیران چەندین بۆچوونی جیاوازیان لەسەر جیدال هەیە (وەک ناکۆکی، جوێن، یان مشتومڕ لەسەر کاتی حەج)، بەڵام ئەو زیاتر جەخت لەسەر ئەو لایەنە زمانەوانییە دەکاتەوە کە مشتومڕکردنە.

جیاوازیی ڕوانگەی ڕازی و تەبەری:

تەبەری: زیاتر تەرکیزی لەسەر "ڕەوایەتیی مێژوویی" و "بنەمای ئوسوڵی" بوو (بۆچی ئەمە قەدەغەیە لە کاتێکدا ئەوەی تر حەڵاڵە؟).

ڕازی: زیاتر تەرکیزی لەسەر **"وردەکاریی زمانەوانی" و "گشتگیریی وشەکان"**ە (ئەم وشەیە لە بنەڕەتدا چی دەگەیەنێت و چۆن دەبێت هەموو شتێک بگرێتەوە؟).

بە کورتی ڕازی زیاتر وەک واتاگەرایەک (Semantics) سەیری ئایەتەکە دەکات، بەڵام تەبەری وەک مێژوونووس و فەقیە سەیری دەکات

(1) مفاتيح الغيب (5/164-166)

لە تەفسیری "تەفسیر القرآن العظیم"دا. ئیبن کەسیر بەوە بەناوبانگە کە هەوڵ دەدات بۆچوونەکانی پێشینان کۆ بکاتەوە و زۆرجار بە بەڵگەی فەرموودە و بنەما فقهییەکان دەرەنجامیان بۆ دادەنێت.

لێرەدا پوختەی بۆچوونەکانی ئیبن کەسیر بە کوردیی سۆرانی دەخەمە ڕوو:

١. ڕاڤەی "ڕەفەس" (الرفث):

ئیبن کەسیر لەمەدا یەکلاکەرەوەیە:

دەڵێت ڕەفەس واتە جووتبوون.

جەخت لەوە دەکاتەوە کە نابێت تەنها جووتبوونەکە بێت، بەڵکو هەموو هۆکارەکانیشی (وەک دەستلێدان، ماچکردن) لەگەڵ ئەوەشدا قسەکردن بەو شێوەیە لەبەرچاوی ئافرەتان، هەمووی قەدەغەیە.

٢. ڕاڤەی "فووسوق" (الفسوق):

ئیبن کەسیر لێرەدا دەگەڕێتەوە سەر بنەمایەکی ئوسوڵی:

هەندێک دەڵێن جوێنە (بە پشت بەستن بە فەرموودەی "سبابی موسڵمان فسقە").

بۆچوونی ئیبن کەسیر: پێی وایە ڕای ئەو کەسانەی دەڵێن "فووسوق هەموو تاوانەکانە" ڕاستترە.

بەڵگەهێنانەوە: دەڵێت هەروەک چۆن خودا ستەمی لە "مانگە حەرامەکان"دا قەدەغە کردووە (لەگەڵ ئەوەی لە هەموو کاتێکدا حەرامە)، بەڵام لەو مانگانەدا تاوانەکە گەورەترە، بە هەمان شێوە "فووسوق" لە حەجدا ئەگەر هەموو تاوانێک بگرێتەوە، ئەوا گوناهەکەی قورستر و ئەوەش زیاتر لەگەڵ مەبەستی ئایەتەکەدا دەگونجێت.

ئاماژە بەوە دەکات کە ئیبن جەریر (تەبەری) ڕای وایە مەبەست تەنها قەدەغەکانی ئیحرامە، بەڵام ئیبن کەسیر دەڵێت: "ئەوەی ئێمە باسکامان (هەموو تاوانەکان) پەسەندترە".

٣. ڕاڤەی "جیدال" (الجدال):

ئیبن کەسیر دوو بۆچوونەکەی سەرەکیی باس کردووە:

یەکەم: مشتومڕ لەسەر کات و شوێنی حەج (وەک ئەوەی تەبەری باسی کرد). ئیبن کەسیر ئەم بۆچوونەی بە دڵە و دەڵێت ئەوەی ئیبن جەریر لەسەر ئەمە نووسیویەتی ڕاستە (کە مەبەست لێی کۆتاییهێنانە بە ناکۆکییەکانی جاهلییەت).

دووەم: واتای "مخاصمة" (مشتومڕ و تووڕەیی نێوان خەڵک). لێرەدا ئیبن کەسیر زۆر بە ووردی باس لەوە دەکات:

ئەگەر مەبەست مشتومڕی نێوان حاجییەکان بێت، ئایا ئەگەر کەسێک بە نەرمی ڕەخنەیەک بگرێت ئاساییە؟

بەڵگەیەک لە فەرموودەی ئەبووبەکر و جەمالەکە (شۆفێری حوشترەکە) دەهێنێتەوە.

ئیبن کەسیر دەڵێت: سەرەڕای ئەوەی هەندێک وتوویانە "لە تەواوی حەجە دەستت لە جەمالەکە دەوەشێنیت"، بەڵام پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) بە شێوەیەکی نەرم ئینکاری لێ کردووە، ئەمەش مانای ئەوەیە: باشتر وایە مرۆڤ خۆی لە هەموو جۆرە ناکۆکی و تووڕەییەک بەدوور بگرێت.

جیاوازیی ئیبن کەسیر لەگەڵ تەبەری و ڕازی:

تەبەری: تەنها لایەنی مێژوویی (جاهلییەت)ی جیدالی بە دروست دەزانی.

ڕازی: زیاتر لایەنی زمانەوانیی (هۆنینەوەی پەت)ی دەخوێندەوە.

ئیبن کەسیر: هەردوو ڕایەکە کۆ دەکاتەوە و بەڵگەی فەرموودە دەخاتە پاڵی. ئەو ڕازییە بەوەی "جیدال" چ مێژوویی بێت و چ مەبەست لێی ئاکاری حاجی بێت، هەردووکیان لەناو "حەجی تەواو"دا ئامانجیان ئەوەیە حاجی دەروون پاک بکاتەوە.

(1) تفسير القرآن العظيم (1/344-347)

ئایەتی ژمارە: ١٩٧ (سوورەتی بەقەرە)
{وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ}
ئاسەوار و گێڕدراوەکان (بەپێی ڕیزبەندی):
١٥٥. حەسەنی بەسری: (ما تفعلوا من خير) واتە هەر خێرێک ئادەمیزاد بیکات.
١٥٦. ئیبن عومەر: خەڵکی کاتێک ئیحرامیان دەبەست، هەموو تۆشووەکەیان دەفڕێ. خودا ئەم ئایەتەی نارد و فەرمانی پێ کردن تۆشوو (کەعک، ئارد، قەوت) ببەن.
١٥٧. ئیبن عەباس: خەڵکی یەمەن بەبێ تۆشوو دەهاتن و دەیانوت "ئێمە متوکلین" (پشت بە خودا بەستووین)، کاتێک دەگەیشتنە مەککە داوایان لە خەڵک دەکرد.
١٥٨. ئیبن عەباس: هەندێک کەس بەبێ تۆشوو دەهاتن و دەیانوت "بۆ ماڵی خودا دەچین و خودا نانمان نادات؟" خودا فەرمانی کرد تۆشوو ببەن بۆ ئەوەی ڕوویان بپارێزن.
١٥٩. ئیبن عەباس: (مَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ) واتە وازهێنان لە ڕەفەس و فووسوق و جیدال. (تَزَوَّدُوا) واتە تۆشوویەک ببەن بۆ دنیا بۆ ئەوەی ڕووتان لە خەڵک نەچێتە لای پرسیار.
١٦٠. ئیبن زوبەیر: خەڵک پشت بە یەکتر دەبەستن لە زاد، خودا فەرمانی پێ کردن خۆیان تۆشوو ببەن.
١٦١. سەعیدی کوڕی جوبەیر: تۆشوو بریتییە لە قەوت (سەویق)، ئارد، کێک، زەیت، و خەشکەنانج.
١٦٢. عیکریمە: هەندێک کەس بەبێ تۆشوو دەهاتن و خودا ئەم ئایەتەی نارد.
١٦٣. عیکریمە: مەبەست لە زاد، قەوت و ئاردە.
١٦٤. شەعبی: مەبەست لە زاد، خواردنە (خورما و قەوت).

١٦٥. ئیبراهیم نەخەعی: هەندێک لە عەرەبەکان بەبێ تۆشوو دەهاتن و دەیانوت نتوکل علی الله.

١٦٦. موجاهید: خەڵکی یەمەن و شوێنەکانی تر بەبێ تۆشوو دەهاتن، فەرمانیان پێ کرا تۆشوو ببەن.

١٦٧. حەسەنی بەسری: خەڵکی یەمەن بێ تۆشوو دەهاتن، خودا فەرمانی پێ کردن زاد ببەن.

١٦٨. قەتادە: خەڵکی یەمەن بێ تۆشوو دەهاتن، خودا فەرمانی پێ کردن زاد ببەن.

١٦٩. ئەبولعالیە: هەمان گێڕانەوەی پێشوو.

١٧٠. ڕەبیع: هەمان گێڕانەوەی خەڵکی یەمەن.

١٧١. موقاتیلی کوڕی حەییان: هەمان گێڕانەوەی خەڵکی یەمەن.

١٧٢. زەححاک: خێرترین زادی دنیا، سوودوەرگرتنە لە جل و بەرگ و خواردن.

١٧٣. عەتای خوراسانی: (تَزَوَّدُوا) بریتییە لە خواردن، زادی قیامەتیش تەقوایە.

١٧٤. ئیبن زەید: هۆزەکان کاتێک دەچوون بۆ حەج، زادەکەیان فڕێ دەدا بۆ ئەوەی ببن بە میوانی خەڵکی.

١٧٥. حەنزەلە (لە سالمەوە): زادی حاجی بریتییە لە نان و گۆشت و خورما.

١٧٦. مەکحول: زاد بریتییە لە "هاوڕێی چاک". (هەروەها موقاتیل: تەقوا بکەن و ستەم لە خەڵکی ڕێگاکە مەکەن).

١٧٧. زەححاک: تەقوا بریتییە لە کارکردن بە فەرمانی خودا.

١٧٨. موحِب کوڕی حەزڵەم: تەقوا بریتییە لە عەفاف (پاکیزەیی) و خۆپاراستن لە حەرام.

١٧٩. سوفیان: باس لە خوێندنەوەیەک (قیرائەت) دەکات کە لە ئیبن مەسعوودەوە گێڕدراوەتەوە.[4]

---

[4] پوختەی پەراوێزەکان (١٥٥-١٧٩)

١٥٥ (حەسەنی بەسری): لە "ئیبن ئەبی حاتەم"ەوە گێڕدراوە. ئیستادەکەی "حەسەن کوڕی ئەحمەد"ی تێدایە کە متمانەپێکراوە، بەڵام "موسا کوڕی موحەلەم" ناسراو نییە، لەگەڵ ئەوەشدا باقی ئیستادەکە کێشەی ئەوتۆی نییە.

١٥٦ (ئیبن عومەر): لە "ئیبن جەریر"ەوە گێڕدراوە. ئیستادەکەی "عەمر کوڕی عەبدولغەفار"ی تێدایە کە بە "مەترووک" و "تۆمەتبار بە دروستکردنی فەرموودە" دادەنرێت.

١٥٧ (ئیبن عەباس): ئەمە سەرچاوەی بەهێزە؛ لە "بوخاری"، "نەسائی"، "ئەبو داود" و "ئیبن جەریر" هاتووە. ئیسنادەکەی سەحیحە.

١٥٨ (ئیبن عەباس): لە "ئیبن ئەبی حاتەم" و "ئیبن جەریر" هاتووە. ئیستادەکەی لاوازە.

١٥٩ (تەنویری ئەلمیقباس): ئیسنادەکەی "سەددی ساغیری" تێدایە لە "کەلبی"یەوە، کە ئەمەش "مەوزووع" (دەستکرد)ە.

١٦٠ (ئیبن زوبەیر): لە "تەبەرانی" هاتووە. ئیسنادەکەی لاوازە چونکە "ئەبو سەعدی بەققاڵ"ی تێدایە.

١٦١ (سەعیدی کوڕی جوبەیر): لە "ئیبن عەیینە" و "عەبدولڕەزاق" و "ئیبن جەریر" هاتووە. ئیسنادەکەی سەحیحە.

ڕاڤەی (وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ):

١٦٢ (عیکریمە): لە "عەبدولڕەزاق" و "ئیبن جەریر" هاتووە. ئیسنادەکەی سەحیحە.

١٦٣ (عیکریمە): لە "عەبدولڕەزاق" هاتووە، ئیسنادەکەی "جەید" (باش)ە.

١٦٤ (شەعبی): لە "وەکیع" و "ئیبن جەریر" هاتووە. ئیسنادەکەی سەحیحە (عەبدوللەلیک کوڕی عەتا متمانەپێکراوە).

١٦٥ (ئیبراهیم نەخەعی): لە "ئیبن جەریر" هاتووە. ئیسنادەکەی سەحیحە.

١٦٦ (موجاهید): لە "تەفسیری موجاهید" و "ئیبن جەریر" هاتووە. ئیسنادەکەی سەحیحە.

١٦٧ (حەسەنی بەسری): لە "ئیبن جەریر" هاتووە. ئیسنادەکەی سەحیحە.

١٦٨ (قەتادە): لە "عەبدولڕەزاق" و "ئیبن جەریر" هاتووە. ئیسنادەکەی سەحیحە.

١٦٩ (ئەبولعالیە): لە "ئیبن ئەبی حاتەم" هاتووە.

١٧٠ (ڕەبیع): لە "ئیبن جەریر" هاتووە. ئیسنادەکەی لاوازی تێدایە بەهۆی نادیارِیی هەندێک لە ڕاوییەکان.

١٧١ (موقاتیلی کوڕی حەییان): لە "ئیبن ئەبی حاتەم" هاتووە.

١٧٢ (زەححاک): لە "ئیبن جەریر" هاتووە. ئیسنادەکەی لاوازە چونکە "جوەیبیر"ی تێدایە.

١٧٣ (عەتای خوراسانی): لە "ئیبن ئەبی حاتەم" هاتووە. ئیسنادەکەی لاوازی تێدایە.

١٧٤ (ئیبن زەید): لە "ئیبن جەریر" هاتووە. ئیسنادەکەی سەحیحە.

١٧٥ (حەنزەلە): لە "ئیبن جەریر" هاتووە. ئیسنادەکەی سەحیحە.

١٧٦ (مەکحول): لە "ئیبن ئەبی حاتەم" هاتووە. ئیسنادەکەی سەحیحە.

١٧٧ (زەححاک): لە "ئیبن جەریر" هاتووە. ئیسنادەکەی لاوازە (جوەیبیر).

١٧٨ (ئەبو خەیرە): لە "ئیبن ئەبی حاتەم" هاتووە. ئیسنادەکەی سەحیحە.

١٧٩ (قیرائەتی ئیبن مەسعوود): لە "ئیبن ئەبی داود" هاتووە. ئیسنادەکەی زۆر لاوازە (مەوزووع) و پچڕاویشە.

تەبەری دەڵێت: خودا لێرەدا ئامۆژگاریی باوەڕداران دەکات کە هەر کارێکی باش (چاکەکاری، جێبەجێکردنی مەناسیکەکان، خۆپاراستن لە ڕەفەس و فسوق) بکەن، ئەوا خودا ئاگادارییەتی.

واتای قوڵ: تەبەری جەخت لەوە دەکاتەوە کە مەبەست تەنها ئەنجامدانی کارەکە نییە، بەڵکو نیتە (نییەتی پاک)ە. خودا ئاگاداری نێو دڵی بەندەکانییەتی و دەزانێت کێ بە ڕاستگۆیی و بۆ ڕەزامەندیی ئەو کار دەکات. ئیتر هیچ شتێک لە خودا شاراوە نییە، بۆیە دڵنیابن کە پاداشتی هەموو خێرێک دەدرێتەوە.

ڕاڤەی (وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ):

تەبەری لێرەدا دەچێتە سەر هۆکاری هاتنەخوارەوەی ئایەتەکە و دەڵێت:

هەندێک کەس بەبێ تۆشوو دەچوون بۆ حەج و دەیانوت "متوکلین"، هەندێکیشیان ئەوەی هەیانبوو فڕێیان دەدا.

فەرمانی خودا: خودا فەرمانی پێ کردن کە تۆشوو (زاد) بۆ خۆتان ببەن، چونکە نەک هەر گوناە نییە، بەڵکو خودا ڕازی نییە بەوەی تۆ ببیت بە بار بەسەر خەڵکەوە و داوایان لێ بکەیت.

پەیوەندیی نێوان زاد و تەقوا: تەبەری دەڵێت: "باشترین تۆشوو، تەقوای خودایە". واتە: پێویستە تۆشووی دنیایی (خواردن و پێداویستی) لەگەڵ خۆت ببەیت بۆ ئەوەی ڕووت نەچێتە لای خەڵک، بەڵام لە هەمووی گرنگتر ئەوەیە لە کاتی سەفەرەکەتدا تەقوای خودا بکەیت و لە حەرامەکان دوور بکەویتەوە. ئەوەیە تۆشووی ڕاستەقینە بۆ ڕۆژی قیامەت.

ڕاڤەی (وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ):

تەبەری ئەم بەشە بە واتاگەرییەکی بەرزەوە کۆتایی پێ دەهێنێت:

تەقوا: واتە جێبەجێکردنی فەرمانەکانی خودا و دووركەوتنەوە لە حەرامەکان.

ئۆلی ئەلباب (خاوەن ژیرەکان): تەبەری دەڵێت خودا تەنها خاوەن ژیرەکانی بانگ کردووە، چونکە ئەوانن دەتوانن جیاوازی لە نێوان حەق و ناحەقدا بکەن.

تەبەری بە شێوازێکی بەهێز دەڵێت ئەوانەی ژیری بەکار ناهێنن و بیر لەم ئایەتانە ناکەنەوە، وەک ئاژەڵ وان، بگرە لە ئاژەڵیش گومڕاترن، چونکە ئاژەڵ ژیری نییە، بەڵام ئەوان ژیریان هەیە و بەکاری ناهێنن.

پوختەی دەرەنجامەکەی تەبەری:

تەبەری دەمانگەیێنێتە ئەم دەرەنجامە:

حەج وەک ئەزموونێکی ڕۆحی: جێبەجێکردنی مەناسیکەکان تەنها ڕواڵەت نییە، بەڵکو مەبەست پاککردنەوەی دڵە.

تۆکەل و ئیشکردن: تۆکەل مانای ئەوە نییە دەستەوەستان دانیشیت؛ پێویستە مرۆڤ "تۆشوو"ی خۆی ئامادە بکات.

تەقوا وەک ئامانج: لە کۆتاییدا مرۆڤ هەرچەند تۆشووی دنیایی کۆ بکاتەوە، ئەوەی دەمێنێتەوە بۆ قیامەت تەنها "تەقوا"یە.

(1) جامع البيان (2/278-281)

فەخرەدینی ڕازییە بۆ ئایەتی (وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ). ڕازی وەک هەمیشە وەک فەیلەسووفێک و زانایەکی کەلام سەیری ئایەتەکە دەکات و هەوڵ دەدات واتایەکی فەلسەفی و عیرفانی بە ئایەتەکە ببەخشێت.

لێرەدا پوختەی ڕای ڕازی بە کوردیی سۆرانی دەخەمە ڕوو:

١. بۆچوونی یەکەم: "زادی ڕاستەقینە تەقوایە"

ڕازی پێی وایە ئایەتەکە ئاماژە بە دوو جۆر سەفەر دەکات:

سەفەری دنیا: مرۆڤ پێویستی بە تۆشووی ماددییە (خواردن، خواردنەوە، پارە، وڵاخ).

سەفەری ئاخیرەت (سەفەر لە دنیاوە): مرۆڤ پێویستی بە تۆشووی مەعنەویە (ناسین و خۆشویستنی خودا).

ڕای ڕازی: ئەو دەڵێت خودا فەرمانی پێ کردووین کە تۆشووی ئاخیرەت کۆ بکەینەوە، چونکە ئەو زادە لە زادی دنیا باشترە. واتە: ئەی خاوەن ژیرەکان، با تەقوا ببێت بە تۆشووتان بۆ ئەو سەفەرە مەزنە.

٢. بۆچوونی دووەم: "تۆشووی دنیایی بۆ ئەوەی ببیت بە بار بەسەر کەسەوە"

ئەمە ئەو ڕایەیە کە زیاتر لەگەڵ هۆکاری هاتنەخوارەوەی ئایەتەکە (ئەو یەمەنییانەی بەبێ زاد دەهاتن) دەگونجێت:

ئەم تاقمە دەیانوت "ئێمە متوکلین"، بەڵام باری خۆیان دەخستە سەرشانی خەڵک و ستەمیان دەکرد.

خودا فەرمانی پێ کردن تۆشوو ببەن بۆ ئەوەی:

ڕوویان نەچێتە لای خەڵک (سوال نەکەن).

ستەم لە کەس نەکەن.

٣. ڕەخنە و ڕاڤەی "قازی" (لێکۆڵینەوەی ڕازی)

ڕازی ئاماژە بە بۆچوونێکی "قازی" (کە مەبەستی قازی عەبدولجەببارى موعتەزیلییە) دەکات و دەڵێت:

قازی ڕەخنەی هەیە و دەڵێت ئەگەر بڵێین "تزودوا" تەنها بۆ خواردنە، ئەوا ئەو بەشەی کە دەڵێت (فإن خير الزاد التقوى) چۆن دەگونجێت لەگەڵیدا؟ چونکە تەقوا خواردن نییە.

چارەسەری ڕازی بۆ ئەم کێشەیە:

دەڵێت ئایەتەکە ئاماژەیە بۆ ئەوەی کە ئەگەر کەسێک توانای هەبێت تۆشوو لەگەڵ خۆی ببات و نەیبات، ئەوا تاوانبارە (چونکە خۆی دەخاتە حاڵەتی پێویستبوون بە خەڵک و ستەمکردن).

یان دەڵێت لە ئایەتەکەدا "حەزف" هەیە (واتە وشەیەک نەوتراوە بەڵام مەبەستە)، واتە: (تۆشوو ببەن بۆ سەفەری دنیا و بۆ سەفەری ئاخیرەتیش، چونکە هەر تەقوا باشترین تۆشووە).

جیاوازیی ڕوانگەی ڕازی لەگەڵ تەبەری و ئیبن کەسیر:

تەبەری و ئیبن کەسیر: زیاتر تەرکیزیان لەسەر "مێژووی ڕووداوەکە" و "حوکمی فیقهیی" (حەج بەبێ تۆشوو) بوو.

ڕازی: زیاتر هەوڵ دەدات ئایەتەکە وەک "پەرەنسیپێکی ژیان" ببینێت. ئەو وەک "خاوەن ژیرەکان" (ئۆلی ئەلباب) سەیری حاجی دەکات و پێی وایە ژیریی مرۆڤ پێویست دەکات کە هەرگیز تەنها بە یەک جۆر زاد (ماددی) قەناعەت نەکات، بەڵکو دەبێت زادی ڕۆحی (تەقوا)ش ئامادە بکات.

تێبینی: ڕازی بەم شیکردنەوەیەی توانیویەتی کۆتایی بەو دژواریە بهێنێت کە "تەقوا" وەک "خواردن" چۆن لە یەک ئایەتدا کۆ دەبنەوە. ئەو دەڵێت: تۆشوو ببە بۆ ئەوەی ستەم نەکەیت (ئەمە لایەنی فیقهییە)، و تەقواش بکە بۆ ئەوەی ڕزگارت بێت (ئەمە لایەنی ڕۆحییەکەیە).

(1) مفاتيح الغيب (5/168-169)

شیکردنەوەی ئیبن کەسیرە بۆ ئایەتی (وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ). ئیبن کەسیر بە کورتی و بە شێوازێکی پڕ لە ئامۆژگاری، ئەو پەیوەندییە ڕۆحییە ڕوون دەکاتەوە کە لە نێوان "تۆشووی دنیایی" و "تۆشووی ئاخیرەت"دا هەیە.

لێرەدا بە کوردیی سۆرانی بۆت دەخەمە ڕوو:

١. ڕاڤەی (وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ):

ئیبن کەسیر ئەمە بە "هاندانی خودا بۆ چاکەکاری" ناودەبات:

پێش ئەم ئایەتە، خودا حاجییەکانی لە قسە و کردەوەی ناشیرین (ڕەفەس و فووسوق) قەدەغە کرد. ئێستا لێرەدا خودا هانیان دەدات کە "جوانی و چاکەی" زیاتر بکەن.

پەیامەکەی: خودا دەڵێت هەر کارێکی چاک بکەن، من ئاگادارم. ئیبن کەسیر جەخت لەوە دەکاتەوە کە ئەمە دەبێت بە هۆکارێک بۆ ئەوەی حاجی دڵنیابێت پاداشتی ئەو چاکانەی بە تەواوی لە ڕۆژی قیامەتدا دەدرێتەوە.

٢. ڕاڤەی (وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ):

ئیبن کەسیر لێرەدا بەراوردێکی زۆر جوان دەکات:

وەک چۆن خودا فەرمانی پێ کردین بۆ سەفەری دنیا تۆشوو (زاد) هەڵبگرین، ئاواش ڕێنماییمان دەکات کە بۆ "سەفەری ئاخیرەت"یش تۆشوو هەڵبگرین، کە ئەویش **"تەقوا"**یە.

نموونەی هاوشێوە: ئیبن کەسیر ئایەتێکی تر دەهێنێتەوە کە باسی جلوبەرگی حیسسی (ماددی) و جلوبەرگی مەعنەوی (تەقوا) دەکات. وەک چۆن جلوبەرگی ماددی بۆ ڕووپۆشکردنی لەشە، "تەقوا و ملکەچی بۆ خودا" جلوبەرگی دڵە و لە قیامەتدا سوودبەخشترە.

٣. ڕاڤەی (وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ):

ئیبن کەسیر بە زمانێکی ترساندنی دڵسۆزانە تەواوی دەکات:

دەڵێت: ئەی خاوەن ژیرەکان! لە سزای من بترسن. ئەوانەی سەرپێچی فەرمانەکانی من بکەن و لە حەجدا ئاکاریان باش نەبێت، ئەوا سزای من بۆیان دەبێت.

واتای ژیرەکان (أولي الألباب): ئەوانەن کە بیر دەکەنەوە و پەیامەکە تێدەگەن و بە کردەوە ئەنجامی دەدەن.

پوختەی ڕوانگەی ئیبن کەسیر:

ئیبن کەسیر لێرەدا وەک "موفەسیرێکی دەقپەرست" (کە بەردەوام تەفسیر بە تەفسیر دەکات) دەردەکەوێت. ئەو ئایەتەکە وەک ئامۆژگارییەکی گشتی بۆ هەموو حاڵەتێک دەبینێت:

پەیوەندیی نێوان ماددە و ڕۆح: ئەو پێی وایە هەموو شتێکی ماددی کە لە شەریعەتدا فەرمانی پێ کراوە (وەک زاد بۆ حەج)، ئاماژەیە بۆ شتێکی مەعنەوی بەرزتر.

خۆپارێزی و پاداشت: ئەو جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە "تەقوا" تەنها وشەیەک نییە، بەڵکو "تۆشوو"یە؛ واتە ئەگەر مرۆڤ بیەوێت لە قیامەتدا نەداری تووشی نەبێت، دەبێت ئەمڕۆ تۆشووی تەقوای تێدا کۆ بکاتەوە.

بەراورد لەگەڵ زانایانی تر:

تەبەری: تەرکیزی لەسەر ڕووداو و حوکمی فیقهیی بوو.

ڕازی: تەرکیزی لەسەر ژیری و فەلسەفەی سەفەر بوو.

ئیبن کەسیر: تەرکیزی لەسەر پەروەردەی ڕۆحی و بەراوردکاریی نێوان دنیا و ئاخیرەتە.

ئەم سێ ڕوانگەیە (مێژوویی، فەلسەفی، و ڕۆحی) پێکەوە وێنەیەکی تەواوی ئەو ئایەتەت بۆ دەکێشن کە چۆن حاجی دەبێت لە سەفەرەکەی بڕوانێت

(1) تفسير القرآن العظيم (1/348-349)

پوختەی تێگەیشتن لە ئایەتەکە

تەبەری و زانایان لەم دەقەدا دەگەنە ئەو ئەنجامەی کە:

کاتی حەج: بریتییە لە مانگی شەوال، مانگی زولقەعدە، و دە ڕۆژی یەکەمی مانگی زولحەججە (تا فەجری ڕۆژی قوربان).

ئەستۆگرتن (فرض الحج): بە "ئیحرام" دەست پێ دەکات (بە تەلبییە). هەر کاتێک کەسێک ئیحرامی بەست، ئەوا حەرامەکان (سێکس، تاوان، شەڕ و دەمەقاڵێ) بەسەریدا دەسەپێت و پێویستە خۆی بە خێرکردن سەرقاڵ بکات.

تۆشوو (زاد): پێویستە مرۆڤ زادی ماددی هەبێت بۆ ئەوەی نەبێت بە بار بەسەر خەڵکەوە، لەگەڵ ئەوەشدا "تەقوا" باشترین تۆشووی مەعنەوییە.

٢. گفتوگۆ و لێکۆڵینەوە لەسەر مەسەلە فیقهییەکان

یەکەم: کاتی "ئەستۆگرتنی حەج" (أشهر الحج)

لێکۆڵەرەکە جەخت دەکاتەوە کە نابێت ناکۆکی هەبێت لەسەر ئەوەی کاتەکە دوو مانگ و دە ڕۆژە.

ئەوانەی دەڵێن مانگی زولحەججە بە تەواوی کاتی حەجە، ڕایەکی لاوازیان هەیە و هیچ ئاسەوارێکی سەحیحیان نییە.

کەس بۆی نییە دوای فەجری ڕۆژی قوربان (ڕۆژی نەحر) ئیحرام بۆ حەج ببەستێت، چونکە کاتەکەی کۆتایی هاتووە.

دووەم: ئایا ئیحرام بۆ حەج لە هەموو ساڵەکەدا دەبێت؟

ئەم ڕایە بە "هەڵە" و "بێ بنەما" دادەنرێت.

لێکۆڵەرەکە دەڵێت ئەم کارە لە سەردەمی هاوەڵاندا نەبووە، تەنانەت "عەکرەمە" و "عەمر کوڕی مەیموون" بە توندی دژی ئەمە وەستاونەتەوە و بە کارێکی داهێنراو (بیدعە) و تەنانەت تاوانباریان داناوە.

ئەو بەڵگانەی کە هەندێک کەس دەیهێننەوە (وەک "تحرم من دويرة أهلك")، وەڵامی دراوەتەوە کە ئەوانە گشتین و مانای ئەوە نییە لە هەموو کاتێکدا دروستە، بەڵکو دەبێت لە کاتی شەرعیی خۆیدا بێت.

سێیەم: حەج بە چی دەست پێ دەکات؟

وەک چۆن نوێژ بە "تەکبیرەی ئیحرام" دەست پێ دەکات، حەجیش بە "ئیحرام" دەست پێ دەکات کە بە "تەلبییە" ڕوون دەکرێتەوە. تەنها نیاز (عەزم) بەس نییە بۆ ئەوەی مرۆڤ بڵێت چوومەتە ناو حەجەوە.

٣. چی لێ فێر دەبین؟ (خوێندنەوەی کۆتایی)

ئەم لێکۆڵینەوەیە پەیامێکی گرنگی هەیە بۆ ئەوانەی دەیانەوێت تێگەیشتنێکی ڕاستیان بۆ ئایین هەبێت:

پابەندبوون بە دەق و کات: شەریعەت کاتێکی دیاریکراوی بۆ خواپەرستییەکان داناوە، دەستکاریکردنی ئەم کاتانە بە بیانووی "خواپەرستی زیاتر" یان "تۆکەلی زیاتر" ڕێگەپێنەدراوە.

ڕاستکردنەوەی تێگەیشتنی هەڵە: "تۆکەل" بریتی نییە لە تەمبەڵی و نەبوونی بەرنامە بۆ ژیان. پێویستە مرۆڤ "زادی" خۆی ئامادە بکات، ئەمە بەشێکە لە دینداری.

پەیڕەوکردنی ڕێچکەی پێشینان: لە بابەتە فیقهییەکاندا، گەڕانەوە بۆ تێگەیشتنی هاوەڵان (سەدر ئەلئەووەل) تاکە ڕێگایە بۆ دوورکەوتنەوە لە داهێنانی بێ بنەما.[5]

چەمکەکانی "ئیحرام"، "ڕەفەس" و "فسوق" لە ئایەتی ١٩٧ی بەقەرەدا.

٣. وردەکاریی فیقهیی و ئوسوڵی:

سێیەم: حەج بە چی دەست پێ دەکات؟ (تەواوکەر)

[5] انظر أحكام القرآن للجصاص (374/1)

(2) المرجع السابق

(3) الجامع لأحكام القرآن (779/2)

(4) انظر لباب التأويل (181/1)

انظر أحكام القرآن للجصاص (374/1)
(2) المرجع السابق
(3) الجامع لأحكام القرآن (779/2)
(4) انظر لباب التأويل (181/1)

لێکۆڵەرەکە جەخت دەکاتەوە کە "نیازی دڵ" بە تەنیا بەس نییە بۆ ئەوەی کەسێک بڵێت حەجەکەم دەستی پێ کردووە.

وەک چۆن نوێژ بە "تەکبیرەی ئیحرام" دەست پێ دەکات، حەجیش بە "تەلبییە" یان شتێک لە مانای ئەو (وەک قوربانی بردن و نیشانەکردنی ئاژەڵی قوربانی) دەست پێ دەکات.

چوارەم: ئەو بابەتانەی پەیوەندییان بە تەفسیرەوە نییە

لێکۆڵەرەکە باس لەوە دەکات کە "سیووتی" (لە کتێبی الدر المنثور) زۆر وردەکاریی لەسەر تەلبییە هێناوە (وەک هەیئەت و فەزڵەکەی)، بەڵام لێکۆڵەرەکە بە شوێن "شەوکانی" کەوتووە و وازی لەو بابەتانە هێناوە، چونکە ڕاستەوخۆ پەیوەندییان بە "تەفسیرکردنی ئایەتەکە"وە نییە.

پێنجەم: ڕاڤەی وشەی "ڕەفەس" (الرفث)

واتاکەی: لە قورئاندا "ڕەفەس" بە واتای "جیماع" (جووت بوون) هاتووە.

بەڵگە: هەمان وشە لە ئایەتی ڕۆژوودا هاتووە و لەوێش مەبەست پێی جووت بوونە. هەرچەندە سەلەف ڕای جیاوازیان هەبووە، بەڵام لێکۆڵەرەکە پێی وایە ئەمە ڕای بەهێزترە.

ڕەخنە لە تەبەری: لێکۆڵەرەکە بە ڕاشکاوی ڕەخنە لە "ئیبن جەریری تەبەری" دەگرێت کە لەم ئایەتەدا وشەکەی بۆ هەموو مانا گشتییەکان بەکار هێناوە، لە کاتێکدا دەبوو وەک زانایانی تری سەلەف، تەنها مانای جووت بوونی بدایە.

شەشەم: ڕاڤەی وشەی "فووسوق" (الفسوق)

واتاکەی: "فووسوق" واتە هەموو جۆرە تاوان و سەرپێچییەک.

هەڵبژاردەی لێکۆڵەرەکە: ئەو ڕای "ئیبن کەسیر" و "ئیبن جەوزی" پەسەند دەکات کە دەڵێن فووسوق "گشتییە"، چونکە فاسق ئەو کەسەیە کە لە فەرمانی خودا دەردەچێت و دێتە ناو تاوان.

بەڵگەی بەهێز: تەنانەت "ئیبن عومەر"یش کە خۆی وردەکاریی زۆری لەسەر تاوانەکانی حەج هەیە، لە کۆتاییدا ئەو بۆچوونە گشتییەی پەسەند کردووە کە فووسوق هەموو تاوانێک دەگرێتەوە.

پوختەی ئەم بەشە:

ئەم لێکۆڵینەوەیە پێت دەڵێت:

نەزمی شەریعەت: نابێت لە ئایینی خودا "بیدعە" و داهێنان بکەین؛ حەج بە یاسای دیاریکراوی خۆی دەست پێ دەکات.

خوێندنەوەی وشەکان: قورئان باشترین مامۆستایە بۆ قورئان. ئەگەر وشەیەک لە شوێنێکی قورئاندا مانایەکی دیاریکراوی هەبوو، نابێت لە شوێنێکی تر بێ بنەما بەکاری بهێنین.

ڕەخنەی زانستی: تەنانەت گەورە زانایانی وەک تەبەریش لە لێکۆڵینەوەی زانستی و ئوسوڵیدا ڕەخنەیان لێ دەگیرێت، چونکە زانست پێویستی بە وردبوونەوەی بابەتیانەیە نەک چاوپۆشیکردن.

تێبینی: ئەو دەقەی تۆ ناردووتە بەشێکی بڕاوەیە (کۆتاییەکەی تەواو نەبووە، دیارە لە پاش "یدل علی أنه" کۆتایی هاتووە). بەڵام لەو ئاستەی کە هاتووە، تێگەیشتنێکی زۆر ئوسوڵیی بۆ ئەم ئایەتە دروست کردووە.

مشتومڕ(الجدال) لە حەجدا

لێکۆڵەرەکە چەند خاڵێکی گرنگ ڕوون دەکاتەوە:

واتای جدال: مشتومڕ لە حەجدا بریتییە لە "مومارای" (شەڕەقسە و دەمەقاڵێ).

هەندێک لە مفسیران فەرموودەی "حەججەتولوەداع"ی پێدا دەهێننەوە، بەڵام لێکۆڵەرەکە دەڵێت ئەم ئایەتە پێش حەججەتولوەداع دابەزیوە، چونکە حەجی ئەبوبەکر(سەرکردەی کارو انی حەجی ساڵی نۆی کۆچی) بەپێی نەریتی ئیبراهیمی بووە و ئەو مشتومڕانەی کە لە حەججەتولوەداعدا هەڵگیران (لەبەرئەوەی کافرەکان لە کاتی حەجدا مشتومڕیان دەکرد)، ئەوکاتە هێشتا بەوشێوەیە نەبوون.

وەڵامی ڕەخنەی تەبەری: تەبەری پێی وایە کاتێک خودا لە حەجدا لە "ڕەفەس" و "فووسوق" نەهی دەکات، چیترپێویست ناکات نەهی لە "جدال" بکات، چونکە ئەگەرشتێک لە کاتی ئاساییدا حەرام بێت، لە حەجدا حەرامترە.

وەڵامی لێکۆڵەرەکە: ئەو دەڵێت ئەم ڕەخنەیەی تەبەری ڕەتکراوەتەوە، چونکە لە قورئان و فەرموودەدا زۆرجارشتی دیاریکراو دەهێنرێت کە مانای ئەوە نییە ئەو انی ترحەرام نین (وەک فەرموودەی "هەرکەس نوێژی بەیانی وعەسربکات دەچێتە بەهەشت"؛ مانای ئەوە نییە نوێژەکانی ترنەکرێن).

بۆچوونی ئەبوحەییان: لێکۆڵەرەکە بۆچوونی ئەبوحەییان دەهێنێتەوە کە زۆر لۆژیکییە:

ئەگەر"جدال" حەرام بێت، ئەوا دەچێتە ناو"فووسوق"ەوە (چونکە فووسوق هەموو گوناهێک دەگرێتەوە).

ئەگەر "جدال" تەنها "مەکرووھ" یان "باشترە نەکرێت" بێت، ئەوا خودا بۆ "تەتیمم" وتەواوکردنی ئەدەبی حەج باسی کردووە، بۆ ئەوەی حاجی تەواو خۆی بۆ خوا پەرستی تەرخان بکات و خۆی بە دەمەقاڵێ سەرقاڵ نەکات.

کورتەی کۆتایی (پوختەی لێکۆڵینەوەکە):

لێکۆڵەرەکە لەم دەقەدا دەیەوێت بڵێت:

پێوەرەکان: "ڕەفەس" و "فووسوق" دوو پایەی سەرەکیی حەرامەکانی حەجن (جووت بوون و گوناهی گشتی).

ئەدەبی حەج: "جدال" هاتووە بۆ ئەوەی حاجی لە هەموو ئەوشتانە دوور بخاتەوە کە دڵی لێک دەبڕێت یان سەرقاڵی دەکات لە یادی خودا.

ڕێزگرتن لە زانایان و ڕەخنەگرتن: لێکۆڵەرەکە زۆر بە ڕێزەوە مامەڵە لەگەڵ تەبەری دەکات، بەڵام لە ڕووی زانستییەوە ڕەخنەی لێ دەگرێت و دەڵێت: "هەرچەندە تەبەری زانایەکی گەورەیە، بەڵام لەم بابەتەدا بۆچوونەکەی ڕەتکراوەتەوە".[6]

خاڵە سەرەکییەکان:

١. گەڕانەوە بۆ ناوەڕۆکی "جدال":

لێکۆڵەرەکە دەڵێت ئەو فەرموودانەی کە باسی "لا رفث ولا فسوق ولا جدال" دەکەن، بەڵگەن لەسەر ئەوەی کە "مشتومڕ" یەکێکە لەوشتانەی کە لە حەجدا حەرامە یان باش نییە. لەگەڵ ئەوەشدا، پێویست ناکات زۆر خۆمان بەوەوە سەرقاڵ بکەین کە "جدال" لە چ کاتێکدا حەرام کراوە، گرنگ ئەوەیە حاجی دەبێت لە حەجدا پارێزگاری لە زمان و دەستی بکات.

٢. ڕێکخستنی ماناکانی ئایەتەکە:

---

[6] انظر كمثال أحكام القرآن للجصاص (١/٤٧٠) ، ولابن العربي (١/٢٤٣) ومعالم التنزيل للبغوي (١/٢٠٥) ، ولباب التأويل للخازن (١/١٩٥) والجامع لأحكام القرآن للقرطبي (٢/٣٧٤)

(١) أخرجه البخاري وغيره عن أبي بكرة (٥/٢٢٤٠)

(٢) معالم التنزيل مع لباب التأويل (١/١٩٥)

(٣) الكشاف (١/٢٤٨)

(٤) ذكر نحو ذلك أيضا الزمخشري في الكشاف (١/٢٤٨)

(٥) أخرجه مسلم عن أبي موسى (١/٩٣)

لێکۆڵەرەکە پێشنیارێکی زانستیی جوان دەکات: دەڵێت ئایەتەکە وەکو "پەیڕەوێکی ئەخلاقی" بۆ حاجییە:

نەهی (دوورکەوتنەوە): لە ڕەفەس (جووت بوون)، فووسوق (تاوان)، وجدال (مشتومڕ).

فەرمان (ئەنجامدان): ئەنجامدانی خێرو چاکە (وما تفعلوا من خیر یعلمه الله).

ئەم ڕێزبەندییە (نەهی لە خراپە، دواتر فەرمان بە چاکە) ئەساسی پەروەردەیی حەجە.

٣. ڕەتکردنەوەی پەلەقاژێی شیکردنەوەکان:

لێکۆڵەرەکە بە ڕاشکاوی ڕەخنە لە "سیووتی" دەگرێت (کە لێرەدا بە کەسێکی زۆر درێژدادڕ ناوی دەبات). دەڵێت:

سیووتی زۆر ئاسەواری هێناوە لەسەر "تەقوا"، لە کاتێکدا تەقوا بوارێکی زۆر فراوانە و ناتوانرێت لە تەنها یەک ئایەتی حەجدا کورتی بکرێتەوە.

ئەو بە ستایشەوە باسی "شەوکانی" دەکات کە بەپێچەوانەی سیووتی، خۆی لەو درێژدادڕییە پاراستووە و تەنها لەسەرواتای خودی وشەکانی ئایەتەکە وەستاوە.

٤. ئامۆژگاری بۆ لێکۆڵینەوەی زیاتر:

لێکۆڵەرەکە دەڵێت بابەتێک وەکو "تەقوا" ئەوەندە گەورەیە کە نابێت لە پەراوێزی تەفسیری ئایەتێکدا باس بکرێت، بەڵکو دەبێت بە کتێبی سەربەخۆ باسی بکرێت (وەک چۆن "ئیبن ئەبی دونیا" کتێبێکی سەربەخۆی لەسەر تەقوا نووسیوە).

پوختەی کۆتایی بۆ تەواوی لێکۆڵینەوەکە:

ئەم لێکۆڵینەوەیە کە خوێندتەوە، دەتوانین بەم چوارخاڵە پوختەی بکەینەوە:

حەج نەزمی ئەخلاقییە: حەج تەنها ئەنجامدانی چەند کردەوەیەکی جەستەیی نییە، بەڵکو پاککردنەوەی مرۆڤە لە "زماندرێژی" و "شەڕەقسە" و "تاوان".

بەها بۆزانایان، بەڵام بە مەرجی زانست: لێکۆڵەرەکە لە هەموو قۆناغەکاندا ڕێزی لە تەبەری و سیووتی گرتووە، بەڵام نەیگوتووە قسەی ئەوان پیرۆزە. بەڵکو بە پێوانەی "زانستی ئوسوڵی" ڕەخنەی لێ گرتوون.

پابەندبوون بە ئایەتەوە: هەرگیز نابێت لە تەفسیری ئایەتێکدا بچینە سەر بابەتێک کە پەیوەندیی ڕاستەوخۆی بە تەفسیرەکەوە نییە، هەرچەندە بابەتەکە پیرۆزیش بێت (وەک تەقوا).

کۆتایهێنان بە مشتومڕی زانستی: ئەمە باشترین ڕێگایە بۆ گەیشتن بە حەقیقەت؛ کاتێک لێکۆڵەرەکە دەڵێت "والله أعلم"، و اتە ئەرکی خۆی وەک مرۆڤی لێکۆڵەرتەواو کردووە و دەرگای بۆ ڕای زیاتریان فەزڵی خودا کراوە هێشتووەتەوە.

خۆشەویست:

ئەم لێکۆڵینەوەیە زۆربە وردی تیشکی خستە سەر ئەوەی کە ئایەتی ١٩٧ی بەقەرە چەندە گرنگە بۆ تێگەیشتن لە "سیاسەتی ئەخلاقی" لە ئیسلامدا.[7]

خوێندنەوەکانی قورئان" (القراءات) لە ئایەتی ١٩٧ی بەقەرەدا.

لێکدانەوەی ڕازی بۆ جیاوازیی مانای خوێندنەوەکان:

ڕازی دەیەوێت بە دوو "موقەدیمە" (پێشەکی) وەڵامی ئەوە بداتەوە کە بۆچی هەندێک خوێندنەوە بە "نەصب" (زەبەر) و هەندێکیان بە "رەفع" (پێش) هاتوون:

١. پێشەکییە فەلسەفییەکە (جووهەری ناو):

ڕازی دەڵێت: لە زمانی عەرەبیدا جووڵەی سەرکۆتایی وشەکان (زەبەر، ژێر، پێش) تەنها بۆ ڕێزمان نییە، بەڵکو نیشانەی "حاڵی ناوەکە"ن.

7

(1) البحر المحيط (90/2)

(2) روح المعاني (86/2)

(3) فتح القدير (201/1)

(4) فتح القدير (202/1-203)

(5) انظر مقدمة كتاب اليقين لابن أبي الدنيا (ص10) ، إيضاح المكنون في الذيل على كشف الظنون (283/4)

کاتێک وشەیەک بە "نەصب" دەخوێنرێتەوە، مانای ئەوەیە کە نفی (نەفی)یەکەی گشتی و موتڵەقە.

کاتێک بە "رەفع" دەخوێنرێتەوە، نفییەکەی کەمتر گشتییە (نەفیی نەکەرەیەک یان شتێکی دیاریکراوە).

٢. پێشەکییە مەنتقییەکە (نەفیی گشتی):

کاتێک دەڵێیت: (لا رجلَ) – بە نەصب – مانای وایە "هیچ پیاوێک بە گشتی بوونی نییە".

کاتێک دەڵێیت: (لا رجلٌ) - بە رەفع - مانای وایە "پیاوێکی دیاریکراو نەماوە"، بەڵام نفییەکەی وەک "نەصب"ەکە بەهێز نییە.

ئەنجامگیری بۆ ئایەتەکە:

ئەو انەی خوێندنەوەی (ئیبن کەسیر و ئەبو عەمرو)یان هەڵبژاردووە کە:

(لا رفثٌ ولا فسوقٌ) بە رەفع (پێش) خوێندراونەتەوە.

(ولا جدالَ) بە نەصب (زەبەر) خوێندراوەتەوە.

ڕازی لێکدانەوەی بۆ دەکات:

لێرەدا تەرکیزی قورئان لەسەر "جدال" (مشتومڕ) بەهێزترە. بۆچی؟

چونکە مشتومڕ تەنها گوناهێکی ئاسایی نییە، بەڵکو سەرچاوەی "دوژمنایەتی و کینە"یە لە نێوان حاجییەکاندا.

کاتێک "جدال" بە نەصب دەخوێنرێتەوە، خودا دەیەوێت بە مبالەغەیەکی زۆرەوە نەفی بکات و بڵێت: "بە هیچ جۆرێک لە هیچ شوێنێکی حەجدا نابێت مشتومڕ هەبێت".

ڕەخنەی ڕازی لە مفسیر انی تر:

ڕازی دەڵێت: مفسیر انی پێش من گوتیان ئەو دوو یەکەمەیان (ڕەفەس و فووسوق) بۆ "نەهی"یە و سێیەمەکەشیان بۆ "هەواڵدان"ە (إخبار)، بەڵام ئەم بۆچوونەیان "تەواو نییە". بۆچی؟ چونکە هیچ بەڵگەیەکیان نەهێناوەتەوە کە بۆچی ئەو انی تر بۆ نەهی بن و ئەمە بۆ هەواڵ.

پوختەی وەرگیراو:

ئەم لێکۆڵینەوە وردە نیشانی دەدات کە:

قورئانخوێنەکان تەنها بیژەرنین، بەڵکو شارەزای مانای ڕەهای زمانن. هەموو جوڵەیەکی وشەیەک لە قورئاندا (زەبەریان پێش) پەیامێکی ئەخلاقی و مەعریفی لە پشتەوەیە.

بەرزکردنەوەی ئاستی وشیاریی حاجی: ئەم جیاوازییە لە خوێندنەوەکاندا، حاجی هان دەدات کە "ئەدەبی گفتوگۆ" (دوورکەوتنەوە لە جدال) لە حەجدا هێندەی "پاراستنی عەورەت و دوورکەوتنەوە لە گوناە" گرنگە.

ئایا ئەم شیکردنەوە وردەی ڕازی بۆتۆڕوون بوو؟ بەتایبەت ئەو بەشەی کە دەڵێت "نەصب" بەهێزترە لە "ڕەفع" بۆنەفی کردنی شتێک؟ ئەمە دەبێتە دەروازەیەک بۆ ئەوەی بە چاوێکی تری زمانەو انییەوە سەیری ئایەتەکان بکەیت.[8]

بێگومان، داوای لێبووردن دەکەم بۆ ئەوکەموکورتییەی لە وەڵامی پێشوودا هەبوو. ئەمەش ئایەتەکە بە تەواوی و بە ڕێزکرنی خاڵەکان بە کوردی، وەک داوات کردووە:

ئایەتی (١٩٨) لە سوورەتی البقرة:

﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ ۚ فَإِذَا أَفَضْتُم مِّنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِندَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ ۖ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِن كُنتُمْ مِن قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ﴾

وەرگێڕان و ڕاڤەی ڕیو ایەتەکان بە کوردی:

[8] مفاتيح الغيب (5/163-164)

(2) البحر المحيط (88/2) والمصاحف لابن أبي داود (ص58)

١. عەبدوڵڵای کوڕی عەباس: هیچ گوناهو کێشەیەک نییە ئەگەر لە پێش ئیحرام یان دوای ئیحرامدا بازرگانی و کڕین و فرۆشتن بکەن.
٢. عەبدوڵڵای کوڕی عەباس: لە سەردەمی جاهلیەتدا "زوڵمەجاز" و "عوکاز" بازاڕی خەڵک بوون، کاتێک ئیسلام هات خەڵکی بە خراپیان دەزانی بازرگانی بکەن تا ئەم ئایەتە لەبارەی وەرزی حەجەوە دابەزی.
٣. عەبدوڵڵای کوڕی عەباس: لەبارەی بازرگانی لە حەجدا فەرمووی: خوای گەورە ئەم ئایەتەی لەبارەی وەرزی حەجەوە دابەزاند.
٤. عەبدوڵڵای کوڕی عەباس: خەڵکی کاتێک ئیحرامیان دەبەست بازرگانییان نەدەکرد تا حەجەکەیان تەواو دەکرد، ئینجا خوا ڕێگەی پێدان.
٥. عەبدوڵڵای کوڕی عەباس: و اتای (لیس علیکم جناح) و اتە هیچ گوناهێک لەسەرتان نییە، (ان تبتغوا فضلاً من ربکم) و اتە ڕزق و بازرگانی بەدەست بهێنن لە حەرەمدا، بۆ ئەوکەسانە دابەزی کە دەیانوت نابێت لە حەرەمدا کڕین و فرۆشتن بکرێت.
٦. عەبدوڵڵای کوڕی عومەر: کاتێک پرسیاری لێکرا سەبارەت بە کەسێک لە حەجدا بازرگانی لەگەڵ خۆی ببات، ئەم ئایەتەی خوێندەوە.
٧. بوڕەیدە: سەبارەت بە ئایەتەکە فەرمووی: ئەگەر لە حاڵەتی ئیحرامیشدا بن، دروستە کڕین و فرۆشتن بکەن.
٨. عەبدوڵڵای کوڕی زوبەیر: ئایەتەکە لەبارەی وەرزی حەجەوە دابەزیوە.
٩. عەبدوڵڵای کوڕی زوبەیر: خوای گەورە بازرگانی بۆ حاجیان حەڵاڵ کرد.
١٠. عەتا: ئایەتەکە لە وەرزی حەجدا دابەزیوە، لە قیرائەتی ئیبن مەسعودیشدا هاتووە "فی مواسم الحج".
١١. ئەبو سالحی مەولای عومەر: بە عومەری کوڕی خەتتابم وت: ئەی ئەمیری باوەڕداران، ئایا لە حەجدا بازرگانیتان دەکرد؟ فەرمووی: ئەی مەگەر بژێوی ژیانیان تەنها لە حەجدا نەبوو؟
١٢. موجاهید: بازرگانی لە وەرزەکانی حەجدا حەڵاڵ کرا، لە کاتێکدا لە جاهلیەتدا لە "عەرەفە" و "مەنا" بازرگانییان نەدەکرد.

١٣. موجاهید: هەندێک کەس حەجیان دەکرد و بازرگانییان نەدەکرد، تا ئەم ئایەتە دابەزی و ڕێگەی بازرگانی و سواربوون و دابینکردنی زاد و توێشووی بۆ کردنەوە.

١٤. موجاهید: "فەزڵ" لە ئایەتەکەدا و اتای بازرگانییە لە دونیادا و پاداشتە لە قیامەتدا.

١٥. سەعیدی کوڕی جوبەیر: هەندێک حاجی هەبوون پێیان دەوترا "داج"، لە بەشی چەپی مەنا دەمانەوە و کڕین و فرۆشتنیان نەدەکرد تا ئەم ئایەتە دابەزی و ئیتر دەستیان بە بازرگانی کرد.

١٦. عیکریمە: ئەم ئایەتە تایبەتە بە وەرزی حەج.

١٧. مەنسووری کوڕی موعتەمیر: مەبەست لێی بازرگانی و کڕین و فرۆشتنە، هیچ کێشەیەکی نییە.

١٨. قەتادە: عەرەبەکان لە شەوی "نەفر" (شەوی کۆتایی حەج) کاریان نەدەکرد، خوای گەورە ئەمەی بۆ بەحەڵاڵ کرد کە بەدوای پێداویستییەکانیانەوە بن و ڕزقی خوا بەدەست بهێنن.

١٩. سەددی: مەبەست لێی بازرگانییە لە وەرزی حەجدا.

٢٠. ئیبراهیم: بازرگانی لە حەجدا هیچ کێشەیەکی نییە، پاشان ئایەتەکەی خوێندەوە.

٢١. موقاتلی کوڕی حەییان: "فەزڵ" و اتە بازرگانی و ڕزق لە عەرەفە و مەنا، ئەمە مۆڵەتێک بوو بۆ بازرگانی لە حەج و عومرەدا.

٢٢. ڕەبیعی کوڕی ئەنەس: هەمان گێڕانەوەی قەتادەیە، کە خوا ڕێگەی پێدان لە شەوی "سەدەر"یشدا بەدوای پێداویستییەکانیان و ڕزقدا بگەڕێن.[9]

9

١. ئیبن ئەبی حاتەم و ئیبن جەریر دەریانکردووە، ئیسنادەکەی (حەسەن)ە، سیووتی لە "الدر المنثور" تەنیا بۆ ئەم دوو سەرچاوەیە گەڕاندوویەتیەوە.

٢. عەبدولڕەزاق و ئیبن جەریر لە عەمری کوڕی دینارەوە دەریانکردووە، ئیسنادەکەی (سەحیح)ە، لە فەرمووداە ڕفعکراوەکاندا بە شێوەیەکی ڕوونتر هاتووە.

٣. لە فەرمووداە ڕفعکراوەکاندا لە بوخاری و ئەوانی تردا هاتووە، ئیبن ئەبی شەیبە و ئیبن ئەبی داوودیش بە کورتی هێناویانە، چەندین ڕێگەی تری هەیە و هەندێک لە گێڕەرەوەکان ئاماژەیان بەوە کردووە کە لە قورئاندا ئاوها خوێنراوەتەوە.

٤. ئیبن جەریر لە موجاهیدەوە دەری کردووە، ئیسنادەکەی بە لاوازەکان زنجیر کراوە (سەلسەل)، سیووتی بۆ کۆمەڵێک سەرچاوەی وەک وەکیع و سەعید کوڕی مەنسوور گەڕاندوویەتیەوە.

٥. لە کتێبی "تەنویری مەقیاس"دا هاتووە کە لێکدانەوەیەکی (مەوزووع/داتاشراو)ە، سیووتی باسی نەکردووە.

٦. ئیبن جەریر بە ئیسنادێکی (سەحیح) دەری کردووە، ئیبن کەسیر بە وتەی (مەوقووف و بەهێز) ناوی بردووە، سیووتی باسی نەکردووە.

٧. ئیبن جەریر دەری کردووە، ئیسنادەکەی کێشەی هەیە چونکە "محەمەدی کوڕی عەمارە" بە تەواوی نەناسراوە، سیووتی باسی نەکردووە.

٨. عەبدولڕەزاق و ئیبن جەریر لە ئیبن زوبەیرەوە بە ئیسنادێکی (سەحیح) دەریانکردووە، لە سەرچاوەی تردا بە هەمان دەق هاتووە، سیووتی بۆ ئیبن مونزیر گەڕاندوویەتیەوە.

ئایەتی (١٩٨) لە سووڕەتی البقرة:

﴿فَإِذَا أَفَضْتُم مِّنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِندَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ ۖ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِن كُنتُمْ مِن قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ﴾

وەرگێڕان و پوختەی ڕیو ایەتەکان بە کوردی:

١. عەبدوڵڵای کوڕی عەباس: باس لە چۆنیەتیی وەستانی حاجیان لە عەرەفە و دو اتر بەڕێکەوتنیان بۆ "جەمەع" (موزدەلیفە) دەکات و داوای زیکری زۆرو تەکبیرو تەهلیل دەکات.

٢٣. مەعروری کوڕی سوەید: بینینی ئیبن عومەرلە کاتی بەڕێکەوتنی لە عەرەفە، کە بە خێرایی دەڕۆیشت (ئەیزی) و دەیوت: ئیفازە (بەڕێکەوتن) هەمان خێرارۆیشتنە.

٢٤. عەبدوڵڵای کوڕی عەمر: عەرەفاتی پێ دەوترێت چونکە کاتێک ئیبراهیم مناسکەکانی پێ نیشاندرا، پێی وترا: ئایا ناسیت (عرفت)؟

٢٥. عەلی کوڕی ئەبو تالیب: جبریل ئیبراهیمی هێنا بۆ حەج، کاتێک گەیشتە عەرەفە پێی وت: ناسیت؟ ئیبراهیمیش وتی: بەڵێ ناسیم، هەربۆیە پێی دەوترێت عەرەفە.

---

٩. تەبەرانی بە درێژی دەری کردووە، هەیسەمی دەڵێت لە ئیسنادەکەیدا "سەعیدی کوڕی مەرزبان" هەیە کە قسەی زۆری لەسەرە و کەسانی تریشی تێدایە کە نەناسرێن.

١٠. ئیبن ئەبی داوود دەری کردووە، ئیسنادەکەی (باش)ە، سیووتی تەنیا بۆ یەک ڕێگە گەڕاندوویەتیەوە.

١١. ئیبن جەریر دەری کردووە، لە ئیسنادەکەیدا "مەندەلی کوڕی عەلی" هەیە کە لاوازە، سیووتی باسی نەکردووە.

١٢. ئیبن جەریر بە ئیسنادێکی (سەحیح) دەری کردووە، لە کتێبی (تەفسیری موجاهید)دا بە کورتی هاتووە، سیووتی باسی نەکردووە.

١٣. ئیبن جەریر بە چەند ڕێگەیەک دەری کردووە، لە هەندێک ڕێگەیاندا وشەی قورئانەکە بە هەڵە هاتوو کە بە گومانی زانایان لەبەر لەبەرنەکردنی باشی قورئان لەلایەن گێڕەرەوەکەوە بووە، سیووتی باسی کردووە.

١٤. ئیبن جەریر دەری کردووە، لە ئیسنادەکەیدا لاوازی هەیە بەهۆی "لەیثی کوڕی ئەبو سڵیم".

١٥. ئیبن جەریر بە ئیسنادێکی (سەحیح) دەری کردووە، سیووتی باسی نەکردووە.

١٦. ئیبن جەریر بە ئیسنادێکی (سەحیح) دەری کردووە، سیووتی باسی نەکردووە.

١٧. ئیبن جەریر دەری کردووە، لە ئیسنادەکەیدا لاوازی هەیە بەهۆی "شەریك"دوە، سیووتی باسی نەکردووە.

١٨. ئیبن جەریر بە ئیسنادێکی (سەحیح) دەری کردووە، سیووتی بۆ عەبد کوڕی حەمید گەڕاندوویەتیەوە.

١٩. ئیبن جەریر بە ئیسنادێکی (باش) دەری کردووە، سیووتی باسی نەکردووە.

٢٠. ئیبن جەریر دەری کردووە، لە ئیسنادەکەیدا "یەحیای کوڕی عەبدولحەمید" هەیە کە تۆمەتبارە بە دزینی فەرمودە، سیووتی باسی نەکردووە.

٢١. ئیبن ئەبی حاتەم بە ئیسنادێکی (حەسەن) دەری کردووە، سیووتی باسی نەکردووە.

٢٢. ئیبن جەریر دەری کردووە، ئیسنادەکەی (لاواز)ە چونکە مامۆستای ئیبن جەریر نادیارە (موبهەم)، سیووتی باسی نەکردووە.

٢٦. عەبدوڵڵای کوڕی عەباس: هۆکاری ناونانی عەرەفاتی گێڕاوەتەوە بۆ ئەوەی جبریل هەموو شوێنێکی بۆ ئیبراهیم ڕوون دەکردەوە و ئەویش دەیوت: ناسیم (قد عرفت).

٢٧. سەددی: چیرۆکی بانگەوازکردنی ئیبراهیم بۆ حەج و ڕووبەڕووبوونەوەی شەیتان و فڕێدانی بەرد و چۆنیەتیی ناونانی "زوڵمەجاز"، "عەرەفات" و "موزدەلیفە" بە وردی دەگێڕێتەوە.

٢٨. نەعیمی کوڕی ئەبی هیند: هەمان چیرۆکی ناسینی شوێنەکان لەلایەن ئیبراهیمەوە لە کاتی وستانی لە عەرەفە.

٢٩. عەتا: هۆکاری ناونانی عەرەفات بۆ پرسیار و وەڵامی جبریل و ئیبراهیم دەگەڕێنێتەوە.

٣٠. ئەبو مێجلەز: وەرگێڕانەوەی پرسیار و وەڵامی جبریل و ئیبراهیم.

٣١. عەبدوڵڵای کوڕی عەباس و زەکەریا: دیاریکردنی سنووری جوگر افیی عەرەفات و ئەو چیا و دۆڵانەی کە بەشێکن لە عەرەفات.

٣٢. عەبدوڵڵای کوڕی عەباس: دیاریکردنی وردی سنووری عەرەفات لە نێوان چیاکان و دۆڵی عەرەنە.

٣٣. قەتادە: مانا و شوێنی "مەشعەری حەرام" و قسەکەی ئیبن عەباس کە دەڵێت نێوان دوو چیاکە مەشعەرە.

٣٤. عەبدوڵڵای کوڕی عەباس: ڕاڤەی ئایەتەکە: کاتێک لە عەرەفە دەگەڕێنەوە بۆ موزدەلیفە (مەشعەری حەرام)، بە دڵ و زمان زیکری خوا بکەن، چونکە پێش هاتنی ئیسلام و قورئان لە گومڕاییدا بوون.

٣٥. سەعیدی کوڕی جوبەیر: پرسیارکردن لە ئیبن عومەر (نەیزانی) و ئیبن عەباس (وتی نێوان دوو چیاکە).

٣٦. ئیبراهیم: ئیبن عومەر بینی خەڵکی قەرەباڵغییان لەسەر شاخی "قەزەح" دروست کردووە، پێی وتن هەموو موزدەلیفە مەشعەرە.

٣٧. ئیبن عومەر: مەشعەری حەرام هەموو موزدەلیفەیە.

٣٨. عەمری کوڕی مەیموون: پرسیارکردن لە ئیبن عومەر لەسەر مەشعەری حەرام، ئەویش ڕوونی کردەوە کە لە کوێوە دەست پێ دەکات تا نزیک مەککە.

٣٩. سەعیدی کوڕی جوبەیر: مەشعەری حەرام نێوان دوو چیای موزدەلیفەیە.

٤٠. عیکریمە: نێوان دوو چیاکە.

٤١. موجاهید: مەشعەری حەرام هەموو موزدەلیفەیە.

٤٢. قەتادە: مەشعەری حەرام هەموو موزدەلیفەیە.

٤٣. ئیبن جەریج: گفتوگۆ لەگەڵ عەتا سەبارەت بە سنووری موزدەلیفە و وەستان لەسەر شاخی قەزەح.

٤٤. حەسەن: مەشعەری حەرام موزدەلیفەیە و خوا فەرمانی کردووە لەوێ زیکری بکەن.

٤٥. سەددی: نێوان چیاکانی موزدەلیفەیە و پێی دەوترێت "قەرنی قەزەح".

٤٦. رەبیع: مەشعەری حەرام هەمان موزدەلیفەیە (جەمەع).

٤٧. عەبدولڕەحمانی کوڕی ئەسوەد: دەڵێت کەسێکی نەدۆزیوەتەوە ڕوونی بکاتەوە (کە ئەمە بۆچوونی خۆیەتی).

٤٨. عەبدوڵڵای کوڕی زوبەیر: هەموو "جەمەع" شوێنی وەستانە (جگە لە دۆڵی موحەسیر)، عەرەفەش هەمووی شوێنی وەستانە.

٤٩. عروەی کوڕی زوبەیر: هەمان بۆچوونی ئیبن زوبەیری هەیە.

٥٠. ئیبن حەیوەیرس: بینینی ئەبووبەکر لەسەر قەزەح کاتێک بانگی خەڵکی دەکرد.

٥١. یووسف کوڕی ماهەک: وەسفی حەجی خۆی لەگەڵ ئیبن عومەر و وەستان لەسەر قەزەح.

٥٢. ئیبن عومەر: باس لە حوکمی ئەوانە دەکات کە حەجیان فەوتاندووە و چۆن قەرەبووی دەکەنەوە.

٥٣. عەبدوڵڵای کوڕی زوبەیر: باس لە سنووری عەرەفە و موزدەلیفە دەکات و ئەوەی کە خەڵکی دەبێت لەوشوێنە وەستان بکەن کە خوا دیاری کردووە.

٥٤. موجاهید: مانای (الضالین) لە ئایەتەکەدا بە مانای (جاهیل) و نەزان هاتووە.[10]

---

[10] ٢٣. ئیبن ئەبی حاتەم دەری کردووە، ئیسنادەکەی سەحیحە.

٢٤. ئیبن ئەبی حاتەم دەری کردووە، ئیسنادەکەی باشە (لابأس به). ئەم جۆرە فەرموودانە بە "مەوقووف" دادەنرێن بەڵام حوکمی "مەرفووع"یان هەیە چونکە بە ڕای کەسی ناگوترێن.

٢٥. عەبدولڕەزاق و ئیبن جەریر دەریانکردووە، ئیسنادەکەی باشە و حوکمی مەرفووعی هەیە.

٢٦. ئیبن جەریر دەری کردووە. ئیسنادەکەی سەرەتا ئالۆز بووە، بەڵام بە لێکۆڵینەوە دەرکەوتووە کە مەبەست "وەکیعی کوڕی جەڕاح"ە و ئیسنادەکە باشە و پشتڕاستکەرەوەی تریشی هەیە.

٢٧. ئیبن جەریر دەری کردووە، ئیسنادەکەی باشە، بەڵام چونکە باسی غەیب دەکات و تەنها لە پێغەمبەرەوە (صلى الله عليه وسلم) وەردەگیرێت، بە "مورحەل" دادەنرێت.

٢٨. عەبدولڕەزاق و ئیبن جەریر دەریانکردووە، ئیسنادەکەی سەحیحە و بە حوکمی مورحەل دادەنرێت.

٢٩. ئیبن ئەبی شەیبە و ئیبن جەریر دەریانکردووە، ئیسنادەکەی سەحیحە و بە حوکمی مورحەل دادەنرێت.

٣٠. ئیبن ئەبی شەیبە و فاکیهی دەریانکردووە، ئیسنادەکەی سەحیحە.

٣١. ئیبن جەریر دەری کردووە، ئیسنادەکەی باشە.

٣٢. ئەزرەقی دەری کردووە، ئیسنادەکەی لاوازە چونکە لە گێڕەرەوەکەی (محەمەدی کوڕی عەبدوڵڵا) کێشە هەیە.

٣٣. ئیبن جەریر بە چەند ڕێگەیەک دەری کردووە، ئیسنادەکەی سەحیحە.

٣٤. لە کتێبی "تەنویری مەقیاس"دا هاتووە و مەوزووعە (داتاشراوە).

٣٥. ئیبن جەریر دەری کردووە، لاوازی لە گێڕەرەوەکەیدا هەیە.

٣٦. عەبدولڕەزاق و ئیبن جەریر دەریانکردووە، ئیسنادەکەی سەحیحە.

٣٧. عەبدولڕەزاق و ئیبن جەریر و حاکم دەریانکردووە، سەحیحە.

٣٨. ئیبن جەریر بە چەند ڕێگەیەک دەری کردووە، ئیسنادەکەی سەحیحە. هەندێک لە گێڕەرەوەکان لە ناوی کەسەکەدا (عەبدوڵڵای کوڕی عەمر یان عومەر) جیاوازییان هەیە.

٣٩. ئیبن جەریر و بەیهەقی دەریانکردووە، ئیسنادەکەی سەحیحە.

٤٠. ئیبن ئەبی حاتەم ئاماژەی پێداوە، بەڵام سەرچاوەکەی نەدۆزراوەتەوە.

٤١. ئیبن جەریر دەری کردووە، ئیسنادەکەی سەحیحە.

٤٢. عەبدولڕەزاق و ئیبن جەریر دەریانکردووە، ئیسنادەکەی سەحیحە.

٤٣. ئیبن جەریر و ئەزرەقی دەریانکردووە، ئیسنادەکەی باشە.

٤٤. ئیبن ئەبی حاتەم دەری کردووە، ئیسنادەکەی لاوازی تێدایە لەبەر کێشە لە گێڕەرەوەکانیدا.

٤٥. ئیبن جەریر دەری کردووە، ئیسنادەکەی باشە.

٤٦. ئیبن جەریر دەری کردووە، ئیسنادەکەی لاوازە چونکە مامۆستای ئیبن جەریر دیار نییە.

٤٧. ئیبن جەریر دەری کردووە، ئیسنادەکەی لاوازە چونکە "جابر بن یەزید"ی تێدایە کە لاواز و ڕافیزییە.

٤٨. عەبدولڕەزاق و ئیبن جەریر دەریانکردووە، ئیسنادەکەی سەحیحە.

٤٩. ئیبن جەریر دەری کردووە، ئیسنادەکەی لاوازە چونکە گێڕەرەوەی مووهەم (نادیار)ی تێدایە.

٥٠. ئیبن جەریر دەری کردووە.

٥١. ئیبن جەریر دەری کردووە، ئیسنادەکەی لاوازە لەبەر لاوازیی "محەمەدی کوڕی حەمید".

٥٢. شافیعی لە موسنەدەکەیدا دەری کردووە، ئیسنادەکەی سەحیحە.

٥٣. تەبەرانی دەری کردووە، ئیسنادەکەی کێشەی هەیە و قسەی زۆری لەسەرە.

٥٤. ئیبن ئەبی حاتەم دەری کردووە، ئیسنادەکەی سەحیحە.

پوختەی واتای ئایەتەکان لە لێکدانەوەی تەبەرەیدا:

١. واتای (لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ):

واتای گشتی: هیچ گوناهـ و تەنێژییەک لەسەر ئێوەی باوەڕداران نییە. "جەناح" لێرەدا بە واتای "حەڕەج" یان تەنگوچەڵەمە و گوناهـ دێت.

بەدواداگەڕانی فەزڵ: واتە داواکردنی ڕزق و ڕۆزی لە پەروەردگارتان.

هۆکاری دابەزین: ئەم ئایەتە بۆ ئەوانە دابەزی کە پێیان وابوو کاتێک دەبنە "موحریم" (لە کاتی حەجدا)، ناکرێت بازرگانی و کڕین و فرۆشتن بکەن. خوای گەورە ڕوونی کردەوە کە ئەو کارە هیچ زیانێکی نییە و حەڵاڵە.

٢. واتای (فَإِذَا أَفَضْتُم مِّنْ عَرَفَاتٍ):

واتای ئیفاضە: واتە کاتێک لەو شوێنەوە گەڕانەوە کە لێیەوە دەستتان پێ کردووە (واتە بەڕێکەوتن لە عەرەفە). ئیبن جەریر ئاماژە بەوە دەکات کە وشەکە لە "ئیفاضە"وە هاتووە، وەک چۆن بۆ ئەوەی قومار دەکات و تیرەکان کۆ دەکاتەوە و پاشان بڵاویان دەکاتەوە بەکاردێت.

٣. بۆچوون لەسەر ناونانی "عەرەفات":

هەندێک دەڵێن لەبەر ئەوەیە ئیبراهیم (سەلامی خوای لێ بێت) کاتێک بینی، شوێنەکەی ناسییەوە و وتی "قەد عَرَفْتُ" (ناسیم).

هەندێکیش پێیان وایە ناوی شوێنێکە کە چواردەوری خۆی دەگرێتەوە.

ڕای ئیبن جەریر: بە دروستترینی دەزانێت کە ناوی ناوچەیەکی دیاریکراوە و وەکو ناوی شار و گوندەکان مامەڵەی لەگەڵدا دەکرێت (نەگۆڕە).

٤. واتای (فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِندَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ):

واتای مەشعەر: مەشعەر لە "شەعار" یان "شوعوور"ەوە هاتووە، واتە نیشانە و بەڵگە. بەو شوێنە دەوترێت مەشعەر چونکە ئەو عیبادەتانەی تێیدا دەکرێن (نوێژ، پاڕانەوە، مانەوە) لە نیشانە و فەرزەکانی حەجن.

سنووری مەشعەر: ئیبن جەریر پێی وایە مەشعەری حەرام بریتییە لەو ناوچەیەی لە نێوان دوو چیای موزدەلیفەدایە، لە "مەئزەمەینی عەرەفە"وە تا دۆڵی "موحەسیر".

واتای زیکر: مەبەست لێی نوێژکردن و پاڕانەوەیە لەو شوێنە پیرۆزەدا.

(1) تقدم في المرفوعات حاشية حديث ابن عباس رقم (65)

ڕاڤەی پوختەی وتەکانی ئیبن جەریر:

١. هەڵبژاردەی ئیبن جەریر بۆ شوێنی وەستان:

سەرەڕای ئەوەی هەموو موزدەلیفە (جەمەع) شوێنی مەشعەرە، بەڵام ئیبن جەریر پێشنیار دەکات کە حاجیان لەسەر "قەزەح" یان دەوروبەری بوەستن بۆ زیکری خوا، چونکە ئەوە سوننەت و شوێنی دیاریکراوە.

٢. ڕوونکردنەوەی وتەی ئیبن عومەر:

کاتێک ئیبن عومەر دەڵێت "هەمووی مەشعەرە"، مەبەستی ئەوە نییە کە هەموو شوێنێک دەبێتە "مەشعەری حەرام"ی دیاریکراو بۆ وەستان، بەڵکو مەبەستی ئەوەیە کە ئەوە ناوچەیەکی پیرۆزە و هەر بەشێکی بۆ ئەرکێکی حەج بەکاردێت.

٣. ڕوونکردنەوەی وتەی عەبدوڵڕەحمانی کوڕی ئەسوەد:

سەبارەت بەوەی کە وتوویەتی "کەسێک نەدۆزراوەتەوە پێم بڵێت مەشعەری حەرام چییە"، ئیبن جەریر دەڵێت: ڕەنگە مەبەستی ئەوە بووبێت کە کەسێک نەبووبێت سنووڕەکەی بە وردی (بە بێ زیاد و کەم) پێ بڵێت. چونکە دەستنیشانکردنی سنووری

وردی ئەو شوێنانە کارێکی قورسە و تەنها زانایانی پسپۆڕ و شارەزایانی ئەو ناوچەیە پێی دەزانن.

٤. واتای (وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ):

زیکری خوا: بریتییە لە سوپاسگوزاری و ستایشکردن بۆ ئەو نیعمەتانەی خوا پێی بەخشیون.

هیدایەت: واتە خوا هیدایەتی دان بۆ شوێنکەوتنی سوننەتی ئیبراهیم (سەلامی خوای لێ بێت)، دوای ئەوەی کە لە دڵەڕاوکێ و گومڕایی و نەزانیدا بوون. خوا ئەوانی لە دۆزەخ ڕزگار کرد کە پێشتر لەسەر لێوارەکەی بوون.

٥. واتای (وَإِن كُنتُم مِّن قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ):

لێکدانەوەی یەکەم: "إِنْ" لێرەدا بە واتای "مَا" دێت، و "لَ" لە "لَمِنَ" بە واتای "إِلا" دێت. واتە: ئێوە پێش ئەوەی خوا هیدایەتتان بدات بۆ سەر ئایینی ئیبراهیم، لە گومڕاکان بوون.

لێکدانەوەی دووەم: "إِنْ" لێرەدا بە واتای "قَدْ" (بە دڵنیاییەوە) دێت. واتە: زیکری خوا بکەن وەکو چۆن ئەو هیدایەتی دان، بە دڵنیاییەوە ئێوە پێشتر لە گومڕاکان بوون.

(1) جامع البيان (2/282-291)

پوختەی لێکدانەوەکانی ڕازی:

١. واتای "تبتغوا فضلاً":

بۆچوونی یەکەم: زۆربەی زانایان پێیان وایە مەبەست بازرگانییە لە وەرزی حەجدا.

بۆچوونی دووەم: هەندێک (وەک ئەبو موسلیم) پێیان وایە مەبەست بازرگانییە دوای تەواوبوونی حەج. ڕازی ئەم ڕایە بە لاواز دەزانێت.

بۆچوونی سێیەم: مەبەست ئەنجامدانی کاری چاکەی وەک یارمەتیدانی لاوازان و تێرکردنی برسییانە، کە دەبێتە هۆی بەدەستهێنانی فەزڵی خوا. ڕازی وەڵامی ڕەخنەی ئەوانە دەداتەوە کە دەیانوت "لا جناح" تەنها بۆ کارە مۆڵەتپێدراوەکان (موباحات) بەکاردێت.

٢. هۆکارەکانی ناونانی "عەرەفات":

ڕازی چەندین ڕای هێناوە، لەوانە:

ناسینی ئادەم و حەوا: دوای دابەزینیان بۆ سەر زەوی لەوێ یەکتریان ناسییەوە.

فێرکردنی جبریل: جبریل مناسکەکانی بە ئادەم و ئیبراهیم فێر کرد و لە کۆتاییدا پرسیاری لێ کردن "ئایا ناسیت؟" (أعرفت؟).

ناسینی شوێنەکە: ئیبراهیم پێشتر بە نیشانەکان وەسفی شوێنەکەی بۆ کرابوو، کاتێک بینی وتی: "ناسیم".

٣. حوکمی وەستانی عەرەفە (ووقووف):

ڕازی بە ڕوونی دەڵێت: وەستانی عەرەفە ڕوکنە و حەج بەبێ ئەو دروست نییە. کاتەکەی لە نیوەڕۆی ڕۆژی عەرەفە دەست پێ دەکات تا بەرەبەیانی ڕۆژی قوربان. ئەگەر بۆ ساتێکیش بێت لەو کاتەدا بوەستیت، حەجەکەت دروستە.

٤. مێژووی "حومس" و دژایەتیکردنیان:

لە سەردەمی جاهلیەتدا قورەیش و هەندێک عەشیرەتی تر خۆیان بە "حومس" (بەهێز لە ئایین) دەزانی و لە عەرەفە نەدەوەستان چونکە بە دەرەوەی حەرەمیان دەزانی. هەروەها هەندێک لە خەڵکی تر پێش خۆرئاوابوون لە عەرەفە دەردەچوون. خوا فەرمانی بە پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) کرد پێچەوانەی ئەوان بکات (لە عەرەفە بوەستێت و دوای خۆرئاوابوون بێتە دەرەوە).

٥. ڕوکن بوون یان نەبوونی "مەشعەری حەرام" (موزدەلیفە):

ڕای زۆرینە: وەستانی موزدەلیفە ڕوکن نییە، چونکە پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) فەرموویەتی "الحج عرفة".

ڕای جیاواز: هەندێک (وەک نەخەعی) بە ڕوکنیان داناوە.

ڕای ڕازی: فەرمانی "فاذكروا الله" لە ئایەتەکەدا بە مانای زیکری خوایە نەک تەنها وەستان، بۆیە وەستان لەوێ تبعی (پاشکۆی) زیکرەکەیە نەک ڕوکنێکی سەرەکی.

٦. واتای "مەشعەر":

مەشعەر واتە نیشانە و بەڵگە.

ڕازی پێی وایە مەشعەری حەرام بەشێکی دیاریکراوە لە موزدەلیفە کە پێی دەوترێت شاخی "قەزەح".

٧. زیکری "مەشعەری حەرام":

هەندێک دەڵێن مەبەست لە زیکر، کۆکردنەوەی نوێژی مەغریب و عیشایە لەوێ.

زۆربەی زانایان پێیان وایە مەبەست تەسبیحات و تەهلیل و ستایشکردنی خوایە.
ڕازی ئەوە ڕوون دەکاتەوە کە دووبارەبوونەوەی وشەی "اذکروه" لە ئایەتەکەدا بۆ ئەوەیە یەکێکیان بۆ نوێژ بێت و ئەوی تریان بۆ زیکری زمان (تەسبیح و تەهلیل) بێت.

(1) مفاتيح الغيب (5/170- 180)

پوختەی لێکدانەوەکانی ئیبن کەسیر:
١. ئەمییەتی عەرەفە:
عەرەفە شوێنی وەستانی حاجیانە و "کۆڵەکەی سەرەکی" و بنەمای کردەوەکانی حەجە.
٢. کاتی وەستان لە عەرەفە:
ڕای زۆرینەی زانایان (مالیکی، ئەبو حەنیفە، شافیعی): کاتی وەستان لە کاتی زەوال (نیوەڕۆ)ی ڕۆژی عەرەفە دەست پێ دەکات تا بەرەبەیانی ڕۆژی قوربان.
ڕای ئیمام ئەحمەد: کاتی وەستان لە سەرەتای ڕۆژی عەرەفەوە دەست پێ دەکات، و بەڵگەی بە فەرموودەی "عروة بن مضرس" هێناوەتەوە.
٣. مەشعەری حەرام (موزدەلیفە):
"مەشعەر" واتە نیشانە و بەڵگەی دیار. موزدەلیفە بە "مەشعەری حەرام" ناودەبرێت چونکە دەکەوێتە ناو سنووری حەرەمەوە.
سەبارەت بە حوکمی وەستان لە موزدەلیفە (موزدەلیفە ئایا ڕوکنە، واجبە، یان سوننەتە؟)، ئیبن کەسیر ئاماژە بەوە دەکات کە سێ بۆچوونی جیاوازی زانایان لەسەرە، بەڵام بۆ بەرفراوانکردنی باسەکە دەڵێت جێگەی لێکۆڵینەوەی تری دەوێت و لێرەدا ناکەوێتە ناو وردەکارییەکەیەوە.
٤. واتای (وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُم):
خوای گەورە حاجیان ئاگادار دەکاتەوە لەو نیعمەتەی کە پێی بەخشیون، کە بریتییە لە هیدایەت و ڕێنوێنیکردنیان بۆ بەجێهێنانی مناسکەکانی حەج بەو شێوەیەی کە ئیبراهیم (سەلامی خوای لێ بێت) ئەنجامی داوە.
٥. واتای (وَإِن كُنتُم مِّن قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ):

ئەمەش ئاماژەیە بۆ ئەوەی کە ئێوە پێش ئەم هیدایەت و قورئان و پێغەمبەرە، لە گومڕایی و بێ ئاگاییدا بوون. ئیبن کەسیر دەڵێت هەموو ئەو بۆچوونانە (کە مەبەست هیدایەتە یان قورئانە یان پێغەمبەرە) نزیکن لە یەکتر و هەموویان ڕاستن و تەواوکەری یەکترین.

(1) تفسیر القرآن العظیم (1/351-353)

مناقشە و پوختەی وانەکانی ئایەت (١٩٨)ی سوورەتی بەقەرە:
ئەم ئایەتە ڕێنماییەکی خواییە بۆ حاجیان کە گومانیان لەبارەی بازرگانی لە کاتی حەجدا هەبوو، لەکاتێکدا بازرگانی بەشێکی گرنگی بژێوی ژیانیان بوو. خوای گەورە بە دابەزاندنی ئەم ئایەتە، ناڕەحەتی و گومانی لەسەر لابردن و مۆڵەتی بازرگانیی پێدان، لەپاڵ ئەوەشدا فەرمانی پێ کردن کە لە کاتی گەڕانەوەیان لە عەرەفە بۆ موزدەلیفە (مەشعەری حەرام)، زیکری خوا بکەن.
پوختەی بابەتە سەرەکییەکان:
١. بازرگانی لە حەجدا:
هەموو گێڕانەوەکان پشتڕاستی ئەوە دەکەنەوە کە بازرگانی لە کاتی حەجدا ڕێگەپێدراوە و حەجی حاجیەکەش دروستە.
ڕای جیاواز (وەک ئەوەی لە سەعیدی کوڕی جوبەیرەوە بە هەڵە گێڕدراوەتەوە) ڕایەکی لاواز و شازە و پێچەوانەی کۆدەنگیی زانایان و دەقی ئایەتەکەیە. هەروەها ئەو گێڕەرەوەیەی ئەو وتەیەی پێ گوتراوە (عەبدولکەریمی کوڕی ئەبی موخاریق) لاوازە، بۆیە کاری پێ ناکرێت.
٢. سنووری جوگرافیی عەرەفە و موزدەلیفە:
بەپێی گێڕانەوەکان، دۆڵی "عەرەنە" بەشێک نییە لە عەرەفە.
دۆڵی "موحەسیر"یش بەشێک نییە لە موزدەلیفە.
٣. ئاستی فەرمانی وەستان لە عەرەفە:

ئایەتەکە بە تەنیا ئاماژە بە "ڕۆکنی" وەستانی عەرەفە ناکات (وەک ئەوەی فەخرەدین ڕازی بۆچوونی هەبوو)، بەڵکو بەڵگەی پێویست بۆ وجوبی وەستان لە عەرەفە لە ئایەتەکانی دواتردا و بە فەرمانی "ثُمَّ أَفِيضُوا..." (پاشان لەوێوە بگەڕێنەوە کە خەڵکی لێیەوە دەگەڕێنەوە) دێتە کایەوە.

وانە و ئەنجامەکان (ما یستفاد):

کۆکردنەوەی دونیا و قیامەت: ئیسلام دژی بەدەستهێنانی ڕزق و بازرگانی نییە، بەڵکو فێرکارییەکی هاوسەنگە کە بازرگانیی دونیایی و پاداشتی قیامەت بەیەکەوە گرێ دەدات.

زیکر، بنەمای حەجە: سەرەڕای ڕێگەپێدانی بازرگانی، خوای گەورە حاجیانی ئاگادار کردووەتەوە کە بازرگانی نابێتە ببێتە هۆکارێک بۆ ئەوەی لە زیکری خوا و ئامانجی سەرەکیی حەج غافڵ ببن.

بەخشندەیی خوا: زیکری خوا لە مەشعەری حەرامدا، دەرخەری سوپاسگوزاریی حاجیانە بۆ ئەو هیدایەتەی کە خوا پێی بەخشیون بۆ ئەنجامدانی حەج بەو شێوەیەی کە ئیبراهیم (سەلامی خوای لێ بێت) ئەنجامی داوە.

سەلماندنی نیعمەتی هیدایەت: خوای گەورە ئەوە بە بیر حاجیان دەهێنێتەوە کە پێش ئەم ڕێنماییە و پێش هاتنی ئیسلام، لە گومڕایی و نەزانیدا بوون، بۆیە پێویستە بەردەوام بەهۆی هیدایەتەکەیەوە سوپاسگوزاری بن.

(1) أحكام القرآن لە (386/1)

(2) المصنف (الجزء المفقود ص445)

(3) التقريب (ص361)

مناقشە زانستییەکان و دەرەنجامەکان:

١. ئاماژەدان بە وجوبی وەستان لە عەرەفە:

بەپێی وتەی جەساس، هەرچەندە ئایەتی ١٩٨ ڕاستەوخۆ باس لە "ڕۆکنی" وەستان ناکات، بەڵام فەرمانی "ثُمَّ أَفِيضُوا..." (پاشان لەوێوە بگەڕێنەوە) ئاماژەیەکی

ناڕاستەوخۆیە بۆ ئەوەی کە وەستان لە عەرەفە واجبە، چونکە گەڕانەوە (ئیفاضە) ناکرێت بەبێ ئەوەی پێشتر کەسەکە لەوێ ئامادە بووبێت.

٢. مەبەست لە زیکری خوا لە "مەشعەری حەرام":

لێکۆڵینەوە لەسەر ئەوەی کام جۆرە زیکرە لە موزدەلیفە واجبە، دەگاتە ئەم ئەنجامانە: زیکری شەوانە (دوای نوێژی مەغریب و عیشا): ئەمە بە بەڵگەی فەرموودەکان کە دەڵێن پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) لەو شەوەدا نووستووە، بڕاوەتەوە و بە "واجب" دانانرێت.

زیکری ڕەها (بە گشتی): هیچ زانایەک نییە بڵێت لەدوای نوێژی بەیانی زیکری گشتی واجبە.

نوێژی بەیانی (صلاة الصبح): ئەمە ئەو جۆرە زیکرەیە کە زانایان لەسەری کۆکن و بە پێویست و واجب دەزانرێت لە موزدەلیفەدا بکرێت، چونکە فەرموودەی "عروة بن مضرس" سەلمێنەری تەواوبوونی حەجە بە ئامادەبوون لەو کاتەدا.

٣. ڕێگەپێدان بۆ لاوازان:

ئەو مۆڵەتەی پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) بە لاوازان و ئافرەتان و منداڵانی داوە کە بە شەو موزدەلیفە بەجێبهێڵن، لە چوارچێوەی ئەو "سووککاری و ڕێگەپێدانانەیە" (تەرەخس) کە لە ئیسلامدا هەیە.

جیاوازیی نێوان عەرەفە و موزدەلیفە لەم ڕووەوە ئەوەیە کە عەرەفە "ڕوکن"ە و نابێت بەبێ کاتەکەی جێبهێڵرێت، بەڵام موزدەلیفە ئەرکەکەی دەکرێت بە نوێژ و زیکر جێبەجێ بکرێت، بۆیە لە کاتی پێویستدا دەکرێت سووککاری تێدا بکرێت.

دەرەنجامی کۆتایی:

ئەم ئایەتانە دەخەنە ڕوو کە ئیسلام ئایینێکی واقیعییە؛ لەلایەک بازرگانی و ڕزق پەیداکردن لە کاتی حەجدا حەڵاڵ دەکات بۆ ئەوەی حاجیان بژێوی ژیانیان دابین بکەن، لەلایەکی تریشەوە پەیڕەوانی هان دەدات کە لەو کاتە پیرۆزانەدا (وەک موزدەلیفە) بە نوێژ و زیکر و ستایشی خوا، سوپاسگوزاریی ئەو هیدایەتە بکەن کە پێی بەخشیون.

(1) أحكام القرآن لە (387/1)

(2) أحكام القرآن له (1/387-393)

(3) أحكام القرآن له (1/138)

(4) أحكام القرآن له (1/137)

پوختەی تێبینی و ڕاڤەی کۆتایی:

١. سەبارەت بە کۆدەنگییەکان (ئێجماع) لای قورتوبی:

نووسەر ئاماژە بەوە دەکات کە قورتوبی چەند کۆدەنگییەکی گواستووەتەوە، وەک:

ئەگەر حاجی لە موزدەلیفە بوەستێت بەڵام زیکری خوا نەکات، حەجەکەی تەواوە.

ئەگەر خۆر لە ڕۆژی قوربان هەڵهات، کاتی وەستان لە موزدەلیفە (جەمەع) کۆتایی دێت.

ئەگەر کەسێک لە موزدەلیفە بخەوێت و نوێژەکەی لەگەڵ ئیمام لەدەست بچێت، حەجەکەی تەواوە.

نووسەر تێبینی ئەوە دەکات کە گواستنەوەی "کۆدەنگی" (ئێجماع) زۆرجار جێگەی مشتومڕە وەک چۆن ئیبن حەزم و ئیبن تەیمییە لە کتێبەکانیاندا ڕەخنەیان لێ گرتووە، چونکە هەندێک جار ئەو کۆدەنگییانە بە شێوەیەکی گشتی و بێ وردبینی گوازراونەتەوە.

٢. ڕوونکردنەوەی فەرموودەکان (ئاسەوارەکان):

فەرموودەی عەبدولڕەحمانی کوڕی ئەسوەد: نووسەر بە لاوازی دەزانێت و پێویست بە وەڵامدانەوە ناکات.

فەرموودەی ئیبن عومەر: نووسەر پێی وایە مەبەستی ئەوە بووە کە موزدەلیفە بەشێکە لەو ناوچانەی "مەشعەر"ی تێدا دەکرێت، نەک ئەوەی هەموو ئەو سنوورە بە مانای "مەشعەری حەرام"ی دیاریکراو بێت بۆ وەستانی سەرەکی.

٣. شێوازی نووسین و هەڵبژاردنی سەرچاوەکان:

نووسەر ئاماژە بەوە دەکات کە گەڕانەوە بۆ کتێبەکانی وەک "سویوگی"، "تەبەری"، و "قورتوبی" بۆ وەرگرتنی فەرموودە و ڕوونکردنەوەی مناسکەکان زۆر بووە، بەڵام ئەو تەنها ئەوانەی هەڵبژاردووە کە پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆ و قووڵیان بە تەفسیری ئایەتەکانەوە هەیە.

ئامانجی نووسەر: دوورکەوتنەوە بووە لە درێژدادڕیی بێزارکەر کە هیچ زیادەیەک بۆ تەفسیری ئایەتەکان ناکات. نووسەر پێی وایە بەرفراوانکردنی باسەکان لەبارەی فەزڵی ڕۆژی عەرەفە و ورەکارییەکانی نوێژ لە موزدەلیفە، زیاتر بۆ کتێبەکانی فیقهـ و ژیاننامە (سیرە) دەگەڕێتەوە، نەک تەفسیری قورئان.

دەرەنجام:

توێژینەوەکە هەوڵیداوە لە نێوان لێکدانەوەی ڕستەکان و ڕای زانایان هاوسەنگییەک ڕابگرێت، بەبێ ئەوەی بە تەواوی خۆی لە وردەکارییە فیقهییەکان ون بکات کە لە دەرەوەی ئەرکی تەفسیری ڕاستەوخۆی ئایەتەکەن.

(1) الجامع لأحكام القرآن (2/798-799)

(2) ص 10-11 ، 20،23،25 وغيرها

تێبینی جوگرافی (عەرەنە و موحەسیر):

عەرەنە: بە هیچ شێوەیەک بەشێک نییە لە عەرەفە.

دۆڵی موحەسیر: بە هیچ شێوەیەک بەشێک نییە لە موزدەلیفە.

نووسەر ئاماژە بەوە دەکات کە نەهێنانی ناوی ئەم دوو شوێنە لە زۆربەی فەرموودەکاندا جێگەی سەرسوڕمان یان "کێشە" (ئیشکال) نییە، چونکە بە دەرکردنیان لەو ناوچانە بە "بنەما" و ڕاستییەکی زانراو دادەنرێت.

٢. لێکدانەوەی زماناوانی وشەکان:

واتای (أفيضوا - ئیفاضە):

فەخرەدین ڕازی واتای ئەم وشەیە بەم شێوەیە ڕوون دەکاتەوە:

بنچینەی وشەکە لە "دەرپەڕین و بڵاوبوونەوەی شت"ەوە هاتووە. وەک چۆن ئاو بە لێشاو دەڕژێت، یان تیرەکان لە یاریی "مەیسیر"دا بڵاو دەکرێنەوە.

کە دەوترێت "أَفَضْتُمْ" (ڕژان یان بە لێشاو گەڕانەوە)، واتە بە کۆمەڵ و بە لێشاو کەوتوونەتە ڕێ. ئەمە دەربڕینێکە بۆ گەڕانەوەی حاجیان بە جۆش و خرۆش و بە کۆمەڵ لە عەرەفە.

واتای (عرفات - عەرەفات):

ئیبن جەریری تەبەرەی باس لە ڕای زمانەوانان دەکات سەبارەت بەو وشەیە:

بەرهەمهاتنی وشەکە: ئایا ناوی ناوچەیەکی دیاریکراوە یان کۆمەڵە شوێنێکە؟

ڕای نەحوییە بەسرییەکان: وشەکە لە بنەڕەتدا ناوی کۆمەڵ (جەماعات) بووە، وەک "مومینات". کاتێک بۆ ناونانی یەک بقعە (شوێنی دیاریکراو) بەکار هاتووە، ئەوا بە "تەنوین" (سەرف) خوێندراوەتەوە، چونکە لە بنەڕەتدا وشەکە بە تەنوینەوە بووە پێش ئەوەی ببێتە ناوی ئەو ناوچەیە.

بۆچوونی تر: هەندێک لە عەرەبەکان بە "تەنوین" نەیانخوێندووەتەوە، بەڵام ئەمە لای زمانەوانان بۆچوونێکی لاوازە و پێچەوانەی ڕێسای بەهێزە.

بەراوردکردن: وشەکە لە ڕووی ڕێزمانییەوە بەراورد کراوە بە وشەی "أذرعات" و "عانات" کە ناوی شوێنن.

تێبینی: ئەم بەشە جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە دەقە ئایینییەکان و مناسکەکانی حەج، نەک تەنها لە ڕووی فیقهییەوە، بەڵکو لە ڕووی زمانەوانی و جوگرافییەوە زۆر بە وردی داڕێژراون و لێکدانەوەی ڕاستەقینەی ئایەتەکان پشت بە تێگەیشتنی وردی زمانەوانیی عەرەبی دەبەستێت.

(1) الجامع لأحكام القرآن (2/790-791)

(2) مفاتيح الغيب (5/172)

ڕای نەحوییەکانی کوفە:

پێیان وایە "عەرەفات" وشەیەکی "سەرفکراو"ە (تەنوین وەردەگرێت) چونکە لە بنەڕەتدا ناوی کۆمەڵ (جەماعات) بووە بە تائی مۆنەثەوە. کاتێک وەک ناوی کەس یان شوێنێک بەکار هاتووە، لەسەر ڕێسای ڕەسەنی خۆی ماوەتەوە (تەنوین).

هەندێکی تریان دەڵێن: "عەرەفات" وشەیەکی گواستراوە نییە، بەڵکو خودی شوێنەکە و چواردەوری بەو ناوە ناونراون. پێیان وایە ئەم شێوازە تەنها لە ناوی شوێناندا دروستە.

٢. ڕای فەخرەدین ڕازی:

ڕازی وشەی "عەرەفات" بە کۆی وشەی "عەرەفە" دەزانێت.

بەراوردی دەکات بە دەستەواژەکانی وەک "ثوب أخلاق" (جلی دڕاو) یان "أرض سباسب" (زەویی بەرتەسک).

واتای ئەوەیە کە هەر پارچە زەوییەکی ئەو ناوچەیە پێی دەوترێت "عەرەفە"، بۆیە کۆی ئەو پارچانە پێکەوە ناونراون "عەرەفات".

سەبارەت بە پرسیاری "بۆچی ممنوع من الصرف نییە؟" (وەک ئافرەت و شوێنەکان تەنوین وەرناگرن)، وەڵام دەداتەوە: چونکە لە بنەڕەتدا ئەم وشەیە ناوی یەک پارچە زەوی نەبووە، بەڵکو ناوی کۆمەڵێک پارچە بووە، بۆیە بە "عەلەم" (ناونیشانی دیاریکراو) دانانرێت بۆ کۆی شوێنەکە.

٣. ڕای زەمەخشەری و ڕەخنەی ئیبن مونیر:

زەمەخشەری: دەڵێت ئەو "تاء"ی لە وشەکەدا هەیە، تائی مۆنەث نییە، بەڵکو تائی کۆی مۆنەثە (لەگەڵ ئەلفەکەی پێشی). بۆیە بە لای ئەوەوە تەنها یەکێک لە هۆکارەکانی "ممنوع من الصرف" (تأنیث) هەیە، نەک دوو، هەر بۆیە تەنوین وەردەگرێت.

ڕەخنەی ئیبن مونیر: ڕەخنە لە زەمەخشەری دەگرێت و دەڵێت: ئەم ڕایە لاوازە. ئەگەر بەپێی قسەی زەمەخشەری بێت، ئەگەر ئافرەتێک ناوی بنێین "موسلیمات"، نابێت تەنوین وەربگرێت، لەکاتێکدا بەپێی ڕێسای ڕاستی عەرەبی، لەو حاڵەتەدا تەنوین وەرگرتن (سەرفبوون) باشترین و ڕاستترین شێوازە.

ئەنجام:

ئەم مشتومڕە زمانەوانییانە دەریدەخەن کە زانایانی عەرەب چەندە بە وردی لە ڕێزەکانی وشەی "عەرەفات" و ڕەهەندە ڕێزمانییەکانی کۆڵیوەتەوە، بەجۆرێک کە تەنانەت وشەیەکیش بەبێ ڕیشەسازیی زمانەوانی لای ئەوان نەماوەتەوە. ئەمە ئەوە نیشان

دەدات کە "عەرەفات" لەلای عەرەب تەنها ناوێک نەبووە، بەڵکو وشەیەک بووە پڕ لە واتای جوگرافی و مێژوویی.

(1) جامع البيان (285/2-286)

(2) مفاتيح الغيب (173/5)

(2) الكشاف مع الإنصاف (348/1)

لێکدانەوەی قیرائاتەکان:

١. خوێندنەوەی زیادکراو (قراءات تفسيرية):

بەپێی گێڕانەوەکانی ئیبن عەبدوڵڵا، ئیبن مەسعوود و ئیبن زوبەیر، لە قیرائاتی ئەواندا زیادەی (في مواسم الحج) هەیە.

زانایان (وەک ئیبن عەتییە و ئەبو حەیان) جەخت لەوە دەکەنەوە کە ئەم زیادەیە تەنها "قیرائاتی تەفسیرییە"؛ واتە بۆ ڕوونکردنەوەی واتای ئایەتەکە زیاد کراوە، نەک وەک بەشێک لە دەقی قورئان.

٢. حوکمی ئەم قیرائاتانە:

شازن: ئەم قیرائاتانە بە "شاز" هەژمار دەکرێن و نابێت لە نوێژ یان خوێندنی قورئاندا بەکاربهێنرێن، چونکە پێچەوانەی نووسینی "موسحەفی عوسمانی" (سەوادولموسحەف)ن.

هۆکاری زیادەکان: ئیبن زوبەیر و عەتا زیاتریان لە دەقەکەدا بەکارهێناوە (وەک: "لا جناح عليكم"، "فابتغوا حينئذ")، بەڵام ئەمەش وەک قیرائاتی شاز دەبینرێت.

٣. ڕای نووسەر:

نووسەر پێی وایە ئەم زیادانە پێدەچێت لە ئەنجامی هەڵەی گێڕانەوە (وەهم) لەلایەن گێڕەرەوەکانەوە ڕووی دابێت، یان بە مەبەستی ڕوونکردنەوەی واتای ئایەتەکە زیاد کرابن، نەک ئەوەی لە بنەڕەتدا بەشێک بووبن لە قورئان.

ئەنجام:

ئەم وردەکارییانە جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە کە قورئان لە ڕووی دەقەوە پارێزراوە و هیچ زیادەیەک، تەنانەت ئەگەر لە زانایانی گەورەشەوە هاتبێت (وەک هاوەڵانی پێغەمبەر)، ئەگەر پێچەوانەی قورئانی نووسراو (موسحەف) بێت، وەک "قیرائاتی شاز" یان "تەفسیر" مامەڵەی لەگەڵدا دەکرێت و دەق قورئانی پێ ڕاست ناکرێتەوە.

(1) المحرر الوجيز (274/1)

(2) البحر المحيط (94/2)

ئەم ئایەتە ﴿ثم أفيضوا من حيث أفاض الناس واستغفروا الله إن الله غفور رحيم﴾ بریتییە لە ئایەتی ١٩٩ لە سوورەتی بەقەرە.
لێرەدا پوختەی ئەو ڕیوایەتانە دەخەینە ڕوو کە سەبارەت بە هۆکاری دابەزینی ئەم ئایەتە هاتوون:

ڕیزبەندی گێڕانەوەکان و ناوەڕۆکەکانیان:
١. ئیبن عەباس: باس لەوە دەکات کە پێغەمبەر (ص) شوێنی وەستانی بۆ عەرەفە بەرز کردەوە و فەرمانی بە قورەیش کرد لەوێ بوەستن.
٢. ئیبن عەباس (دووەم): جەخت لەسەر ئەوە دەکات کە "ناس" واتە خەڵکی یەمەن و گشتی عەرەب، و داوای لێخۆشبوون بۆ گوناهەکان.
٣. ئیبن زوبەیر: ڕوونی دەکاتەوە کە قورەیش لە موزدەلیفە دەوەستان و خوا ئەو جیاکارییەی پێ قەدەغە کردن.
٤. ئەسما کچی ئەبووبەکر: ئاماژە بەوە دەکات کە جگە لە "شەیبەی کوڕی ڕەبیعە"، هەموو قورەیش لە موزدەلیفە دەوەستان.

٥. عائیشە (دایکی باوەڕداران): بە وردی باسی گرووپی "حومس" دەکات و ئەوەی کە چۆن پێش ئیسلام لە موزدەلیفە دەوەستان.

٦. عائیشە (بە گێڕانەوەی هیشامی کوڕی عروە): باسی ئەوە دەکات کە قورەیش جلوبەرگیان دەبەخشی بەوانی تر بۆ تەواف، و خۆیان لە موزدەلیفە دەوەستان.

٧. عروە کوڕی زوبەیر: لە نامەیەکدا بۆ عەبدولملیکی کوڕی مەروان، مێژووی "حومس" و عەشیرەتە هاوپەیمانەکانی قورەیش ڕوون دەکاتەوە.

٨. موجاهید: باسی ئەوە دەکات قورەیش دەیانگوت ئێمە "خەڵکی حەرەم"ین و نابێت لێی دەربچین.

٩. موجاهید (دووەم): باس لە فەزڵی ڕۆژی عەرەفە و دابەزینی خوا بۆ ئاسمانی دنیا دەکات.

١٠. زوهری: دەڵێت قورەیش دەیانگوت ئەگەر لە حەرەم دەربچین، خەڵک ڕێز لە حەرەمی ئێمە ناگرن.

١١. عەتا: دەڵێت "ناس" واتە جەماوەری خەڵک.

١٢. قەتادە: باسی ئەوە دەکات قورەیش لە "مەغەممەس" دەوەستان و دەیانگوت ئێمە خەڵکی خواپین.

١٣. سەدی: دەڵێت قورەیش بە گەورەیی خۆیانیان دەزانی لەگەڵ عەرەبی تر لە عەرەفە بوەستن.

١٤. ڕەبیع: وەک قەتادە، جەخت لەوە دەکاتەوە کە قورەیش دەیانگوت ئێمە خەڵکی حەرەمین و نابێت لێی دەربچین.

١٥. زەحاک: دەڵێت مەبەست لە "ناس" لە ئایەتەکەدا ئیبراهیمە (سەلامی خوای لێ بێت).

١٦. زەحاک (دووەم): دەڵێت مەبەست لە "ناس" بریتییە لە ئیمام (پێشەوای حەج).

پوختەی دەرەنجامی ئەم گێڕانەوانە:

ئەم ١٦ گێڕانەوەیە لە بنەڕەتدا سێ خاڵی سەرەکی دەخەنە ڕوو:

هۆکاری مێژوویی: قورەیش و هاوپەیمانەکانیان (حومس) لە سەردەمی جاهلیەتدا خۆیان لە عەرەفە بەدوور دەگرت چونکە بە دەرەوەی حەرەمیان دەزانی.

سوننەتی ئیبراهیمی: خوای گەورە بەم ئایەتە گەڕاندیانەوە بۆ سەر سوننەتی ڕەسەنی ئیبراهیم کە وەستان بوو لە عەرەفە.

یەکسانبوون: ئیسلام بەم ئایەتە کۆتایی بە "چینایەتی" هێنا و هەموو حاجیانی لە عەرەفە کۆ کردەوە، بێ جیاوازیی نێوان قورەیش و عەشیرەتەکانی تر.

ئەگەر پرسیارێکت لەسەر گێڕەرەوەیەکی دیاریکراو هەیە، دەتوانیت ئاماژەی پێ بکەیت.

پوختەی ڕیوایەتەکان سەبارەت بە (ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ):

١. کێشەی "حومس" (قورەیش و هاوپەیمانەکانی):

زۆربەی ڕیوایەتەکان (لەوانە لە عائیشە، ئەسما، ئیبن عەباس، موجاهید و قەتادە) کۆکن لەسەر ئەوەی کە لە سەردەمی جاهلیەتدا "قورەیش" و ئەو عەشیرەتانەی پێیان دەوترا "حومس" (وەک: بەنوو عامر، خوزاعە، و کینانە)، خۆیان بە "خەڵکی حەرەم" دەزانی و بە گەورەیی خۆیانیان دەزانی لە عەرەفە بوەستن، بۆیە تەنها لە "موزدەلیفە" یان "مەغەممەس" دەوەستان و دەیانوت: "ئێمە خەڵکی حەرەمین و ناکرێت لە سنوورەکەی دەرچین".

٢. فەرمانی خوا بۆ یەکسانبوون:

خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند بۆ ئەوەی قورەیش و هاوپەیمانەکانی ناچار بکات کە لە عەرەفە بوەستن و لەوێوە بگەڕێنەوە (ئیفاضە بکەن)، وەک چۆن سەرجەم عەرەبەکانی تر دەیکەن. بەمەش پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) یەکخستنەوەی مەراسیمی حەجی بە شێوەی سوننەتی ئیبراهیم و ئیسماعیل (سەلامی خوایان لێ بێت) بەرقەرار کرد.

٣. واتای "ناس" (خەڵک):

لە ڕیوایەتەکاندا چەند بۆچوونێک بۆ واتای "ناس" لە ئایەتەکەدا هاتووە:

مەبەست گشت عەرەبە (جەماوەری خەڵک) کە لە عەرەفەوە دەگەڕانەوە.

هەندێک دەڵێن مەبەست ئیبراهیم (سەلامی خوای لێ بێت)ە کە سوننەتەکەی داناوە.

هەندێکی تر دەڵێن مەبەست "ئیمام" (پێشەوای حەج)ە.

٤. واتای (وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ):

واتە داوای لێخۆشبوون بکەن بۆ ئەو گوناهانەی پێشتر کردووتانە و بۆ ئەو هەڵانەی لە کاتی جاهلیەتدا لە مناسکی حەجدا ئەنجامتان داوە. خوای گەورە "غەفور"ە بۆ ئەو کەسەی تەوبە دەکات و "ڕەحیم"ە بۆ ئەو کەسەی لەسەر تەوبە دەمرێت.

دەرەنجامی گشتی:

ئەم ئایەتە کۆتایی هێنا بە جیاکارییەکی چینایەتی و عەشیرەتی لە حەجدا و سەرجەم حاجیانی خستە ژێر یەک یاسا و یەک شوێنی وەستان (عەرەفە)، کە ئەمەش نیشانەی یەکسانیی باوەڕدارانە لەبەردەم خوادا.[11]

ئەمەش پوختەی واتای ئەم ئایەتانە لە لێکدانەوەکانی ئیبن جەریری تەبەریدا :

١. کێ مەبەستە بە فەرمانی "ثُمَّ أَفِيضُوا..."؟

---

[11] پوختەی پەراوێزەکان لە ڕووی زانستییەوە:

١. پەراوێزی ١ (ئیبن عەباس): گێڕانەوەکە لە ئیبن جەریر تەبەریدا هاتووە، بەڵام "لاوازە" چونکە لە سەنەدەکەیدا کەسێک هەیە بە ناوی "حوسێن کوڕی عەبدوڵڵا" کە زانایان لاوازیان کردووە.

٢. پەراوێزی ٢ (تەفسیری ئیبن عەباس): ئەمە لە "تەنویری میقیاس"دا هاتووە و بە "مەوزوع" (دروستکراو) دادەنرێت، چونکە سەنەدەکەی (سەدیی بچووک و کەلبی) زۆر لاوازن و متمانەیان پێ ناکرێت.

٣. پەراوێزی ٣ (ئیبن زوبەیر): تەبرانی گێڕاویەتەوە، بەڵام سەنەدەکەی مشتومڕی زۆری لەسەرە و کەسێک تێیدایە بە ناوی "سەعید کوڕی مەرزبان" کە قسەی زۆری لەسەر کراوە.

٤. پەراوێزی ٤ (ئیبن مونزیر): سەرچاوەکەی لە "ئەلدور"دا ئاماژەی پێکراوە، بەڵام نووسەر دەڵێت دەقەکەی بە تەواوی دەست نەکەوتووە.

٥. پەراوێزی ٥ (عائیشە): سەنەدێکی بەهێزە و هەموو کتێبە سەرەکییەکانی فەرموودە (بوخاری، موسلیم، تەبەرەی، و ئەوانی تر) گێڕاویانەتەوە.

٦. پەراوێزی ٦ (عائیشە): ئەمیش لە بوخاری و موسلیمدا هاتووە و سەنەدەکەی ڕاستە.

٧. پەراوێزی ٧ (عروە کوڕی زوبەیر): لە تەبەرەییدا هاتووە و سەنەدەکەی سەحیحە. ئەمە باسی "حومس" دەکات وەک ملەتێکی تایبەت بە قورەیش.

٨. پەراوێزی ٨ (موجاهید): لە تەبەرەییدا هاتووە و سەنەدەکەی سەحیحە.

٩. پەراوێزی ٩ (موجاهید): لە تەبەرەییدا هاتووە، بەڵام بەهۆی "موحەممەد کوڕی حەمید"ەوە لاوازە.

١٠. پەراوێزی ١٠ (زوهری): لە "عەبدولڕەززاق"دا هاتووە و سەنەدەکەی سەحیحە.

١١. پەراوێزی ١١ (عەتا): لە تەبەرەییدا هاتووە، بەڵام بەهۆی "موحەممەد کوڕی حەمید"ەوە لاوازە.

١٢. پەراوێزی ١٢ (قەتادە): لە تەبەرەییدا هاتووە و سەنەدەکەی سەحیحە.

١٣. پەراوێزی ١٣ (سەدی): لە تەبەرەییدا هاتووە و سەنەدەکەی "باشە" (جەییدە).

١٤. پەراوێزی ١٤ (ڕەبیع): لە تەبەرەییدا هاتووە، بەڵام لاوازە چونکە کەسێک لە سەنەدەکەیدا نادیارە (مەجهول).

١٥. پەراوێزی ١٥ (زەحاک): لە ئیبن ئەبو حاتەم و تەبەرەییدا هاتووە، بەڵام "ئەبو بەستام" تێیدایە کە زانایان بە لاوازیان داناوە.

١٦. پەراوێزی ١٦ (زەحاک): لە ئیبن ئەبو حاتەمدا هاتووە و سەنەدەکەی حەسەنە (باشە).

تێبینی گشتی:

نووسەر لە پەراوێزەکاندا ئاماژەی بەوە کردووە کە "سوبوگی" زۆرێک لەم گێڕانەوانەی لە کتێبی "ئەلدور ئەلمەنسوور"دا نەهێناوە، یان هەندێکجاریان بە هەڵە ئاماژەی پێ کردووە.

ئەم وردەکارییانە دەریدەخەن کە نووسەر بۆ سەلماندنی هۆکاری دابەزینی ئایەتەکە، بە وردی سەیری سەنەدی هەر گێڕانەوەیەکی کردووە و جیاوازیی نێوان گێڕانەوەی سەحیح، حەسەن و لاوازی دیاری کردووە.

بۆچوونی یەکەم: قورەیش و هاوپەیمانەکانیان (حومس) کە لە جاهلیەتدا لەبەر ڕێزگرتن لە حەرەم، لە عەرەفە نەدەوەستان و تەنها لە موزدەلیفە دەوەستان. خوای گەورە لە ئیسلامدا فەرمانی پێ کردن لەگەڵ خەڵکی تر لە عەرەفە بوەستن.

بۆچوونی دووەم: هەموو موسڵمانان بەگشتی و مەبەست لە "ناس" (خەڵک) پێغەمبەر ئیبراهیمە (سەلامی خوای لێ بێت).

ڕای ئیبن جەریر: بە دروستترینی دەزانێت کە ئایەتەکە تایبەتە بە قورەیش و هاوپەیمانەکانیان (حومس)، چونکە ئەوە کۆدەنگیی مفسیرانی پێشینە.

٢. ڕێکخستنی کاتەکان (موقەدەم و موئەخخەر):

ئیبن جەریر ئاماژە بەوە دەکات کە ئەم ئایەتە لە ڕووی کاتەوە لە "موقەدەم و موئەخخەر"دایە؛ واتە هەرچەندە لە دەقەکەدا دوای باسی وەستانی موزدەلیفە هاتووە، بەڵام مەبەست لێی گەڕانەوەیە لە عەرەفەوە.

ئەگەر کۆدەنگیی زانایان لەسەر ئەوە نەبوایە کە ئەم ئایەتە بۆ قورەیشە، ئیبن جەریر دەیوت: ڕای زەحاک باشترە کە دەڵێت مەبەست لە "ناس" ئیبراهیمە (سەلامی خوای لێ بێت)، چونکە ئیفاضە (گەڕانەوە) لە عەرەفە پێش وەستان لە موزدەلیفەیە.

٣. بەکارهێنانی وشەی "ناس" بۆ تاک:

هەندێک کەس پرسیاریان کردووە: چۆن "ناس" (جەماوەر) بەکارهاتووە لەکاتێکدا مەبەست ئیبراهیم یان تەنها قورەیشە؟ ئیبن جەریر وەڵام دەداتەوە کە ئەمە لە زمانی عەرەبیدا باوە؛ زۆر جار وشەی کۆ (جەماوەر) بەکاردێت بۆ ئاماژەدان بە کەسێکی دیاریکراو (وەک ئەوەی لە قورئاندا دەفەرموێت: {الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ} کە مەبەست تەنها یەک کەس بووە).

٤. واتای (وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ):

واتە دوای ئەوەی لە عەرەفەوە گەڕانەوە بۆ موزدەلیفە و زیکری خواتان کرد، داوای لێخۆشبوون لە خوا بکەن.

بەپێی ئەو فەرموودانەی ئیبن جەریر هێناونی، خوای گەورە لەو کاتەدا (بەرەبەیانی موزدەلیفە) گوناهی حاجیان دەبەخشێت و لێیان دەبووڕێت.

٥. پوختەی دەرەنجامی تەبەرەی:

ئایەتەکە هاندانی حاجیانە بۆ گەڕانەوە بۆ سەر سوننەتی ڕەسەنی ئیبراهیم (ع) و وازهێنان لە دابونەریتی جاهلییەت.

دوای تەواوکردنی ڕوکنەکانی عەرەفە، بەردەوام بن لە زیکر و پاڕانەوە لە موزدەلیفە و داوای لێخۆشبوون بکەن، چونکە خوا لێخۆشبوو و بە بەزەییە.

(1) جامع البیان (2/291-295)

پوختەی لێکدانەوەی فەخرەدین ڕازی بۆ ئایەتی (١٩٩)ی سوورەتی بەقەرە :

١. بۆچوونی یەکەم (ڕای زۆربەی زانایان):

مەبەست لە "ئافیزوو" (گەڕانەوە/ئیفاضە) گەڕانەوەیە لە عەرەفات.

ئەم فەرمانە تایبەت بووە بە قورەیش و هاوپەیمانەکانیان (حومس)، کە پێشتر لە جاهلیەتدا لەبەر ڕێزگرتن لە حەرەم، لە عەرەفە نەدەوەستان و تەنها لە موزدەلیفە دەوەستان. خوای گەورە لەم ئایەتەدا فەرمانی پێ کردن لە عەرەفەوە بگەڕێنەوە وەک ئەوەی سائر خەڵکی تر دەیکەن.

هەندێک دەڵێن ئایەتەکە گشتییە بۆ هەموو خەڵک و مەبەست لە "ناس" (خەڵک) پێغەمبەرانی وەک ئیبراهیم و ئیسماعیلە (سەلامی خوایان لێ بێت).

٢. بۆچوونی دووەم (ڕای زەحاک):

مەبەست لەم "ئیفاضە"یە، گەڕانەوەیە لە موزدەلیفەوە بۆ مینا لە ڕۆژی قوربان (پێش هەڵهاتنی خۆر). لەم ڕایەدا "ناس" واتە ئیبراهیم و ئیسماعیل و شوێنکەوتووانیان کە سوننەتیان وابوو پێش خۆر هەڵهاتن لە موزدەلیفەوە دەڕۆیشتن بۆ مینا.

٣. کێشە و وەڵامەکان (مناقشەی زانستی):

ئیشکال لەسەر بۆچوونی یەکەم: وشەی "ثُمَّ" (پاشان) بۆ ڕیزبەندییە، ئەگەر ئەم ئایەتە هەر باسی عەرەفە بێت، ئەوا دەبێتە دووبارەبوونەوەی بێ سوود (عەطفول شەیئ عەلانەفسی)، چونکە پێشتر لە ئایەتێکدا باسی عەرەفە کراوە.

وەڵام: ڕازی دەڵێت "ثُمَّ" لێرەدا بۆ ڕیزبەندیی هەواڵە نەک ڕیزبەندیی کردەوەکە خۆی، یان دەکرێت ڕیزبەندیی ئایەتەکان بە پێش و پاش (تەقدیم و تەئخیر) خوێندرابێتەوە.

ئیشکال لەسەر بۆچوونی دووەم: وشەی "مِنْ حَيْثُ" (لەو شوێنەوە) بۆ "شوێن" بەکاردێت نەک بۆ "کات"، لەکاتێکدا ئەم ڕایە دەیەوێت بە مانای کات (کاتەکەی ئیبراهیم) بەکاری بهێنێت.

وەڵام: زەمەن و شوێن زۆر جار لە یەکتر نزیکن، بۆیە گواستنەوە بۆ مانا مەجازییەکە لە زمانی عەرەبیدا دوور نییە.

٤. وتەی زوهری:

زوهری بۆچوونێکی سەیرتری هەیە و دەڵێت "ناس" لە ئایەتەکەدا مەبەست **ئادەم (ع)**ە. تەنانەت ئاماژە بە خوێندنەوەیەکی شازی "الناسي" (لەبیرکەر) دەکات، بەو واتایەی ئادەم ئەو پەیمانەی لەبیر چوو کە خوای گەورە لێی وەرگرتبوو، بۆیە ئەم سوننەتە (عەرەفە) بۆ یادکردنەوەی ئەو پەیمانەیە.

٥. واتای (وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ):

واتە داوای لێخۆشبوون بە زمان و تەوبەکردن بە دڵ.

سەبارەت بەوەی کەی ئەم لێخۆشبوونە ڕوو دەدات، زانایان جیاوازن: هەندێک دەڵێن لە کاتی جێێشتنی عەرەفە بۆ موزدەلیفە، هەندێکی تر دەڵێن لە کاتی جێێشتنی موزدەلیفە بۆ مینایە.

ئەنجام:

ڕازی جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە خوای گەورە لەم ئایەتەدا دەیەوێت حاجیان هان بدات کە حەجەکەیان پاک بکەنەوە لە هەموو ئەو داب و نەریتە جاهلیانەی کە پێشتر هەبوون، و بە داوای لێخۆشبوون لە خوا و گەڕانەوە بۆ سەر سوننەتی ڕەسەنی پێغەمبەران، حەجێکی تەواو و قەبووڵکراو بەدەست بهێنن.

(1) مفاتيح الغيب (5/180-183)

پوختەی ڕاڤەکانی ئیبن کەسیر:

١. واتای (ثُمَّ) و فەرمانی گەڕانەوە:

ئیبن کەسیر پێی وایە وشەی (ثُمَّ) لێرەدا بۆ ڕیزبەندیی هەواڵەکانە (عەطفول خەبەر)؛ واتە خوای گەورە فەرمانی داوە بەو کەسەی لە عەرەفە وەستاوە کە بەرەو موزدەلیفە بڕوات بۆ ئەوەی لە "مەشعەری حەرام" زیکری خوا بکات.

هەروەها فەرمانی پێ کردووە کە وەستانەکەی لەگەڵ "جەماوەری خەڵک" لە عەرەفە بێت، نەک وەک قورەیش کە لە جاهلیەتدا لەبەر ڕێزگرتن لە حەرەم، لە عەرەفە نەدەوەستان و لە سنووری حەرەمدا دەمانەوە و دەیانگوت: "ئێمە خەڵکی خواپین لە شارەکەی خۆی و دانیشتووی ماڵەکەی ئەوین".

٢. بۆچوونی دووەم (ڕای زەحاک):

ئیبن کەسیر ئاماژە بەوە دەکات کە لە گێڕانەوەیەکی بوخاریدا لە ئیبن عەباسەوە، بۆچوونێک هەیە کە دەڵێت مەبەست لە "ئیفاضە" (گەڕانەوە)، گەڕانەوەیە لە موزدەلیفەوە بۆ مینا بۆ ڕامی جەمرات.

ئیبن کەسیر ئەم ڕایەی زەحاک بە نموونە دەهێنێتەوە کە دەڵێت مەبەست لە "ناس" (خەڵک) لەو ئایەتەدا پێغەمبەر ئیبراهیمە (سەلامی خوای لێ بێت)، یان بە مانای "ئیمام" (پێشەوای حەج) هاتووە.

٣. فەرمانی داوای لێخۆشبوون (وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ):

ئیبن کەسیر تێبینی ئەوە دەکات کە خوای گەورە زۆر جار فەرمان دەکات بە زیکر و داوای لێخۆشبوون دوای تەواوبوونی عیبادەتەکان.

ئەمەش وەک سوپاسگوزاریەک و پاککردنەوەی کەموکوڕییەکانی ئەو عیبادەتەیە کە ئەنجام دراوە.

دەرەنجام:

بە کورتی، ئیبن کەسیر جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە ئەم ئایەتە بۆ ڕاستکردنەوەی هەڵەیەک بوو کە قورەیش لە کاتی جاهلیەتدا ئەنجامیان دەدا (خۆبەدوورگرتن لە وەستان لە عەرەفە)، و خوا فەرمانی پێ کردن کە شوێن هەموو خەڵکی تر بکەون و لەوێوە بگەڕێنەوە کە هەمووان لێی دەگەڕێنەوە. هەروەها جەخت لەسەر ئەوە دەکات کە داوای لێخۆشبوون لە خوا دوای تەواوبوونی عیبادەتەکانی حەج، بەشێکی دانەبڕاوی سوننەتی پێغەمبەرانە.

(1) تفسير القرآن العظيم (1/353-355)

پوختەی مناقشە و دەرەنجامەکانی ئایەت (١٩٩)

١. کێ مەبەستە لەم فەرمانە؟

ئەو گێڕانەوانەی هاتوون دەیسەلمێنن کە ئایەتەکە سەرجەم حاجیان دەگرێتەوە، بەڵام بە تایبەت قورەیش و هاوپەیمانەکانیان (حومس) دەکاتە ئامانج. فەرمانەکە بۆ ئەوەیە هەموو حاجیان لەو شوێنەوە بگەڕێنەوە (ئیفاضە بکەن) کە گشتی خەڵک لێیەوە دەگەڕێنەوە، نەک ئەو شوێنەی قورەیش لەبەر دابونەریتی جاهلییەت دایان نابوو. هەروەها جەخت لەسەر زۆریی داواکردنی لێخۆشبوون (ئیستغفار) دەکاتەوە لەو شوێنەدا، چونکە فەزڵ و پاداشتی گەورەی هەیە.

٢. مناقشەی زانستی لەسەر وشەی (ثُمَّ):

لێرەدا مشتومڕێک هەیە کە ئایا (ثُمَّ) بۆ ڕیزبەندیی کاتییە یان نا؟

ڕای زانایان: زۆربەی مفسیران دەڵێن (ثُمَّ) لێرەدا بۆ ڕیزبەندیی کاتی نییە، چونکە ئەگەر وابوایە، دەبوو ئەم ئایەتە دوای باسی عەرەفە بێت و ببێتە دووبارەبوونەوەی بێ سوود.

ڕای جەساس: زۆر بە جوانی وەڵامی ئەو گومانە دەداتەوە:

دەڵێت (ثُمَّ) دەکرێت بگەڕێتەوە بۆ سەرەتای باسی حەج، یان وەک (واو) بە مانای عەطف (بەستنەوە) بەکار هاتبێت.

خاڵێکی زۆر گرنگ: جەساس دەڵێت ئەو ئایەتەی پێشوو {فَإِذَا أَفَضْتُم مِّنْ عَرَفَاتٍ} هیچ ئاماژەیەکی "وجوب" (واجببوونی) وەستانی عەرەفەی تێدا نییە، بەڵام ئەم ئایەتەی ئێستا {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} هاتووە بۆ ئەوەی بە تەواوی "واجببوونی وەستان لە عەرەفە" بسەلمێنێت بۆ ئەو کەسانەی (وەک قورەیش) پێشتر وەستانیان تێدا نەکردبوو.

واتە، ئەم ئایەتە زیادەیە بۆ ڕوونکردنەوەی فەرزبوونی وەستانەکە، نەک بۆ دووبارەکردنەوەی هەمان بابەت.

وانەکان (ما يستفاد):

کۆتایهێنان به جیاکاری: ئایەتەکە کۆتایی بەو دابونەریتە جاهلییە هێنا کە قورەیش پێیان وابوو لەبەر ئەوەی خەڵکی حەرەمن، نابێت لە عەرەفە بوەستن. ئیسلام یەکسانیی لە نێوان سەرجەم حاجیاندا چەسپاند.

بەهای ئیستغفار: دوای بەجێهێنانی فەریزەی حەج، حاجیان هان دەدرێن بەرەو ئیستغفار و داوای لێخۆشبوون لە خوا، ئەمەش نیشانەی ئەوەیە کە هیچ عیبادەتێک بێ کەموکوڕی نییە و ئیستغفار ئەو بۆشاییانە پڕ دەکاتەوە.

سەلماندنی وجوب: ئەم ئایەتە بەڵگەیەکی بەهێزە بۆ فەرزبوونی وەستان لە عەرەفە بۆ هەموو کەسێک بەبێ جیاوازی، چونکە فەرمانی گەڕانەوە (ئیفاضە) بەبێ وەستانی پێشوەختە ناکرێت.

بە کورتی، ئیبن جەریر و جەساس و مفسیرانی تر ئەم ئایەتە وەک بناغەیەک بۆ یەکخستنی مناسکی حەج و نەهێشتنی جیاکاریی عەشیرەتی دەبینن.

(1) أحكام القرآن لە (1/387-388)

ئەمەش پوختەی مناقشەی کۆتایی و ڕای زانایان (وەک ئالوسی و نووسەر) سەبارەت بە واتای "ناس" و "خیتاب" لە ئایەتی (١٩٩)ی سووڕەتی بەقەرە، بە کوردیی سۆرانی:

مناقشەی ڕەخنەیی و دەرەنجامی کۆتایی:

١. ئایا خیتاب (بانگهێشت)ەکە تایبەتە بە قورەیش یان گشتییە؟

ڕای ئالوسی: ئالوسی ڕەتیدەکاتەوە کە خیتابەکە تەنها تایبەت بێت بە "حومس" (قورەیش و هاوپەیمانەکانی). دەڵێت: سەرەڕای ئەوەی مەبەستی سەرەکی ئایەتەکە هەڵوەشاندنەوەی ئەو دابە نەریتە بوو کە حومس پەیڕەویان دەکرد، بەڵام دەقەکە گشتییە. ئەگەر خیتابەکە تەنها بۆ حومس بوایە، ئەوا کۆی ڕیزبەندیی ئایەتەکە دەپچڕا (بتر النظم)، چونکە هەموو دەمژمێرەکانی (ضمیر) پێشوو و دواتری ئایەتەکە گشتین.

سەبارەت بە ڕای ئیبن زوبەیر: نووسەر جەخت دەکاتەوە کە ئەو گێڕانەوەیەی ئیبن زوبەیر کە خیتابەکە بە "ئەهلی بەلەد" (دانیشتووانی حەرەم) دادەنێت، سەنەدەکەی لاوازە و جێگەی متمانە نییە.

٢. مەبەست لە "ناس" (خەڵک) لە ئایەتەکەدا کێیە؟

نووسەر بە توندی ئەو بۆچوونانە ڕەت دەکاتەوە کە "ناس" بە واتای (ئیبراهیم، ئادەم، یان ئیمام) دەبینن، و بەڵگەکانی بەم شێوەیە دەخاتە ڕوو:

ڕای زەحاک (ئیبراهیم): ئەم ڕیوایەتە سەنەدی بەهێز نییە. هەروەها وەک فەخرەدین ڕازی ئاماژەی پێ کردووە، ئەگەر مەبەست ئیبراهیم بوایە، دەکرا بە ڕوونی باس بکرایە. لە کاتێکدا ئایەتەکە پێش حەجی پێغەمبەر (ص) دابەزیوە، چۆن فەرمان بە حاجیان دەکرێت شوێن سوننەتێک بکەون کە بە ڕوونی بۆیان دیاری نەکراوە؟

ڕای زەحاک (ئیمام): ئەمەش گێڕانەوەیەکی زۆر "موبهەم" (نادڵنیایی)ە. ئایا مەبەست ئیمامی جاهلیەتە یان ئیسلام؟ هیچ بەڵگەیەکی مێژوویی یان دەقی پشتگیریکەری نییە.

ڕای زوهری (ئادەم): ئەمە بە "دوورترین" بۆچوون دادەنرێت و نووسەر دەڵێت هیچ سەنەدێکی (نە سەحیح و نە باطل)م بۆ نەدۆزیوەتەوە، تەنها وەک قسەیەکی بێ بنەما دەمێنێتەوە.

دەرەنجامی توێژینەوەکە:

واتای ڕاست: "ناس" لە ئایەتەکەدا بریتییە لە جەماوەری حاجیانی موسڵمان کە لە عەرەفە دەوەستان. ئایەتەکە فەرمانێکە بۆ ئەوەی قورەیش و هاوپەیمانەکانیان واز لەو دابە جاهلییەیان بهێنن و لەو شوێنەوە بگەڕێنەوە (ئیفاضە بکەن) کە گشتی حاجیان لێیەوە دەگەڕێنەوە.

خوێندنەوەی دروست: ئایەتەکە خیتابێکی گشتییە بۆ هەموو حاجیان، مەبەست لێی یەکخستنی مناسکەکان و نەهێشتنی جیاکاریی چینایەتی و عەشیرەتییە لە نێوان حاجیاندا.

کۆتایی: توێژینەوەکە بەم شێوەیە کۆتایی دێت کە واتای ڕاستەقینەی ئایەتەکە بریتییە لە یەکخستنی ڕێورەسمی حەج لەسەر بنەمای یەکسانی، نەک ئەوەی بەدوای واتای "مەجازی" یان "فەلسەفی"ی دوور لە دەقدا بگەڕێین.

(1) روح المعاني (89/2)

ئاماژەدان بە خوێندنەوە شازەکان:

نووسەر ئاماژە بەوە دەکات کە تەنها فەخرەدین ڕازی نەبووە باسی خوێندنەوەی "الناسي" (بە مانای ئادەم)ی کردووە، بەڵکو مفسیرانی تریش وەک (بەغەوی، خازن، زەمەخشەری، ئیبن عەتییە، قورتوبی و ئەبو حەیان) باسیان کردووە، بەڵام هەموویان بە "خوێندنەوەیەکی شاز" ناویان بردووە و پشتی پێ نەبەستراوە.

٢. پشتگیریکردنی ڕای جەماوەری مفسیران (سەلەف):

جەساس: ڕای جەماوەری سەلەفی بە تاکە ڕای "سەحیح" داناوە. جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە ڕای زەحاک (سەبارەت بە ئیبراهیم) نابێتە ببێتە هۆی گومڕابوون لە ڕای جەماوەر، چونکە هۆکاری دابەزینی ئایەتەکە ڕوونە؛ قورەیش و هاوپەیمانەکانیان لەبەر ئەوەی ژمارەیان کەم بوو و خۆیان بە "گەورەی خەڵک" دەزانی، لە عەرەفە نەدەوەستان، بۆیە خوا فەرمانی پێ کردن شوێن زۆرینەی خەڵک بکەون.

قورتوبی: بە هەمان شێوە، پشتی بە ڕیوایەتەکەی دایکی باوەڕداران (عائیشە) بەستووە و بە "نەصێکی ڕوون و سەحیح" ناوی بردووە. قورتوبی دەڵێت: "کاتێک فەرموودەی سەحیح لەسەر هۆکاری دابەزینی ئایەتەکە هەبێت، نابێت گوێ بۆ هیچ ڕایەکی تر بگیرێت".

٣. لێکدانەوەی وشەی (ثُمَّ):

ئیبن عەرەبی: وەک جەساس و ڕازی، چوار ڕێگەی بۆ لێکدانەوەی وشەی (ثُمَّ) داناوە بۆ ئەوەی گومانی "پاش و پێش" لە ئایەتەکەدا نەهێڵێت و بیسەلمێنێت کە ئایەتەکە تەواوکەری ڕێنماییەکانی حەجە، نەک دووبارەکردنەوەی بێ سوود.

دەرەنجامی کۆتایی توێژینەوەکە:

نووسەر بەم بەشە کۆتایی بە مشتومڕەکان دەهێنێت و جەخت دەکاتەوە کە تەفسیری ڕاستی ئایەتەکە: بریتییە لەوەی کە ئایەتەکە بۆ ڕاستکردنەوەی هەڵەیەکی میژوویی و عەشیرەتی بووە کە قورەیش ئەنجامیان دەدا.

هەر ڕایەکی تر (وەک باسی ئادەم، ئیمام، یان ئیبراهیم) تەنها ڕای شاز یان دوور لە دەقن و هیچ بنەمایەکی زانستیی بەهێزیان نییە.

خاڵی گرنگ: ئایەتی (١٩٩)ی سوورەتی بەقەرە، بەڵگەیەکی ئاشکرایە بۆ ئەوەی کە لە ئیسلامدا "یەکسانی" لەبەردەم خوا و لەبەردەم فەرزەکانی حەجدا سەروەرە، و هیچ جیاوازییەک لە نێوان قورەیش و عەشیرەتەکانی تردا نییە.

بە شێوەیەکی گشتی، ئەم تۆژینەوەیەت سەرکەوتووانە توانیویەتی وردەکارییە فیقهیی و زمانەوانییەکان لە دەوری هۆکاری دابەزینی ئایەتەکە کۆ بکاتەوە و ڕێز لە ڕای زانایانی گەورەی تەفسیر بگرێت.[12]

12

(1) معالم التنزيل مع لباب التأويل (186/1)

(2) الكشاف (349/1)

(3) المحرر الوجيز (276/1)

(4) الجامع لأحكام القرآن (800/2)

(5) البحر المحيط (100/2)

(6) أحكام القرآن له (387/1)

(7) الجامع لأحكام القرآن (800/2)

(8) أحكام القرآن له (139/1)

(9) معالم التنزيل مع لباب التأويل (186/1)

یادکردنی خوا لەبری شانازی کردن بە باوان لە کاتی حەجدا

دەقی ئایەت:

{فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا ۗ فَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَالَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ}

وردەکاری ٣٣ گێڕانەوەکە (گێڕەرەوە و ناوەڕۆک):

١. موجاهید: "فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ" واتە کاتێک لە ئاژەڵ سەربڕین (إهراقة الدماء) بوونەوەتەوە.

٢. عەتا: مەبەست لە "مەناسیک" هەموو کردەوەکانی حەجە.

٣. ئیبن عەباس: عەرەبی جاهلی لە کاتی حەجدا تەنها باسی باوانیان دەکرد (باوکم ئاوا بوو، ئاوا بوو)، بۆیە خوا فەرمانی کرد یادکردنی خوا لەوە زیاتر بێت.

٤. ئیبن عەباس: هەندێک لە خەڵکی ئاوایی (ئەعراب) دەهاتن بۆ شوێنی وەستان و دەیانگوت: "خودایە ئەمساڵ ساڵی باران و بەرەکەت بێت"، تەنها دوعای دونیایان دەکرد و قیامەتیان لەبیر کردبوو.

٥. ئیبن عەباس: موشریکان لە ڕۆژانی حەجدا هەموو کاتەکەیان تەرخان دەکرد بۆ باسی باوانیان و شانازیکردن بە نەژادیانەوە.

٦. ئیبن عەباس: واتای ئایەتەکە ئەوەیە کە چۆن منداڵ باوکی خۆی بە خۆشەویستییەوە یاد دەکات، ئێوەش خوا یاد بکەن.

٧. ئەبو جەوزا: دەڵێت بە ئیبن عەباسەم وت: ئایا یادکردنی خوا وەک یادکردنی باوکە؟ وتی: نەخێر، بەڵکو دەبێت ئەگەر خوا تووڕە کرا لەبەر ئەوە زۆرتر تووڕە بیت وەک لەوەی ئەگەر باوکت بە خراپە یاد بکرێت.

٨. ئیبن عەباس: "اذكروا الله" واتە بڵێن یا ئەڵڵا، وەک چۆن منداڵ دەڵێت "یا ئابە"، یان یادکردنی خوا بەهۆی ئەو چاکانەی بەسەرتاندا کردووە، هەروەها دوعای دونیاییان دەکرد بێ ئەوەی بەشی قیامەتیان هەبێت.

٩. ئەنەس: دەڵێت لە حەجدا تفاخوریان بە باوانیان دەکرد، یەکێک دەیوت باوکم خواردنی دەدا، یەکێک دەیوت باوکم ئازا بوو.

١٠. ئەنەس: لە تەوافدا عەری (ڕووت) بوون و دوعای باران و سەرکەوتنیان بەسەر دوژمندا دەکرد.

١١. ئیبن زوبەیر: کاتێک حەجیان تەواو دەکرد، لە کاتی مانەوەدا تفاخوریان بە باوانیانەوە دەکرد.

١٢. ئیبن زوبەیر: لە "مەشعەری حەرام" دوعای دونیایان دەکرد، یەکێک دەیوت "خودایە وشترم پێ ببەخشە"، ئەوی تر دەیوت "مەڕم پێ ببەخشە".

١٣. موحەممەد کوڕی کەعب: هەمان گێڕانەوەی ئیبن زوبەیری گێڕاوەتەوە.

١٤. ئەبو وائیل: جاهلیەت دوای حەج لەبەر ماڵەکەیان کۆدەبوونەوە و باسی باوانیان دەکرد.

١٥. ئەبو وائیل: لە کاتی وەستاندا تەنها دوعای دونیایان دەکرد (وشتر و مەڕ).

١٦. موجاهید: باسی ئەوەیان دەکرد باوانیان ئاژەڵی گەورەیان سەردەبڕی (الجرز).

١٧. موجاهید: کاتێک لە ڕۆژی قوربان لە حەج بوونەوە، دەستیان دەکرد بە تفاخور بە کردەوەی باوانیان، خوا فەرمانی کرد یادکردنی خوا لەو کاتەدا بکرێت.

١٨. موجاهید: "ربنا آتنا في الدنيا" واتە تەنها داوای سەرکەوتن و ڕزق دەکەن و هیچ دوعایەکی قیامەت ناکەن.

١٩. قەتادە: جاهلیەت لە مینا بە بازنەیی دادەنیشتن و باسی باوانیان دەکرد و وتارخوێنیان بۆ دەکرد.

٢٠. قەتادە: ئەو کەسەی هەموو نیازی بۆ دونیایە، هەموو کارێکی بۆ دونیا و پاداشتی بۆ قیامەتی نییە.

٢١. سەعید کوڕی جوبەیر و عیکریمە: تفاخوری جاهلیەت لە کاتی وەستان لە عەرەفە بووە.

٢٢. سەعید کوڕی موسلیم: کاتێک لە عیکریمەی پرسی، وتی ئایا ئەمە تەنها یادکردنە؟ وتی: نەخێر، وەک چۆن باوک ئاگای لە کوڕەکەیەتی، ئێوەش خوا یاد بکەن.

٢٣. عەتا و حەسەن و موحەممەد کوڕی کەعب: بە هەمان شێوەی ڕیوایەتەکانی تر جەختیان لەسەر تفاخوری جاهلی کردووەتەوە.

٢٤. عەتا: کاتێک لە مینا دادەبەزین، دەیانگوت باوکی من وای کرد، باوکی تۆ وای کرد.

٢٥. عەتا: مەبەست لە یادکردنەوە، ئەو خۆشەویستییەیە کە منداڵ بە زمانی شیرینی خۆی باوکی یاد دەکات.

٢٦. زەحاک: یادکردنی خوا بە واتای ئەوەیە کە منداڵ باوکی یاد دەکات، واتە یادکردنێکی زۆر و بەردەوام.

٢٧. زەحاک: هەمان ڕای سەعید کوڕی موسلیمی پشتڕاست کردووەتەوە.

٢٨. ڕەبیع: وەک گێڕانەوەکەی عەتا، یادکردنی خوا لەلایەن بەندەکانەوە دەبێت وەک یادکردنی منداڵ بۆ باوک بێت.

٢٩. سەدی: عەرەب لە مینا دەستی دەکرد بە نزا، بەڵام نەیاندەوت "خودایە خێرم پێ ببەخشە"، بەڵکو دەیانگوت "خودایە وەک ئەوەی بە باوکمدا بەخشیت، بە منیشی ببەخشە".

٣٠. سەدی: لە مینا تەنها باسی باوانیان دەکرد و هیچ یادی خوایان نەدەکرد.

٣١. موقاتیل: خوا فەرمانی پێ کردوون کە یادکردنی خوا بۆ ئەو چاکانەی کردوویەتی، دەبێت لە یادکردنی باوانیان زیاتر بێت.

٣٢. موقاتیل: دوعای دونیاییان دەکرد و هیچ بەشێکیان بۆ قیامەت نەدەهێشتەوە.

٣٣. ئیبن زەید: دابەشکردنی خەڵک بەسەر سێ گرووپدا:

* پێغەمبەر (ص): کە یادکردنی خوای دەکرد.
* کافر: کە تەنها حەجی بۆ دنیا دەکرد.

* مونافیق: کە دەیوت دوعای خێر بۆ دنیا دەکەم و هیچ بۆ قیامەت ناهێڵێتەوە.[13]

[13] پوختەی سەرچاوە و پلەی سەنەدی گێڕانەوەکان:
١. موجاهید: ابن جریر و ابن ابی حاتم گێڕایانەتەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.
٢. عەتا: ابن ابی حاتم گێڕایەتەوە، لە سەنەدەکەیدا "ئیبراهیم بن یەزید" هەیە کە فەرموودەکانی بەجێهێڵراون (متروک).
٣. سەعید کورِی جوبەیر: ابن ابی حاتم گێڕایەتەوە، سەنەدەکەی حەسەنە.
٤. سەعید کورِی جوبەیر: وەک خاڵی پێشوو، ابن ابی حاتم گێڕایەتەوە و سەنەدەکەی حەسەنە.
٥. بەیهەقی: لە کتێبی "الشعب"دا هێناویەتی، نووسەر دەڵێت پێی نەگەیشتووم.
٦. سەعید کورِی جوبەیر: ابن جریر گێڕایەتەوە، سەنەدەکەی لاوازە (زنجیرەیەک لە کەسانی لاواز).
٧. ئەبو جەوزا: ابن ابی حاتم گێڕایەتەوە، لە سەنەدەکەیدا "عەمری کورِی مالیک" هەیە کە ڕەخنەی لێ گیراوە و هەندێک جار فەرموودەی نادروستی هەیە.
٨. ئیبن عەباس (تەنویری مەقیاس): ئەمە سەرچاوەیەکی **مەوزوع (داهێنراو و نادروست)**ە.
٩. ئیبن عەباس: ابن جریر گێڕایەتەوە، لە سەنەدەکەیدا "قاسم بن عوسمان" هەیە کە لاوازە.
١٠. ئیبن عەباس: وەک خاڵی پێشوو، سەنەدەکەی لاوازە.
١١. ئیبن زوبەیر: تەبەرانی لە "کەبیر"دا گێڕایەتەوە، لە سەنەدەکەیدا "سەعید بن مەرزوبان" هەیە کە قسەی زۆری لەسەرە و هەندێک کەسی تری نەناسراوپشی تێدایە.
١٢. ئیبن زوبەیر: تەبەرانی لە "الدعاء"دا گێڕایەتەوە، سەنەدەکەی بەهۆی "سەعید بن مەرزوبان"ەوە لاوازە.
١٣. موحەممەد کورِی کەعب: ابن ابی حاتم ئاماژەی پێ کردووە، نووسەر دەڵێت پێی نەگەیشتووم.
١٤. ئەبو وائیل: ابن جریر گێڕایەتەوە، سەنەدەکەی حەسەنە.
١٥. ئەبو وائیل: ابن جریر گێڕایەتەوە، سەنەدەکەی حەسەنە.
١٦. موجاهید: ابن جریر گێڕایەتەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.
١٧. موجاهید: ابن جریر گێڕایەتەوە، چەند ڕێگەیەکی هەیە و بەگشتی سەنەدەکەی سەحیحە.
١٨. موجاهید: لە تەفسیری مەنسوب بە موجاهید هاتووە و سەنەدەکەی سەحیحە.
١٩. قەتادە: ابن جریر و عەبدولڕەزاق گێڕایانەتەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.
٢٠. قەتادە: ابن ابی حاتم گێڕایەتەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.
٢١. سەعید و عیکریمە: ابن جریر گێڕایەتەوە، لە سەنەدەکەیدا "خەسیفی جەزەری" هەیە کە لاوازە.
٢٢. سەعید: ابن ابی حاتم گێڕایەتەوە، سەنەدەکەی حەسەنە.
٢٣. عەتا و حەسەن و موحەممەد کورِی کەعب: ابن ابی حاتم ئاماژەی پێ کردوون، نووسەر دەڵێت پێیان نەگەیشتووم.
٢٤. عەتا: وەکیع و عەبد بن حەمید گێڕایانەتەوە، نووسەر دەڵێت پێی نەگەیشتووم.
٢٥. عەتا: ابن ابی حاتم و ابن جریر گێڕایانەتەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.
٢٦. زەحاک: ابن جریر گێڕایەتەوە، سەنەدەکەی بەهۆی "جوەیبیر"ەوە لاوازە.
٢٧. زەحاک: ابن ابی حاتم ئاماژەی پێ کردووە، نووسەر پێی نەگەیشتووە.
٢٨. ڕەبیع: ابن جریر گێڕایەتەوە، سەنەدەکەی بەهۆی "موهەم" (نەناسراو) بوونی مامۆستاکەیەوە لاوازە.
٢٩. سەدی: ابن جریر گێڕایەتەوە، سەنەدەکەی باشە (جەییدە).
٣٠. سەدی: ابن جریر گێڕایەتەوە، سەنەدەکەی باشە.
٣١. موقاتیل: ابن ابی حاتم گێڕایەتەوە، سەنەدەکەی حەسەنە.
٣٢. موقاتیل: ابن ابی حاتم ئاماژەی پێ کردووە.
٣٣. ئیبن زەید: ابن جریر گێڕایەتەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.
تێبینی: زۆربەی ئەم ڕیوایەتانە لە کتێبی "الدّر المنثور"ی سەیوطیدا کۆکراونەتەوە، و لە پەراوێزەکاندا دیارە کە هەندێکیان سەحیح و حەسەنن و هەندێکیشیان بەهۆی کەسانی لاواز لە سەنەدەکەیاندا، ڕەخنەیان لێ گیراوە یان بە لاواز دانراون

ئەمە پوختەی لێکدانەوە و ڕای زانای گەورە ئیبن جەریر تەبەریە سەبارەت بە واتای ئایەتەکانی (٢٠٠-٢٠١)ی سوورەتی بەقەرە:

١. واتای "مەناسیک" و "ناسیک":

ئیبن جەریر دەڵێت:

مەبەست لە (قضیتم مناسککم) ئەوەیە کاتێک لە ئەنجامدانی فەرزەکانی حەج و سەربڕینی قوربانی (إهراقة الدماء) بوونەوە.

وشەی (مەنسەک) ناوێکە بۆ شوێن یان کردەوەی تایبەت، هاوشێوەی (مەشرەق و مەغرەب). بەڵام (ناسیک) لە ئایینداا بەو کەسە دەگوترێت کە عیبادەت و خوێندنەوەی قورئان زۆر دەکات.

٢. ڕای جیاواز سەبارەت بە "یادکردنی باوان":

تەبەری ئاماژە بەوە دەکات کە مفسیران سێ ڕایان هەیە لەسەر ئەوەی خوا فەرمانی کردووە یادکردنی خوا هاوشێوەی یادکردنی باوان بێت:

ڕای یەکەم: عەرەبی جاهلی دوای حەج کۆدەبوونەوە و شانازییان بە باوانیان دەکرد، خوا فەرمانی کرد لە ئیسلامدا لەبری ئەوە، خەڵک بە ستایش و سوپاس و بەگەورەدانانی خوا سەرقاڵ بن.

ڕای دووەم: مەبەست ئەوەیە کە یادکردنی خوا وەک یادکردنی منداڵ بێت بۆ باوک و دایکی (بە خۆشەویستی و بەردەوامی).

ڕای سێیەم: جاهلییەکان کاتێک دوعایان دەکرد، تەنها باسی باوانیان دەکرد، بۆیە فەرمان کران بە یادکردنی خوا لەبری باوانیان.

٣. ڕای پەسەندکراوی ئیبن جەریر:

ئیبن جەریر بە ڕای خۆی دەڵێت:

خوا فەرمانی بە موسڵمانان کردووە دوای تەواوبوونی حەج، تەنها بە فەرمانبەری و ملکەچی یادکردنی بکەن.

ئەم یادکردنە بریتییە لەو **"تەکبیر"**ەی (الله اکبر) کە خوا لە "ئەیامی مەعدوودات"دا (ڕۆژانی مینا) فەرزیکردووە.

پێویستە ئەم یادکردنە زۆر بێت، وەک چۆن منداڵ بە تکاو پارانەوە داوای پێداویستییەکانی لە دایک و باوکی دەکات، مرۆڤیش بە ملکەچی و تکاوە داوای پێداویستییەکانی لە خوا بکات، چونکە هەموو نیعمەتێک لەلایەن ئەوەوەیە.

٤. تەفسیری ئایەتی (فمن الناس من یقول...):

ئیبن جەریر ئەم ئایەتە بە درێژکراوەی پێشوو دەبینێت:

خوا فەرمان دەکات کە موسڵمانان لە کاتی یادکردنیدا، داوای خێری دنیا و قیامەت پێکەوە بکەن بە پارانەوە.

ئایەتەکە ڕەخنە لەو کەسانە دەگرێت کە بە کردەوەکانیان تەنها دنیایان دەوێت و بۆ زینەتی دونیا دەپارێنەوە، ئەم کەسانە لە قیامەتدا هیچ پشک و بەشێکیان لە پاداشتی خوا و بەهەشتدا نییە، چونکە حەج و عیبادەتەکەیان بۆ دنیا بووە نەک بۆ ڕەزامەندی خوا.

دەرەنجام:

بە کورتی، لای ئیبن جەریر ئایەتەکە بانگهێشتێکە بۆ ئەوەی حاجیان دوای حەج، بە شێوەیەکی زۆر و بە ملکەچییەوە یادی خوا بکەن (بە تایبەت تەکبیر)، و لە کاتی دوعاکردندا تەنها سەرنجیان لەسەر داوای دونیا نەبێت، بەڵکو داوای خێری قیامەتیش بکەن و دڵسۆز بن بۆ ڕەزامەندی خوا.

(1) جامع البیان (2/295-299)

ئەمە پوختەی لێکدانەوەی دوو مفسیری گەورە (فەخرەدینی ڕازی و ئیبن کەسیر)ە بۆ ئایەتەکانی (٢٠٠-٢٠١)ی سوورەتی بەقەرە:

١. ڕای فەخرەدینی ڕازی:

مانای "مەناسیک": یان سەرچاوەیە بۆ کردەوەکانی حەج، یان کۆمەڵێک شوێن و کردەوەی تایبەتە.

هۆکاری فەرمانی یادکردن: ڕازی دەڵێت جاهلییەکان دوای حەج لە مینا کۆدەبوونەوە و بە شیعرو پەخشان شانازییان بە باوانیانەوە دەکرد. خوا فەرمانی کرد لە ئیسلامدا لەبری ئەوە، خەڵک سەرقاڵی یادکردن و ستایشی خوا بن.

لێکدانەوەی "کذکرکم آباءکم": ڕازی چوار ڕای سەرەکی هەیە:

ڕای جەماوەر: وەک چۆن لە پێناو باواندا مبالغەتان دەکرد لە ستایشیان، ئێستا لە ستایشی خوا و باس کردنی نیعمەتەکانی زیاتر مبالغە بکەن.

ڕای زەحاک: وەک چۆن منداڵ بە زمانی شیرینی خۆی بەردەوام ناوی "باوک و دایک"ی دەهێنێت، ئێوەش بەردەوام یادی خوا بکەن.

ڕای ئەبو موسلیم: یادکردنی باوان وەک نموونەیەکە بۆ "بەردەوامی"، وەک چۆن باوکت بیر ناچێت، خواش بیر مەکە.

ڕای ئیبن ئەنباری: عەرەب سوێندیان بە باوانیان دەخوارد، ئێستا خوا بەگەورە بگرن.

ترتیب و ڕیزبەندی: ڕازی زۆر بە وردی باس لە ڕیزبەندیی ئایەتەکە دەکات: (عبادەت -> یادکردن -> دوعاکردن). دەڵێت ئەمە ڕیزبەندییەکی زۆر جوانە، چونکە ئینسان سەرەتا بە عیبادەت نەفسی دەشکێنێت، پاشان بە زیکر دڵ ڕۆشن دەکاتەوە، ئینجا دوعاکەی گیرا دەبێت.

دەربارەی ئەوانەی تەنها داوای دونیا دەکەن: دەڵێت دوو ڕای هەیە: یان ئەوە کافرەکانن کە بڕوایان بە قیامەت نییە، یان ئەو موسڵمانانەن کە لە شوێنێکی پیرۆزی وەک حەجدا تەنها داوای خۆشیی کاتیی دونیا دەکەن و قیامەت لەبیر دەکەن.

٢. ڕای ئیبن کەسیر:

هاندان بۆ زیکری زۆر: ئیبن کەسیر جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە مەبەست لەم ئایەتە هاندانی موسڵمانە بۆ ئەوەی دوای حەج زۆرترین زیکری خوا بکات.

مانای وشەی (أو) لە (أو أشد ذكرا): ئیبن کەسیر دەڵێت ئەم "ئۆ"یە بۆ شک نەکردنە، بەڵکو بۆ "دڵنیایی و جەختکردنەوە"یە. وەک ئەوەی بڵێیت شتەکە وەک ئەوە وایە یان لەوەش زیاترە. ئەمە شێوازێکی زمانی عەرەبییە بۆ بەهێزکردنی وەسفەکە.

سەرکۆنەکردنی دونیادۆستی: ئیبن کەسیر دەڵێت خوا دوای ئەوەی هانی زیکری داوە، ڕێنمایی دەکات کە دوعا بکەن (چونکە کاتی زیکر کاتی قبوڵبوونی دوعایە)، پاشان ئەوانە سەرکۆنە دەکات کە تەنها داوای دنیایان هەیە و هیچ بەش و پشکێکیان (خلاق) بۆ قیامەت دانەناوە. ئەمەش هۆشداریەکە بۆ ئەوەی مرۆڤ نەبێتە هاوشێوەی ئەوان.

کۆتایی و پوختە:

هەردوو مفسیرەکە لەسەر ئەوە کۆکن کە:

ئایەتەکە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی دوای کردەوەی چاک (حەج)، مرۆڤ دەبێت "یادکردنی خوا" زیاتر بکات.

نابێت عیبادەت تەنها بۆ بەدەستهێنانی بەرژەوەندیی دونیا بێت.

پێویستە حاجی بە دڵێکی پڕ لە ڕەجاو و تکاوە داوای خێری دنیا و قیامەت پێکەوە بکات.

(1) مفاتيح الغيب (5/183-188)

(2) تفسير القرآن العظيم (1/355)

ئەو گێڕدراوانەی بۆ تەفسیری ئایەتی (ومنهم من يقول ربنا آتنا في الدنيا حسنة وفي الآخرة حسنة وقنا عذاب النار أولئك لهم نصيب مما كسبوا والله سريع الحساب) گێڕدراونەوە :

١. حەبیبی کوڕی سوهبانی کاهلی: دەڵێت کاتێک لەگەڵ عومەری کوڕی خەتتاب تەوافی کەعبەم دەکرد، جگە لە دوعای (ربنا آتنا في الدنيا حسنة وفي الآخرة حسنة وقنا عذاب النار) هیچ شتێکی تری نەدەوت و هەمیشە دەیخوێندەوە.

٢. ئیبن عەباس: دەڵێت کۆمەڵێک باوەڕداری تر دەهاتن و دەیانوت (رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ)، بۆیە خوا لەبارەی ئەوانەوە فەرمووی: (أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ).

٣. ئیبن عەباس: کەسێک هات بۆ لای و وتی: خۆمم بە کرێ گرتووە بۆ کۆمەڵێک کەس تا خزمەتیان بکەم و ئەوانیش حەجم پێ بکەن، ئیبن عەباس وتی: ئەم کەسە لەو کەسانەیە کە خوا لەبارەیانەوە دەفەرموێت (أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا...).

٤. ئیبن عەباس: (حەسەنەی دونیا) واتە زانست، عیبادەت، دووربوون لە گوناە، شەهیدبوون و دەستکەوت. (حەسەنەی قیامەت) واتە بەهەشت و نیعمەتەکانی. (قنا عذاب النار) واتە سزای گۆڕ و دۆزەخمان لێ بەدوور بگرە. (لهم نصيب) واتە بەشێکی زۆریان لە بەهەشتدا هەیە لەبەر ئەوەی بە حەجەکەیان بەدەستیان هێناوە، و (سريع الحساب) واتە کاتێک لێپرسینەوە دەکات خێرایە.

٥. ئیبن زوبەیر: سەبارەت بەو دوعایە دەڵێت: ئەوانە لە دونیایاندا بۆ قیامەت و دنیای خۆیان کار دەکەن.

٦. عەبدولسەلام (ئەبو تالوت): دەڵێت لە لای ئەنەسی کوڕی مالیک بووم، ثابت پێی وت: براکانت دەیانەوێت دوعایان بۆ بکەیت، ئەنەس دوعاکەی کرد (رَبَّنَا آتِنَا...)، کاتێک وێستیان هەستن، پێیان وت: ئەی ئەبو حەمزە دیسان دوعایەک بۆ براکانت بکە، وتی: دەتانەوێت کارەکانتان بۆ تێک بدەم؟ کاتێک خوا دنیایەکی باش و قیامەتێکی باشتان پێ دەبەخشێت و لە ئاگری دۆزەخ دەتانپارێزێت، ئەوا هەموو خێرێکی پێ بەخشیون.

٧. قەتادە: (حەسەنەی دونیا) عافییەتە، (حەسەنەی قیامەت)یش عافییەتە. پاشان باس دەکات پیاوێک دوعای کردبوو سزای قیامەتی لە دونیادا بۆ بەپەلە بکرێت و نەخۆش کەوت، پێغەمبەر (ص) فەرمووی: مرۆڤ تاقەتی سزای خوای نییە، ئەم دوعایە بخوێنە (رَبَّنَا آتِنَا...)، ئەویش خوێندی و چاک بووەوە.

٨. قەتادە: ئەم بەندەیە نیازی قیامەتی هەبووە و بۆی کار و خەرجی کردووە و دڵخوازی ئەو بووە. (نصیب مما کسبوا) واتە پشکێک لە کارەکانیان.

٩. حەسەن (بەسری): (حەسەنەی دونیا) زانست و عیبادەتە، (حەسەنەی قیامەت)یش بەهەشتە.

١٠. حەسەن (بەسری): (حەسەنەی دونیا) ڕۆزی پاک و زانستی سوودبەخشە.

١١. موحەممەد کوڕی کەعب: (حەسەنەی دونیا) ژنی چاکیش لەو چاکانەیە.

١٢. یەزیدی کوڕی مالیک: وەک هەمان ڕای موحەممەد کوڕی کەعبە.

١٣. سالم کوڕی عەبدوڵڵا: (حەسەنەی دونیا) ستایش و ناوبانگی چاکە.

١٤. سەددی: ئەم دوعایە دوعای باوەڕدارانە، حەسەنەی دونیا پارەیە، حەسەنەی قیامەتیش بەهەشتە.

١٥. قاسمی کوڕی عەبدولڕەحمان: ئەوەی دڵێکی سوپاسگوزار، زمانێکی بە زیکر و جەستەیەکی ئارامگری پێ بەخشراوە، ئەوا خێری دونیا و قیامەتی پێ بەخشراوە و لە ئاگر پارێزراوە.

١٦. ئیبن زەید: ئەم دوعایە دوعای پێغەمبەر (ص) و باوەڕدارانە، خوا پاداشتی کارەکانیان لە دونیادا دەداتەوە.

١٧. موحەممەد کوڕی شوعەیب: لە یەحیای کوڕی حارثم پرسی: حەسەنەی دونیا چییە؟ وتی: کردەوەی چاکە.

١٨. عەتا: (نصیب مما کسبوا) واتە لەو چاکانەی کە کردوویانە.

١٩. عەتا: پێویستە هەر کەسێک لە حەج گەڕایەوە و ویستی بچێتەوە ماڵ، ئەم دوعایە (رَبَّنَا آتِنَا...) بخوێنێت.

٢٠. موجاهید: (حەسەنەی قیامەت) بەهەشتە.

٢١. موجاهید: (واللّٰه سریع الحساب) واتە خوا لە ئەژمارکردندا خێرایە.

٢٢. موقاتیل: (حەسەنەی قیامەت) بەهەشتە.

٢٣. ئیسماعیلی کوڕی ئەبو خالید: وەک هەمان ڕای پێشوو (حەسەنەی قیامەت بەهەشتە).

٢٤. سوفیان: دەڵێت هاوەڵانی عەبدوڵڵا (ئیبن مەسعوود) ئایەتەکەیان بەم شێوەیە دەخوێندەوە: (لهم نصیب مما اکتسبوا).

٢٥. عیکریمە: پێی باش بوو لە "ئەیامی تەشریق" (رۆژانی مینا) ئەم دوعایە (رَبَّنَا آتِنَا...) بخوێنرێت.[14]

ئەمە پوختەی لێکدانەوەی ئیبن جەریر تەبەریە بۆ ئایەتی (٢٠١)ی سوورەتی بەقەرە :

١. مانای "حەسەنە" (خێری دونیا و قیامەت):

تەبەری ئاماژە بەوە دەکات کە مفسیران چەند ڕایەکی جیاوازیان لەسەر "حەسەنە" هەیە:

---

[14] لێرەدا وەرگێڕانی وردی ٢٥ پەڕاوێزەکەی ئایەتی (٢٠١)ی سوورەتی بەقەرە .

پەڕاوێزەکانی لێکدانەوەی ئایەتی ٢٠١ی سوورەتی بەقەرە:

١. عەبدوڵڵای کوڕی ئەحمەد لە "زوائد الزهد" (ل١٤٦): لە عاصمەوە لە حەبیبەوە، سەنەدەکەی سەحیحە. سەیوتی بۆ "ئیبن ئەبی شەیبە"شی گەڕاندووەتەوە (الدّر ٢٣٣/١).

٢. ئیبن ئەبی حاتم (ژمارە ١٣٨٥): لە سەعیدی کوڕی جوبەیرەوە، سەنەدەکەی حەسەنە.

٣. ئیبن ئەبی حاتم (ژمارە ١٤٠٢): لە سەعیدی کوڕی جوبەیرەوە، سەنەدەکەی سەحیحە. هەروەها ئیبن ئەبی شەیبە (بەشی ونبوو ل٤٤٤) و حاکم (٢٧٧/٢) هێناویەتی و حاکم وتوویەتی "سەحیحە لەسەر مەرجی شێخەین".

٤. تەنویری مەقیاس (٩٨/١): ئەمە تەفسیرێکی **مەوزوع (داهێنراو)**ە.

٥. ئیبن ئەبی حاتم (ژمارە ١٣٨٦): لە ئیبن زوبەیرەوە، لە سەنەدەکەیدا "سەعید بن مەرزوبان" هەیە کە قسەی زۆری لەسەرە، هەروەها تەبەرانی لە "کەبیر"دا بە درێژی هێناویەتی.

٦. ئیبن ئەبی حاتم (ژمارە ١٤٠٠): لە ئەنەسی کوڕی مالیکەوە، سەنەدەکەی سەحیحە. بوخاریش لە "ئەدەبی موفرەد" (ل٩٣) هێناویەتی.

٧. عەبدولڕەزاق (٩٦/١): لە قەتادەوە، سەنەدەکەی سەحیحە. ابن جریر (٣٠٠/٢) و ابن ابی حاتم (١٣٩٠، ١٣٩٩) گێڕاویانەتەوە.

٨. ئیبن ئەبی حاتم (ژمارە ١٣٩٣): لە قەتادەوە، سەنەدەکەی سەحیحە. ابن جریر (٣٠٢/٢)یش هێناویەتی.

٩. ئیبن ئەبی حاتم (ژمارە ١٣٨٨، ١٣٩٤): لە حەسەنی بەسریەوە، سەنەدەکەی سەحیحە. ابن جریر (٣٠٠/٢) و ئیبن حەجەر لە "فەتحولباری" (١٩٢/١١) بە سەحیح دایانناوە.

١٠. ئیبن ئەبی حاتم (ژمارە ١٣٨٩): لە حەسەنی بەسریەوە، سەنەدەکەی لاوازە چونکە گێڕەرەوەیەک هەیە بە ناوی "رجل" (نەناسراوە)، ئیبن حەجەر وتوویەتی سەنەدەکەی لاوازە.

١١. ئیبن ئەبی حاتم (ژمارە ١٣٩١): لە موحەممەدی کوڕی کەعبەوە، لە سەنەدەکەیدا "ئیبن لەهیعە" هەیە و لاوازە.

١٢. ئیبن ئەبی حاتم (ژمارە ١٣٩٢): ئاماژەی پێکراوە بەڵام نەگەیشتوومەتە سەرچاوەکەی.

١٣. ئیبن مونزیر: (سەیری الدّر ٢٣٤/١ بکە)، نەگەیشتوومەتە سەرچاوەکەی.

١٤. ابن جریر (٣٠١/٢): لە سەددییەوە، سەنەدەکەی باشە (جەییید)، ابن ابی حاتم (١٣٩٦) ئاماژەی پێ کردووە.

١٥. ئیبن ئەبی حاتم (ژمارە ١٤٠١): لە قاسمی کوڕی عەبدولڕەحمانەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.

١٦. ابن جریر (٣٠١/٢، ٣٠٢): لە ئیبن زەیدەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.

١٧. ئیبن ئەبی حاتم (ژمارە ١٣٨٧): لە یەحیای کوڕی حارثەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.

١٨. ئیبن ئەبی حاتم (ژمارە ١٤٠٣): لە عەتاوە، سەنەدەکەی حەسەنە.

١٩. عەبد بن حەمید: (سەیری الدّر ٢٣٣/١ بکە)، نەگەیشتوومەتە سەرچاوەکەی.

٢٠. ئیبن ئەبی حاتم (ژمارە ١٣٩٥): لە موجاهیدەوە، نەگەیشتوومەتە سەرچاوەکەی.

٢١. ئیبن ئەبی حاتم (ژمارە ١٤٠٥): لە موجاهیدەوە، سەنەدەکەی حەسەنە.

٢٢. ئیبن ئەبی حاتم (ژمارە ١٣٩٧): لە موقاتیلەوە، ئاماژەی پێکراوە.

٢٣. ئیبن ئەبی حاتم (ژمارە ١٣٩٨): لە ئیسماعیلی کوڕی ئەبو خالیدەوە، نەگەیشتوومەتە سەرچاوەکەی.

٢٤. ئیبن ئەبی داوود لە "المصاحف" (ل٥٥): لە سوفیانەوە، سەنەدەکەی زۆر لاوازە چونکە لە سەنەدەکەیدا "موحەممەد کوڕی زەکەریای غەللابی" هەیە کە بە تۆمەتبار بە داهێنانی فەرمووداە دانراوە (لای دارەقوتنی و بەیهەقی).

٢٥. عەبد بن حەمید: (سەیری الدّر ٢٣٣/١ بکە)، نەگەیشتوومەتە سەرچاوەکەی.

ڕای یەکەم: حەسەنە بریتییە لە عافییەت (تەندروستی و سەلامەتی) لە دونیا و قیامەتدا.

ڕای دووەم: لە دونیا بریتییە لە زانست و عیبادەت، لە قیامەتدا بریتییە لە بەهەشت.

ڕای سێیەم: لە دونیا بریتییە لە ماڵ و سامانی حەڵاڵ، لە قیامەتدا بریتییە لە بەهەشت.

ڕای پەسەندکراوی تەبەری:

تەبەری دەڵێت ڕای ڕاست ئەوەیە کە "حەسەنە" بە گشتی وەربگرین. چونکە خوا لە ئایەتەکەدا وشەکەی بە گشتی هێناوە و دیارینەکردووە تەنها بۆ شتێکی دیاریکراو بێت. کەواتە حەسەنەی دونیا هەموو چاکەیەک دەگرێتەوە (تەندروستی، ڕۆزی، زانست، عیبادەت)، بەڵام حەسەنەی قیامەت بێگومان بریتییە لە "بەهەشت"، چونکە ئەگەر مرۆڤ بەهەشتی دەست نەکەوێت، ئەوا هەموو خێر و عافییەتێکی لێ بێبەش کراوە.

٢. مانای "وقنا عذاب النار":

واتە خودایە سزای ئاگری دۆزەخمان لێ بەدوور بگرە و لێمان لادە.

٣. واتای "أولئك لهم نصيب مما كسبوا":

تەبەری دەڵێت:

ئەو کەسانەی دوای تەواوبوونی کارەکانی حەج، بە تەواوی ئومێدیان بە خوا دەبەستن و داوای خێری دونیا و قیامەت دەکەن، ئەمانە پشک و بەشێکی گەورەیان لە پاداشتی حەجەکەیان هەیە.

ئەم پاداشتە تایبەتە بەو کەسانەی کە بە ماڵ و گیانیان حەجیان کردووە و نیازیان پاک بووە بۆ ڕەزامەندی خوا، نەک ئەوانەی تەنها بۆ دەستکەوتی کاتیی دونیا ئەو هەموو هیلاکەتییەیان کێشاوە.

٤. واتای "والله سريع الحساب":

خوا هەموو کردەوەکانی هەردوو گرووپەکە (ئەوانەی تەنها دنیایان دەوێت و ئەوانەی خێری دنیا و قیامەتیان دەوێت) بە باشی دەزانێت.

خوا بە خێرایی لێپرسینەوەیان لەگەڵ دەکات و پاداشتی هەریەکەیان بەپێی کردەوەکەیان دەداتەوە.

تەبەری دەڵێت سیفەتی "سریع الحساب" (خێرایی لە حیسابدا) بۆ خوا ئەوەیە کە ئەو بە بێ هیچ ماندووبوون، بیرکردنەوە، یان پێویستی بە ژماردن وەک مرۆڤ، هەموو شتێک دەزانێت و هیچ شتێکی لە عەرز و ئاسمان لێ شاراوە نییە. هەر بۆیە ستایشی خۆی دەکات بەوەی زۆر بەخێرایی حیساب دەکات، چونکە ئەو وەک دروستکراوەکانی لاواز نییە تا پێویستی بە کات بێت بۆ ژماردنی کردەوەکان.
(1) جامع البیان (2/300-302)

لێکدانەوەی فەخرەدینی ڕازییە بۆ ئایەتی (٢٠١)ی سوورەتی بەقەرە، :
١. مانای "حەسەنە" (خێری دونیا و قیامەت):
ڕازی ئاماژە بە چەند ڕایەکی مفسیران دەکات سەبارەت بە واتای حەسەنە:
ڕای یەکەم: حەسەنەی دونیا بریتییە لە تەندروستی، ئارامی، پێویستی، منداڵی چاک، هاوسەری چاک، و سەرکەوتن بەسەر دوژمناندا. حەسەنەی قیامەتیش بریتییە لە بەدەستهێنانی پاداشت و ڕزگاربوون لە سزای خوا. بەگشتی ئەم دوعایە "وشەیەکی کۆکەرەوەیە" بۆ هەموو داواکارییەکانی دونیا و قیامەت.
ڕای دووەم: حەسەنەی دونیا "کردەوەی چاکە" (ئیمان و گوێڕایەڵی)، حەسەنەی قیامەتیش خۆشیی بەردەوام و بینینی ڕەزامەندیی خوایە. ڕازی دەڵێت ئەم ڕایە پشتگیریی لە قورئان بۆ دەکرێت، چونکە چاکەی دونیا هەر کردەوەی چاکەیە کە دڵخۆشی بە مرۆڤ دەبەخشێت.
ڕای سێیەم: حەسەنەی دونیا "عافییەت"ە (بە ڕای قەتادە)، یان "تێگەیشتن لە کتێبی خوا"یە (بە ڕای حەسەنی بەسری).
٢. بۆچی وشەی "حەسەنە" بە گشتی (نەکرا) هێنراوە؟
ڕازی پرسیارێکی ورد دەکات: بۆچی خوا فەرمووی "حەسەنە" (چاکەیەک) و نەفەرموو "الحسنة" (ئەو چاکەیە)، چونکە ئەگەر بە دیاریکراوی بگوترایە "الحسنة" هەموو چاکەیەکی دەگرتەوە، بەڵام بەم شێوەیە (نەکرا) تەنها یەک چاکە دەردەخات.
وەڵامەکەی ڕازی:
ڕازی دەڵێت بە بۆچوونی ئەو، ئەمە بۆ "ڕاگرتنی ئەدەب"ە لەگەڵ خوا:

نابێت بەندە بە تەئکید و بە جەزمەوە لە خوا داوا بکات کە "ئەم چاکە تایبەتەم پێ بدە"، چونکە لەوانەیە ئەو شتە بەرژەوەندیی تێدا نەبێت.
کاتێک دەڵێیت "اللهم أعطني حسنة" (خودایە چاکەیەکم پێ ببەخشە)، واتە خودایە هەر چاکەیەک کە تۆ بە گونجاوی دەزانیت و لەگەڵ قەزا و قەدەر و حیکمەتی تۆدا دێتەوە، ئەوەم پێ ببەخشە. ئەمە ئاستێکی بەرزتری "ئەدەب و دڵنیایی"یە بەرامبەر بە خوا.
٣. سەرنجێک لەسەر ڕیوایەتەکە:
ڕازی ئاماژە بە ڕیوایەتێکی ابن عەباس دەکات کە پێغەمبەر (ص) لە دوعای کەسێکدا فەرموویەتی: "ئەم پیاوە داوای شتێکی دونیایی نەکردووە"، مەبەستی ئەوە بووە کە ئەو پیاوە داوای "کردەوەی چاکەی دونیایی" کردووە.
تێبینی نووسەر: لە پەراوێزەکەدا هاتووە کە ئەم ڕیوایەتەی زەحاک لە ابن عەباس "پچڕاوە" (منقطعە)، واتە سەنەدەکەی تەواو نییە، ئەگەر سەحیحیش بووایە دەکرا ببێتە فەیسەڵ و یەکلاکەرەوەی واتای ئایەتەکە.
پوختەی ڕای ڕازی: ئەم دوعایە جوانترین دوعایە، چونکە مرۆڤ تێیدا هەموو دونیا و قیامەتی خۆی دەخاتە دەست خوای گەورە و بە بێ ئەوەی دیاری بکات، داوا دەکات هەر چاکەیەک بەلای خواوە باشە بۆی بنێرێت.

(2) مفاتيح الغيب (5/188-189)

١. لێکدانەوەی ئیبن کەسیر:
ئیبن کەسیر ئاماژە بەوە دەکات کە ئەم دوعایە (رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً...) دوعایەکی زۆر گشتگیرە و هەموو خێرێکی دونیا و قیامەت کۆدەکاتەوە:
حەسەنەی دونیا: هەموو داواکارییەکی دونیایی دەگرێتەوە، وەک: عافییەت، ماڵی فراوان، هاوسەری چاک، زانستی سوودبەخش، کردەوەی چاک، ئۆتۆمبێل (هۆکاری گواستنەوەی) ئاسوودە، ناوبانگی باش، و هەر شتێکی تری هاوشێوە.

حەسەنەی قیامەت: باڵاترینیان "چوونە بەهەشت"ە، لەگەڵ ئەوەی پەیوەستە پێوەی، وەک: ئارامی لە ترس و تۆقینی ڕۆژی قیامەت و ئاسانکاری لە لێپرسینەوەدا.

پاراستن لە ئاگر: ئەمەش واتە خوایە بە هۆکارەکانمان بگەیەنە بۆ ئەوەی لە ئاگر ڕزگارمان ببێت، کە ئەویش خۆ بەدوورگرتنە لە گوناە و حەرام و گوماناوییەکان.

ئیبن کەسیر دەڵێت بۆیە سوننەت هانی داوین ئەم دوعایە زۆر بکەین.

٢. دەرەنجام و پوختەی لێکدانەوەی ئایەتەکان:

بەپێی ئەو ئاسەوار و گێڕانەوانەی هاتوون، ئایەتەکە قۆناغێکی گرنگی حەج دیاری دەکات، کە قۆناغی دوای "موزدەلیفە" (جەمع) و نوێژکردن تێیدا. لەم قۆناغەدا موسڵمانان ئەم کردەوانە دەکەن:

سەربڕینی قوربانی (إراقة الدماء).

وازهێنان لەو نەریتە جاهلییەی کە حاجییان تێیدا لە کاتی تەواف و ڕێورەسمەکانی حەجدا تەنها بە شانازیکردن بە باوان و داواکردنی دنیای کاتی (بەهۆی بڕوانەبوونیان بە قیامەت) سەرقاڵ دەبوون.

لەباتی ئەوە، موسڵمانان بە "زیکری خوا" (تەکبیر لە ڕۆژی نەحر، کاتی سەربڕینی قوربانی، کاتی هەڵدانی بەرد، و کاتی تەواف) سەرقاڵ دەبن.

لە کاتی ئەم عیبادەتانەدا، داوای خێری دونیا و قیامەت پێکەوە دەکەن.

٣. گفتوگۆ لەسەر واتای "مەناسیک" و "زیکر":

ڕای ئیبن عەرەبی: دەڵێت مەبەست لە "مەناسیک" هەموو کردەوەیەکی حەجە، کەواتە دەبێت لە کاتی تەلبیە و هەڵدانی بەرد و سەربڕینی قوربانیدا زیکری خوا بکەیت.

پێداچوونەوەی ڕای ئیبن عەرەبی:

سەرەڕای ئەوەی ڕاکەی ئیبن عەرەبی دوور نییە، بەڵام تەبەری (لە ڕێگەی ئاسەواری سەحیحی موجاهیدەوە) ڕایەکی بەهێزتری هەیە.

موجاهید دەڵێت مەبەست لە قۆناغی دوای تەواوبوونی حەج و ئەنجامدانی قوربانییە.

ئەم ڕایەی موجاهید پێشنیاری ئەوە دەکات کە ئەگەر بڵێین مەبەست هەموو عیبادەتەکانە، ئەوا دووبارەکردنەوەی تێدەکەوێت (چونکە پێشتر لە ئایەتەکانی تردا فەرمان بە زیکر لە کاتی تەلبیە و ئەوانی تر کراوە). کەواتە ئەم ئایەتە تایبەتە بە قۆناغی کۆتایی حەج کە مرۆڤ تێیدا پەیوەندییەکەی لەگەڵ خوا لە ڕێگەی دوعاوە بەهێزتر دەکات.

(1) تفسير القرآن العظيم (2/355-356)

(2) أحكام القرآن له (1/140)

(3) أحكام القرآن له (1/140)

گفتوگۆ لەسەر ئایەتەکان و دەرەنجامەکان:

لێکۆڵینەوەکە دەریخستووە کە ئەم ئایەتانە باس لە قۆناغێکی گرنگی حەج دەکەن کە دوای وەستانی عەرەفات و نوێژکردن لە "موزدەلیفە" دێت، ئەویش قۆناغی قوربانیکردن و سەربڕینی مەناسیکە. لەم کاتەدا خودای گەورە فەرمانی کردووە کە موسڵمانان واز لەو نەریتە جاهلییە بهێنن کە تێیدا حاجییان لە کاتی تەوافدا تەنها شانازییان بە باوانیانەوە دەکرد و داوای دنیایان دەکرد (بەهۆی بڕوانەبوونیان بە قیامەت)، لە باتی ئەوە فەرمانی کردووە بە زیکری خودا (بە تەکبیر) لە ڕۆژی نەحر و لە کاتی ڕێوڕەسمەکاندا، و داواکردنی خێری دونیا و قیامەت پێکەوە.

تێبینییە زانستییەکان:

یەکەم: ڕایەکی ئیبن عەرەبی هەیە کە دەڵێت مەبەست لە "مەناسیک" هەموو کردەوەکانی حەجە (تەلبیە، ڕمی جەمەرات، و ...). بەڵام ڕای موجاهید بەهێزترە، چونکە ڕای ئیبن عەرەبی دەبێتە هۆی دووبارەبوونەوەی زیکرەکان کە پێشتر لە ئایەتەکانی تردا هاتوون، لە کاتێکدا ئەم ئایەتە تایبەتە بە قۆناغی دوای تەواوبوونی حەج.

دووەم: لەبارەی ڕیوایەتەکەی "عیکریمە"وە، کێشەی ڕێزمانی هەیە؛ ئەگەر مەبەست ئەوە بوایە کە منداڵ ناوی باوک دەهێنێت، دەبوو بگوترایە (آباؤکم) نەک (آباءَکم). ئەو ڕیوایەتانەی باس لە "لهج"ی منداڵ بۆ دایک و باوک دەکەن، زۆر لاوازن و لەگەڵ سیاق حەجدا ناگونجێن، چونکە حاجی کەسانی پێگەیشتوون نەک منداڵ. هەروەها ئەو قسەیەی ئیبن عەباس کە باسی "تورەبوون لە پێناو خوا" دەکات، زۆر لاوازە و ڕەنگە تێکەڵکردنی قسەی کەسێکی تر بێت لەگەڵ ئیبن عەباس.

سێیەم: ڕازی کێشەی ئەوەی هەبوو کە وشەی (حسنة) "نەکرا" (نكرة) هێناوە و ئەمەش مانای یەک چاکە دەگەیەنێت. بەڵام وەڵامی دروست ئەوەیە کە ئەمە "نەکرا"یەک نییە بۆ بەرتەسککردنەوە، بەڵکو مەبەست "حەیاو ئەدەب"ە لەگەڵ خودا؛ واتە خودایە هەر چاکەیەک کە تۆ بە شیاوی دەزانیت بۆم بنێرە. هەروەها هەندێک لە زانایان دەڵێن (حسنة) صفەتێکی لادراوە بۆ (حیات)، واتە: (حیاتاً حسنة)، کە ئەمەش هەموو خێرێک دەگرێتەوە.

چوارەم: ئەو هۆکارانەی کە ابن الجوزي و القرطبي بۆ دابەزینی ئایەتەکە باسیان کردووە (وەک پرسیاری کەسێک دەربارەی حەج بۆ باوکی)، زۆر لاوازن و سەنەدیان نییە، هەروەها لەگەڵ سیاقی ئایەتەکەشدا ناگونجێن.[15]

[15] (1) الألفية مع شرح ابن عقيل (3/101-103)
(2) المحرر الوجيز (1/276)
(3) البحر المحيط (2/103)
(1) روح المعاني (2/91)
(2) زاد المسير (1/216)
(3) الجامع لأحكام القرآن (2/808)
(4) البحر المحيط (2/106)
(1) روح المعاني (2/91)

تەفسیری ئایەتی ٢٠٣ی سوورەتی بەقەرەیە بە کوردیی سۆرانی:

﴿وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ﴾

[سوورەتی بەقەرە، ئایەتی ٢٠٣]

تەفسیری "ئەیام مەعدوودات" (ڕۆژە ژمێردراوەکان):

١. عەلی کوڕی ئەبو تالیب: دەڵێت: سێ ڕۆژن؛ ڕۆژی جەژنی قوربان و دوو ڕۆژ دوای ئەو، لە هەر کامیاندا قوربانی بکەیت دروستە، بەڵام یەکەم ڕۆژیان لە هەموویان باشترە.

٢. ئیبن عەباس: دەڵێت: مەبەست "ئەیامی تەشریق"ە (ئەو ڕۆژانەی دوای جەژن کە گۆشتی قوربانی تێدا وشک دەکرێتەوە).

٣. عەمری کوڕی دینار: دەڵێت: لە مزگەوت گوێم لە ئیبن عەباس بوو لە "ڕۆژی سەدر" (ڕۆژی کۆتایی حەج) تەکبیری دەکرد و ئەم ئایەتەی دەخوێندەوە.

٤. ئیبن عەباس: دەڵێت: چوار ڕۆژن؛ ڕۆژی جەژنی قوربان و سێ ڕۆژی دوای ئەو (ئەیامی تەشریق).

٥. ئیبن عەباس: دەڵێت: یادی خوا بکەن بە تەکبیر، تەهلیل (لا إله إلا الله)، و تەمجید. ئەم ڕۆژانە پێنج ڕۆژن: ڕۆژی عەرەفە، ڕۆژی جەژنی قوربان، و سێ ڕۆژی دوای ئەو.

٦. ئیبن عومەر: دەڵێت: "ئەیامی مەعلوومات" (ڕۆژە زانراوەکان) ڕۆژی جەژنی قوربان و دوو ڕۆژی دوایەتی، بەڵام "ئەیامی مەعدوودات" سێ ڕۆژی تەشریقن.

٧. ئیبن عومەر: لەو ڕۆژانەدا لە مینا تەکبیری دەکرد و دەیوت: تەکبیرکردن واجبە و ئایەتی (واذكروا الله في أيام معدودات) دەکردە بەڵگە.

٨. عەبدوڵڵای کوڕی زوبەیر: دەڵێت: ئەمانە ڕۆژانی تەشریقن، لەو ڕۆژانەدا یادی خوا بکەن بە تەسبیح، تەهلیل، تەکبیر و تەحمید (سوپاسکردن).

٩. ئەبو مووسای ئەشعەری: وەک هەمان ڕای پێشوو (ئەیامی تەشریق).

١٠. قەتادە: دەڵێت: مەبەست ڕۆژانی تەشریقە.

١١. عەتای کوڕی ئەبو ڕەباح: دەڵێت: مەبەست ڕۆژانی تەشریقە.

١٢. موجاهید: دەڵێت: مەبەست ڕۆژانی تەشریقە لە مینا.

١٣. ئیبراهیم (نەخەعی): دەڵێت: ئەیامی مەعدوودات، ڕۆژانی تەشریقن.

١٤. حەسەنی بەسری: دەڵێت: ئەیامی مەعدوودات، ئەو ڕۆژانەن کە دوای جەژنی قوربان دێن.

١٥. عیکریمە: دەڵێت: تەکبیرکردنە لە ڕۆژانی تەشریقدا، لە دوای هەموو نوێژێک دەڵێیت: (الله أكبر، الله أكبر، الله أكبر).

١٦. شوعبە: دەڵێت: لە ئیسماعیلی کوڕی ئەبو خالیدم پرسی دەربارەی ئەیامی مەعدوودات، وتی: ڕۆژانی تەشریقن.

١٧. سەددی: دەڵێت: ئەیامی مەعدوودات، ڕۆژانی تەشریقن.

١٨. ڕەبیع: وەک هەمان ڕای پێشوو.

١٩. زەحاک: دەڵێت: مەبەست سێ ڕۆژی تەشریقە.

٢٠. ئەبو مالیک، سەعیدی کوڕی جوبەیر، زوهری و عەتای خوراسانی: هەموویان هاوڕان لەسەر ئەوەی ڕۆژانی تەشریقن.

٢١. موقاتیل کوڕی حەییان: وەک هەمان ڕای پێشوو.

٢٢. یەحیای کوڕی ئەبو کەسیر: دەڵێت: مەبەست تەکبیرکردنە لە ڕۆژانی تەشریقدا لە دوای نوێژە فەرزەکان.

٢٣. عەمری کوڕی ئەبو سەلەمە: دەڵێت: لە ئیبن زەیدم پرسی دەربارەی ئەیامی مەعلوومات و مەعدوودات، وتی: "مەعدوودات" ڕۆژانی تەشریقن، بەڵام "مەعلوومات" بریتین لە (ڕۆژی عەرەفە، ڕۆژی جەژنی قوربان، و ڕۆژانی تەشریق).[16]

---

[16] پەڕاوێزەکانی تەفسیری ئایەتی (٢٠٣)ی سوورەتی بەقەرە:

١. ئیبن ئەبی حاتم (ژمارە ١٤٠٩): لە عەلییەوە، سەنەدەکەی لاوازە بەهۆی "موحەممەدی کوڕی عەبدولڕەحمانی کوڕی ئەبی لەیلێ"کە حافز وتوویەتی: ڕاستگۆیە بەڵام زۆر خراپە لە لەبەرکردندا.

٢. ئیبن جەریر (٣٠٢/٢): لە ئیبن عەباسەوە، سەنەدەکەی سەحیحە. هەروەها ئیبن مونزیر و بەیهەقی هەڵناویەتی، و زەیاء لە "المختارة"دا بە سەحیحی داناوە.

٣. ئیبن ئەبی حاتم (ژمارە ١٤٠٧): لە ئیبن عەباسەوە لە ڕێگەی عەمری کوڕی دینارەوە، سەنەدەکەی سەحیحە. ابن جریر و بەیهەقیش هەڵناویەتی.

٤. ئیبن ئەبی حاتم (ژمارە ١٤١٠): لە ئیبن عەباسەوە، سەنەدەکەی لاوازە بەهۆی "ئیبن ئەبی لەیلێ"وە.

٥. تەنویری مەقیاس: لە ئیبن عەباسەوە، ئەمە تەفسیرێکی **مەوزوع (داهێنراو)**ە.

٦. ئیبن مونزیر لە "ئەلاوسەت" (٢٩٨/٤): لە ئیبن عومەرەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.

٧. ئیبن ئەبی حاتم (ژمارە ١٤٠٦): لە ئیبن عومەرەوە، سەنەدەکەی لاوازە بەهۆی "عەبدوللڵای کوڕی نافیع"ەوە.

٨. تەبەرانی لە "کەبیر"دا: لە ئیبن زوبەیرەوە، لە سەنەدەکەیدا "سەعید بن مەرزوبان" هەیە کە قسەی لەسەرە.

٩. ئیبن ئەبی حاتم (ژمارە ١٤١٣): لە ئەبو مووساوە، سەرچاوەکەی نەدۆزراوەتەوە.

١٠. عەبدولڕەزاق (٩٦/١): لە قەتادەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.

١١. ئیبن جەریر (٣٠٣/٢): لە عەتاوە، سەنەدەکەی حەسەنە.

١٢. ئیبن جەریر (٣٠٣/٢): لە موجاهیدەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.

١٣. ئیبن جەریر (٣٠٣/٢): لە ئیبراهیم (نەخەعی)ەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.

١٤. ئیبن جەریر (٣٠٣/٢): لە حەسەنی بەسریيەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.

١٥. ئیبن ئەبی حاتم (ژمارە ١٤٠٨): لە عیکریمەوە، سەنەدەکەی لاوازە بەهۆی "حەفسی کوڕی عومەری عەدەنی"یەوە.

١٦. ئیبن جەریر (٣٠٣/٢): لە شوعبە و ئیسماعیلی کوڕی ئەبو خالیدەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.

١٧. ئیبن جەریر (٣٠٤/٢): لە سەددییەوە، سەنەدەکەی باشە (جەییدە).

١٨. ئیبن جەریر (٣٠٤/٢): لە ڕەبیعەوە، سەنەدەکەی لاوازە بەهۆی نادیاربوونی مامۆستای ئیبن جەریر.

١٩. ئیبن جەریر (٣٠٤/٢): لە زەحاکەوە، سەنەدەکەی لاوازە بەهۆی نادیاربوونی مامۆستای ئیبن جەریر.

٢٠. ئیبن ئەبی حاتم (ژمارە ١٤١٩، ١٤٢١، ١٤٢٣، ١٤٢٧): سەرچاوەکەیان نەدۆزراوەتەوە.

٢١. ئیبن ئەبی حاتم (ژمارە ١٤٢٦): لە موقاتیلی کوڕی حەییانەوە، ئاماژەی پێکراوە.

٢٢. مەروەزی: لە یەحیای کوڕی ئەبو کەسیرەوە، سەرچاوەکەی نەدۆزراوەتەوە.

٢٣. ئیبن جەریر (٣٠٤/٢): لە ئیبن زەیدەوە، سەنەدەکەی حەسەنە.

ئایەتی ٢٠٣ی سوورەتی بەقەرەیە لەگەڵ ئەو ٣٨ گێڕانەوەیەی کە لە بارەیەوە هاتوون:

﴿فَمَن تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَن تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ﴾

[سوورەتی بەقەرە، ئایەتی ٢٠٣]

تەفسیری گێڕانەوەکان (٢٤-٦١):

٢٤. عەلی کوڕی ئەبو تالیب: دەڵێت: (فلا إثم عليه) واتە گوناهەکانی لێ خۆش کراوە، چ ئەوانەی زوو ڕۆیشتوون چ ئەوانەی دواکەوتوون.

٢٥. ئیبن عەباس: دەڵێت: (فلا إثم عليه) واتە گوناهی بۆ نەماوە، (لمن اتقى) واتە بۆ هەر کەسێک خۆی لە گوناهەکانی خوا پاراستبێت.

٢٦. ئیبن عەباس: واتای ئایەتەکە ئەوەیە: نە لە زوو ڕۆیشتنەکەیدا گوناهی لەسەرە و نە لە دواکەوتنەکەیدا.

٢٧. ئیبن عەباس: هەر کەسێک لە دوو ڕۆژدا زوو بڕوات لێی خۆش دەکرێت، ئەوەش کە تا سێ ڕۆژ دوا دەکەوێت لێی خۆش دەکرێت.

٢٨. ئیبن عەباس: دەڵێت: گوناهەکانی لێ خۆش کراوە. خەڵک ئەم ئایەتە بە هەڵە تەفسیر دەکەن، چونکە عومرە گوناهەکانی پێش خۆی دەسڕێتەوە، ئەی چی دەبێت بۆ حەج؟

٢٩. سەددی: ئیبن عەباس دەیوت: خۆزگە منیش لەو کەسانە بوومایە کە تەقوایان بۆ دەنووسرێت.

٣٠. ئیبن عەباس: (فلا إثم عليه) بەڵام دروست نییە ڕاو بکات تا ڕۆژانی تەشریق کۆتایی دێن.

٣١. ئیبن عەباس: (لمن اتقى) واتە بۆ ئەوەی کە لە کاتی ئیحرامدا خۆی لە ڕاوکردن بپارێزێت.

٣٢. ئیبن عەباس: (فلا إثم علیه) لە زوو ڕۆیشتن یان دواکەوتنیدا، واتە گوناهەکانی لێ خۆش دەکرێت و دەردەچێت. (لمن اتقى) واتە تا ڕۆژی سێیەم خۆی لە ڕاوکردن بپارێزێت.

٣٣. ئیبن مەسعوود: دەڵێت: گوناهەکانی لێ خۆش کراوە.

٣٤. ئیبن مەسعوود: دەڵێت: لە هەموو گوناهێک پاک دەبێتەوە.

٣٥. قەتادە: دەڵێت: ابن مسعود دەیوت هەر کەسێک لە حەجەکەیدا تەقوای هەبێت، گوناهە پێشووەکانی لێ خۆش دەکرێت.

٣٦. ئیبن جەریح: لە قورئانەکەی ئیبن مەسعوددا هاتووە: (ومن تأخر فلا إثم علیه لمن اتقى الله).

٣٧. ئیبن عومەر: دەڵێت: بە گوناە لێ خۆش بوو دەگەڕێتەوە.

٣٨. ئیبن عومەر: دەڵێت: زوو ڕۆیشتن لە دوو ڕۆژدا حەڵاڵە بۆ ئەوەی تەقوای هەبێت.

٣٩. ئیبن عومەر: ئەگەر خۆر لە ڕۆژی دووەمدا ئاوابوو و هێشتا لە مینا بوو، نابێت بڕوات تا ڕۆژی دواتر نەچێتە لای جەمەرات.

٤٠. عەتا: دەڵێت: نە لە زوو ڕۆیشتنەکەیدا گوناهی لەسەرە و نە لە دواکەوتنەکەیدا.

٤١. عەتا: کەسێک پرسی ئایا مەککەییەکان دەتوانن لە کۆمەڵەی یەکەمدا بڕۆن؟ وتی: بەڵێ، ئایەتەکە بۆ هەموو خەڵکە.

٤٢. عەتا: دەربارەی زوو ڕۆیشتن لە دوو ڕۆژدا: دەڵێت لە ڕۆژدا بڕوات، کاتێک خۆر بەرەو ئاوابوون دەچێت.

٤٣. حەسەنی بەسری: وەک ڕای عەتا (گوناهی لەسەر نییە).

٤٤. عیکریمە: وەک ڕای عەتا.

٤٥. موجاهید: (فلا إثم علیه) واتە هیچ ناڕەحەتی و گوناهێکی لەسەر نییە.

٤٦. موجاهید: دەڵێت: گوناهەکانی لێ خۆش کراوە.

٤٧. موجاهید: دەڵێت: بۆ ساڵی داهاتووش (خێری هەیە).

٤٨. سەددی: ئەوەی زوو بڕوات گوناهی لەسەر نییە، ئەوەش تا ڕۆژی سێیەم دوا بکەوێت گوناهی لەسەر نییە بۆ ئەوەی تەقوای هەبووبێت.

٤٩. قەتادە: خوا مۆڵەتی داوە ئەگەر ویستیان لە دوو ڕۆژدا بڕۆن، ئەگەر دواش کەوتن گوناهیان لەسەر نییە، دەڵێن گوناهەکانی لێ خۆش دەکرێت.

٥٠. قەتادە: ئەگەر شەو لە مینا بەسەری بردو پێش ئەوەی بڕوات، نابێت بڕوات تا ڕۆژی دواتر خۆر ئاوا نابێت. ئەوەش تا ڕۆژی سێیەم دوا دەکەوێت گوناهی لەسەر نییە.

٥١. قەتادە: (لمن اتقى) واتە بۆ ئەوەی تەقوای لە حەجەکەیدا هەبووە.

٥٢. ئیبراهیم نەخەعی: نە زوو ڕۆیشتن و نە دواکەوتن گوناهی لەسەر نییە.

٥٣. ئیبراهیم نەخەعی: گوناهەکانی لێ خۆش کراوە.

٥٤. ئیبراهیم نەخەعی: هەموو گوناهەکەی دەڕوات ئەگەر لەوەی ماوەتەوە تەقوای هەبێت.

٥٥. عامر: دەڵێت: گوناهەکانی لێ خۆش کراوە.

٥٦. موعاویەی کوڕی قورە: لە گوناهەکانی دەردەچێت و وەک ئەو ڕۆژە دەبێت کە لە دایک بووە.

٥٧. زەحاک: سوێند بە خوا ئەم ئایەتە بۆ مانەوە و ڕۆیشتن نییە، بەڵکو مەبەست ئەوەیە لە گوناهەکان پاک دەبێتەوە.

٥٨. ئەبو عەلییە: هەموو گوناهەکەی دەڕوات ئەگەر لەوەی ماوەتەوە تەقوای هەبێت.

٥٩. ڕەبیع: وەک ڕای پێشوو.

٦٠. ئیبن زەید: دەڵێت: (لمن اتقى) بە مەرجە.

٦١. موحەممەد کوڕی کەعب: دەڵێت: ئەوەی تا ڕۆژی سێیەم دوا کەوتووە[17]

17

پەراوێزەکانی تەفسیری ئایەتی (٢٠٣)ی سوورەتی بەقەرە:

٢٤. ئیبن جەریر (٣٠٨/٢): لە عەلییەوە، سەنەدەکەی لاوازە چونکە گێڕەرەوەکەی نادیارە و "سونەید"یش لاوازە، عەتاش عەلی نەبینیوە.

٢٥. ئیبن ئەبی حاتم (١٤٢٩، ١٤٧٣، ١٤٧٥): لە ئیبن عەباسەوە، سەنەدەکەی حەسەنە.

٢٦. وەکیع: لە ئیبن عەباسەوە، سەنەدەکەی لاوازە بەهۆی "ئیبن ئەبی لەیلێ"وە.

٢٧. بەیهەقی (١٥٢/٥): لە ئیبن عەباسەوە، سەنەدەکەی پچڕاوە (ئینقیتاع) لە نێوان زەحاک و ئیبن عەباسدا.

٢٨. ئیبن جەریر (٣٠٧/٢): لە ئیبن عەباسەوە، سەنەدەکەی لاوازە بەهۆی "جابری کوڕی یەزیدی جەعفی"ەوە.

٢٩. ئیبن جەریر (٣٠٨/٢): لە سەددییەوە، سەنەدەکەی باشە (جەییید).

٣٠. ئیبن جەریر (٣٠٩/٢): لە ئیبن عەباسەوە، سەنەدەکەی زنجیرەیەک لاوازی هەیە.

٣١. سوفیانی کوڕی عەیینە: لە ئیبن عەباسەوە، سەنەدەکەی لاوازە بەهۆی "باذام"ەوە.

٣٢. تەنویری مەقیاس: لە ئیبن عەباسەوە، تەفسیرێکی **مەوزوع (داهێنراو)**ـە.

٣٣. ئیبن ئەبی حاتم (١٤٣١، ١٤٦٣): لە ئیبن مەسعوودەوە، سەنەدەکەی حەسەنە.

٣٤. ئیبن جەریر (٣٠٨/٢): لە ئیبن مەسعوودەوە، سەنەدەکەی لاوازە چونکە گێڕەرەوەکەی نادیارە و سونەیدیش لاوازە.
٣٥. ئیبن جەریر (٣٠٩/٢): لە ئیبن مەسعوودەوە، پچڕاوە لە نێوان قەتادە و ئیبن مەسعوودا.
٣٦. ئەبو عوبەید: لە ئیبن مەسعوودەوە، پچڕاوە.
٣٧. ئیبن جەریر (٣٠٧/٢): لە ئیبن عومەرەوە، سەنەدەکەی لاوازە بەهۆی "عەلی کوڕی زەیدی کوڕی جەدعان"ەوە.
٣٨. ئیبن جەریر (٣٠٦/٢): لە ئیبن عومەرەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.
٣٩. ئیبن ئەبی حاتم (١٤٤٨): لە ئیبن عومەرەوە، سەنەدەکەی لاوازە بەهۆی "عەبدوڵڵای کوڕی عومەری عومەری"یەوە.
٤٠. ئیبن جەریر (٣٠٥/٢): لە عەتاوە، سەنەدەکەی سەحیحە.
٤١. ئیبن جەریر (٣٠٦/٢): لە عەتاوە، سەنەدەکەی سەحیحە.
٤٢. ئیبن ئەبی حاتم (١٤٣٠): لە عەتاوە، سەنەدەکەی سەحیحە.
٤٣. ئیبن جەریر (٣٠٥/٢): لە حەسەنی بەسریيەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.
٤٤. ئیبن جەریر (٣٠٦/٢): لە عیکریمەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.
٤٥. تەفسیری موجاهید (١٠٤/١): لە موجاهیدەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.
٤٦. ئیبن جەریر (٣٠٧/٢): لە موجاهیدەوە، سەنەدەکەی لاوازە بەهۆی "لەیسی کوڕی ئەبو سولەیم"ەوە.
٤٧. وەکیع: لە موجاهیدەوە، سەنەدەکەی لاوازە بەهۆی "ئیسحاق کوڕی یەحیای کوڕی تەلحە"وە.
٤٨. ئیبن جەریر (٣٠٦/٢): لە سەددییەوە، سەنەدەکەی باشە (جەییید).
٤٩. عەبدولرەزاق (٩٦/١): لە قەتادەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.
٥٠. ئیبن جەریر (٣٠٦/٢): لە قەتادەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.
٥١. ئیبن جەریر (٣٠٩/٢): لە قەتادەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.
٥٢. ئیبن جەریر (٣٠٦/٢): لە ئیبراهیم (نەخەعی)ەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.
٥٣. ئیبن جەریر (٣٠٨/٢): لە ئیبراهیم (نەخەعی)ەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.
٥٤. ئیبن جەریر (٣٠٨/٢): لە ئیبراهیم (نەخەعی)ەوە، سەنەدەکەی لاوازە بەهۆی نادیاربوونی مامۆستای ئیبن جەریر.
٥٥. ئیبن جەریر (٣٠٨/٢): لە عامرەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.
٥٦. ئیبن جەریر (٣٠٨/٢): لە موعاویەی کوڕی قورە، سەنەدەکەی سەحیحە.
٥٧. عەبد بن حەمید: لە زەحاکەوە، سەرچاوەکەی نەدۆزراوەتەوە.
٥٨. ئیبن جەریر (٣٠٨/٢): لە ئەبو عەلییە، سەنەدەکەی حەسەنە.
٥٩. ئیبن ئەبی حاتم (١٤٧٨): لە ڕەبیعەوە، سەرچاوەکەی نەدۆزراوەتەوە.
٦٠. ئیبن جەریر (٣٠٨/٢): لە ئیبن زەیدەوە، سەنەدەکەی سەحیحە.
٦١. ئیبن ئەبی حاتم (١٤٥٦): لە موحەممەدی کوڕی کەعبەوە، سەنەدەکەی لاوازە بەهۆی "کەسیری کوڕی عەبدوڵڵای موزەنی"یەوە.

١. تەفسیری "ئەیام مەعدوودات" (رۆژە ژمێردراوەکان):
تەبەری دەڵێت مەبەست لە "ئەیام مەعدوودات"، ئەو رۆژانەیە کە تێیدا بەرد بۆ جەمەرات هەڵدەدرێت (رۆژانی مینا). خوا فەرمانی بە بەندەکانی کردووە لەو رۆژانەدا لە دوای نوێژەکان و لە کاتی هەڵدانی بەردا تەکبیر بکەن.
هەروەها تەبەری بەڵگەی ئەوە دەهێنێتەوە کە ئەم رۆژانە "ئەیامی تەشریق"ن، نەک "ئەیامی مەعلوومات" (رۆژانی عەرەفە و جەژن). بەڵگەی ئەویش ئەوەیە کە پێغەمبەر(ص) رۆژانی تەشریقیشی بە رۆژانی خواردن و خواردنەوە و یادی خوا وەسف کردووە، بەبێ ئەوەی مەرجی ئەوەی دابێت کە یادی خوا تەنها لەسەر ئاژەڵی قوربانی بێت (وەک چۆن لە ئەیامی مەعلوومادا هاتووە)، ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێت کە ئەیامی مەعدوودات تایبەتن بەوزیکرە گشتییەی خوا لە قورئاندا فەرمانی پێکردووە.
٢. تەفسیری "فمن تعجل في يومين فلا إثم عليه ومن تأخر فلا إثم عليه":
لەم بارەیەوە چەند ڕایەک هەیە، بەڵام تەبەری ڕای پەسەندکراوی خۆی دەخاتە ڕوو:
مانای گشتی: هەرکەسێک لە رۆژی دووەمدا (لە دوای رۆژی جەژن) مینا بەجێ بهێڵێت و بڕوات، گوناهی لەسەر نییە، و هەرکەسێکیش تا رۆژی سێیەم دوا بکەوێت، ئەویش گوناهی لەسەر نییە.
ڕای پەسەندکراوی تەبەری: مەبەست لە "فلا إثم عليه"، ئەوەیە کە خودا گوناهەکانی ئەو حاجییەی بۆ دەسڕێتەوە. ئەگەر حاجییەکە تەقوای خودای هەبێت و حەجەکەی بەپێی سنوور و فەرمانەکانی خودا ئەنجام دابێت، ئەوا لە هەرکاتێکدا (زوو بڕوات یان دوا بکەوێت) لە حەجەکەی دەردەچێت و گوناهەکانی لێ خۆش کراوە.
تێبینییەکی گرنگی تەبەری:
تەبەری ڕەتیدەکاتەوە کە مەبەست لە "لا إثم عليه" تەنها ئەوە بێت کە "ناڕەحەتی یان گوناهی لەسەر نییە لە زوو ڕۆیشتن یان مانەوەدا". چونکە:

مرۆڤ کاتێک ئەرکێک (فەرزێک) ئەنجام دەدات، نابێت بگوترێت "تۆ گوناهت لەسەر نییە ئەگەر ئەو فەرزەت کرد"، چونکە ئەنجامدانی ئەرک شتێکی دڵخۆشکەرە نەک شتێک کە پێویست بێت گوناهی لێ لابېرێت.

ڕای ئەو انەی دەڵێن "مەبەست ڕاونەکردنە تا ڕۆژی سێیەم" ڕەت دەکاتەوە، چونکە بە کۆدەنگی زانایان کاتێک حاجی جەمەرات هەڵدەدات و سەردەتاشێت و تەواوی ئیفاضە دەکات، هەموو شتێکی بۆ حەڵاڵ دەبێت، بۆیە ناچێتە عەقڵەوە کە پاشان تا ڕۆژی سێیەم قەدەغەکراو بێت.

ڕای ئەو انەی دەڵێن "گوناهی ساڵی داهاتووی بۆ دەسڕدرێت" بە پووچ دەزانێت، چونکە قورئان و فەرموودەکان بە ئاشکرا دەڵێن حاجی لەوکاتەی حەجەکەی تەواو دەکات، وەک ئەو ڕۆژە و ایە کە لە دایک بووە و گوناهەکانی ڕابردووی سڕاوەتەوە.

٣. تەفسیری "لمن اتقى و اتقوا الله واعلموا أنكم إليه تحشرون":

لمن اتقى: و اتە بۆ ئەوکەسەی تەقوای خودای هەبووە لە حەجەکەیدا، خۆی لەو شتانە پاراستووە کە خودا لێی قەدەغە کردووە، و پابەندی ئەوکارانە بووە کە فەرمانی پێکردووە.

و اتقوا الله: ئەی باوەڕداران، لە ئەنجامدانی فەرزەکاندا لە خودا بترسن و کەمتەرخەمی مەکەن، هەروەها لەو شتانەی لە کاتی ئیحرام و حەجدا لێتان قەدەغە کراوە بەدوور بن.

واعلموا أنكم إليه تحشرون: بزانن کە کۆتایی هەموتان بۆ لای خودایە و بۆ لای ئەوزیندوو دەکرێنەوە؛ ئەویش پاداشتی کارەکانتان دەداتەوە، چاکەکار بە چاکەکەی و بەدکار بە بەدکارییەکەی، و هیچ کەسێک ستەمی لێ ناکرێت.

(1) جامع البيان (2/302-312)

تەفسیری ئایەتی (٢٠٣)ی سوورەتی بەقەرەیە بەپێی بۆچوونەکانی فەخرەدینی ڕازی و ئیبن کەسیر:

١. تەفسیری "ئەیام مەعدوودات" (ڕۆژە ژمێردراوەکان):

هەردوو مفسیر (ڕازی و ئیبن کەسیر) هاوڕان لەسەر ئەوەی کە "ئەیام مەعدوودات" بریتییە لە سێ ڕۆژی پاش جەژنی قوربان، کە بە ڕۆژانی تەشریق ناسراون.
بەڵگەی زانستی: بەکارهێنانی وشەی "مەعدوودات" (ژمێردراو) کە کۆیە و کەمترین ژمارەی کۆ (٣)یە، هەروەها پاش ئەوەی خوا باسی "زوو ڕۆیشتن لە دوو ڕۆژدا" دەکات، ئەمەش دەسەلمێنێت کە ئاماژەیە بۆ ڕۆژانی مانەوە لە مینا.
جیاوازی لەگەڵ "ئەیام مەعلووومات": ڕازی جەخت دەکاتەوە کە "ئەیام مەعلووومات" (کە لە سوورەتی حەج هاتووە) بریتین لە دە ڕۆژی سەرەتای زیلحەجە، بەڵام "مەعدوودات" تایبەتە بە ڕۆژانی تەشریق.
٢. جۆرەکانی زیکر لەو ڕۆژانەدا:
زیکر لەم ڕۆژانەدا چەند شێوازێکی هەیە:
زیکر لە کاتی جەمەرات: لەگەڵ هەڵدانی هەر بەردێک تەکبیر بکرێت.
زیکر لە دوای نوێژەکان: بەپێی زۆرینەی زانایان لەدوای نوێژەکان تەکبیر دەکرێت.
زیکری گشتی: لە هەموو کات و شوێنێکدا.
ئیبن کەسیر ئاماژە بەوە دەکات کە مەودای کاتی تەکبیرەکان لە بەیانیی ڕۆژی عەرەفەوە دەست پێدەکات تا عەسری ڕۆژی سێیەمی تەشریق (کۆتا ڕۆژی نەفری دووەم).
٣. تەفسیری "فمن تعجل في يومين فلا إثم عليه":
لەم بارەیەوە ڕازی وەڵامی ئەو پرسیارە دەداتەوە کە: "ئەگەر حەج تەواو بووە، مانای 'گوناهی لەسەر نییە' چییە؟"
ڕای یەکەم: ئەمە ڕێگەپێدانە (ڕەخصە) بۆ ئەوەی حاجی گومانی ئەوە نەبات ئەگەر زوو نەڕۆیشت یان بە پێچەوانەوە زوو ڕۆیشت گوناهبار دەبێت؛ بەڵکو خودا دڵنیایی پێ دەدات کە لە هەردوو بارەکەدا گوناهی لەسەر نییە.
ڕای دووەم (پەسەند): ئەمە مبالغەیە لەسەر ئەوەی حەج دەبێتە هۆی سڕینەوەی هەموو گوناهەکان. وەک ئەوەی بڵێیت کەسێک دەرمانی تەواوی خواردووە، ئیتر ئەگەر ژەهرێشی بخوات (بە مەبەستی نموونە) زیانی نییە، بەڵکو مەبەست ئەوەیە حاجی کە حەجەکەی تەواو کرد، لە گوناهەکان پاک دەبێتەوە "وەک ئەو ڕۆژەی لە دایک بووە".

٤. کاتی زوو ڕۆیشتن (نەفری یەکەم):
لای شافیعی: زوو ڕۆیشتن تەنها تا پێش ئاو ابوونی خۆری ڕۆژی دووەم ڕێگەپێدراوە.
ئەگەر خۆر ئاوا بوو، حاجی ناچارە تا ڕۆژی سێیەم بمێنێتەوە.
لای ئەبو حەنیفە: تا بەرەبەیانی ڕۆژی سێیەم ڕێگەپێدراوە.
٥. تەفسیری "لمن اتقی" و "و اتقوا الله":
"لمن اتقی" (بۆ کەسێک کە تەقوای هەبووە): ئەمە ئاماژەیە بۆ حاجییەک کە لە کاتی حەجدا خۆی لە تاوان پاراستووە (نەفی و فەسەقی نەکردووە)، یان دوای حەجیش تەقوای خودا بکات و بە حەجەکەی نەفەخرێت و نەخەڵەتێت.
"و اتقوا الله" (لە خودا بترسن): ئەمە فەرمانێکە بۆ داهاتوو، کە جیاوازە لە بەشی پێشوو.
"واعلموا أنكم إليه تحشرون": ئەمە هاندەرێکی بەهێزە بۆ تەقوا؛ چونکە کاتێک مرۆڤ بزانێت لێپرسینەوە و دادگایەکی یەکلاکەرەوە لەدوای مردن هەیە، زیاتر هەوڵ دەدات خۆی لە تاوان بەدوور بگرێت و بە چاکەکان پابەند بێت.

(1) مفاتيح الغيب (5/191-196)
(3) تفسير القرآن العظيم (1/357-358)

تەفسیری ئایەتی (٢٠٣)ی سوورەتی بەقەرەیە بەپێی بۆچوونەکانی فەخرەدینی ڕازی و ئیبن کەسیر:
١. تەفسیری "ئەیام مەعدوودات" (ڕۆژە ژمێردراوەکان):
هەردوو مفسیر (ڕازی و ئیبن کەسیر) هاوڕان لەسەر ئەوەی کە "ئەیام مەعدوودات" بریتییە لە سێ ڕۆژی پاش جەژنی قوربان، کە بە ڕۆژانی تەشریق ناسراون.
بەڵگەی زانستی: بەکارهێنانی وشەی "مەعدوودات" (ژمێردراو) کە کۆیە و کەمترین ژمارەی کۆ (٣)یە، هەروەها پاش ئەوەی خوا باسی "زوو ڕۆیشتن لە دوو ڕۆژدا" دەکات، ئەمەش دەسەلمێنێت کە ئاماژەیە بۆ ڕۆژانی مانەوە لە مینا.

جیاوازی لەگەڵ "ئەیام مەعلوومات": ڕازی جەخت دەکاتەوە کە "ئەیام مەعلوومات" (کە لە سوورەتی حەج هاتووە) بریتین لە دە ڕۆژی سەرەتای زیلحەجە، بەڵام "مەعدوودات" تایبەتە بە ڕۆژانی تەشریق.

٢. جۆرەکانی زیکر لەو ڕۆژانەدا:

زیکر لەم ڕۆژانەدا چەند شێوازێکی هەیە:

زیکر لە کاتی جەمەرات: لەگەڵ هەڵدانی هەر بەردێک تەکبیر بکرێت.

زیکر لە دوای نوێژەکان: بەپێی زۆرینەی زانایان لەدوای نوێژەکان تەکبیر دەکرێت.

زیکری گشتی: لە هەموو کات و شوێنێکدا.

ئیبن کەسیر ئاماژە بەوە دەکات کە مەودای کاتی تەکبیرەکان لە بەیانیی ڕۆژی عەرەفەوە دەست پێدەکات تا عەسری ڕۆژی سێیەمی تەشریق (کۆتا ڕۆژی نەفری دووەم).

٣. تەفسیری "فمن تعجل في يومين فلا إثم عليه":

لەم بارەیەوە ڕازی وەڵامی ئەو پرسیارە دەداتەوە کە: "ئەگەر حەج تەواو بووە، مانای 'گوناهی لەسەر نییە' چییە؟"

ڕای یەکەم: ئەمە ڕێگەپێدانە (ڕەخصە) بۆ ئەوەی حاجی گومانی ئەوە نەبات ئەگەر زوو نەڕۆیشت یان بە پێچەوانەوە زوو ڕۆیشت گوناهبار دەبێت؛ بەڵکو خودا دڵنیایی پێ دەدات کە لە هەردوو بارەکەدا گوناهی لەسەر نییە.

ڕای دووەم (پەسەند): ئەمە مبالغەیە لەسەر ئەوەی حەج دەبێتە هۆی سڕینەوەی هەموو گوناهەکان. وەک ئەوەی بڵێیت کەسێک دەرمانی تەواوی خواردووە، ئیتر ئەگەر ژەهریشی بخوات (بە مەبەستی نموونە) زیانی نییە، بەڵکو مەبەست ئەوەیە حاجی کە حەجەکەی تەواو کرد، لە گوناهەکان پاک دەبێتەوە "وەک ئەو ڕۆژەی لە دایک بووە".

٤. کاتی زوو ڕۆیشتن (نەفری یەکەم):

لای شافیعی: زوو ڕۆیشتن تەنها تا پێش ئاوابوونی خۆری ڕۆژی دووەم ڕێگەپێدراوە. ئەگەر خۆر ئاوا بوو، حاجی ناچارە تا ڕۆژی سێیەم بمێنێتەوە.

لای ئەبو حەنیفە: تا بەرەبەیانی ڕۆژی سێیەم ڕێگەپێدراوە.

٥. تەفسیری "لمن اتقى" و"واتقوا الله":

"لمن اتقى" (بۆ کەسێک کە تەقوای هەبووە): ئەمە ئاماژەیە بۆ حاجییەک کە لە کاتی حەجدا خۆی لە تاوان پاراستووە (نەفی و فەسەقی نەکردووە)، یان دوای حەجیش تەقوای خودا بکات و بە حەجەکەی نەفەخرێت و نەخەڵەتێت.

"و اتقوا الله" (لە خودا بترسن): ئەمە فەرمانێکە بۆ داهاتوو، کە جیاوازە لە بەشی پێشوو.

"واعلموا أنكم إليه تحشرون": ئەمە هاندەرێکی بەهێزە بۆ تەقوا؛ چونکە کاتێک مرۆڤ بزانێت لێپرسینەوە و دادگایەکی یەکلاکەرەوە لەدوای مردن هەیە، زیاتر هەوڵ دەدات خۆی لە تاوان بەدوور بگرێت و بە چاکەکان پابەند بێت.[18]

18

(1) مفاتيح الغيب (5/191-196)

(2) تفسير القرآن العظيم (1/357-358)

(1) أحكام القرآن له (1/140-142)

(1) أحكام القرآن له (1/395،394)

(2) أحكام القرآن له (1/140-142)

(3) معالم التنزيل مع لباب التأويل (1/189-191)

(4) المحرر الوجيز (1/278،277)

(1) المحلى (7/268)

(1) أحكام القرآن له (1/140)

(2) دقائق التفسير (1/199)

(3) المحرر الوجيز (1/277)

(4) زاد المسير (1/216)

(5) الجامع لأحكام القرآن (2/811-812)

(1) المحرر الوجيز (1/278)

(2) الجامع لأحكام القرآن (2/822)

(3) البحر المحيط (2/111-112)